

PSIHOLOŠKA OBZORJA

*Slovenska znanstveno-strokovna psihološka revija
(uradna revija Društva psihologov Slovenije)*

Glavna in odgovorna urednica

doc. dr. Anja Podlesek

HORIZONS OF PSYCHOLOGY

Official Journal of the Slovenian Psychological Association

Editor-in-Chief

Assist. Prof. Dr. Anja Podlesek

Izdaja / Published by

Društvo psihologov Slovenije

(Slovenian Psychological Association)

Ljubljana

ISSN 1318-1874

Letnik (Volume) 14, številka (Number) 4, 2005

PSIHOLOŠKA OBZORJA

HORIZONS OF PSYCHOLOGY

Slovenska znanstveno-strokovna psihološka revija
Official Journal of the Slovenian Psychological Association
Letnik (Volume) 14, številka (Number) 4, 2005, ISSN 1318-1874

Izdaja / Published by

Društvo psihologov Slovenije / Slovenian Psychological Association
Ulica Stare pravde 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Glavna in odgovorna urednica / Editor-in-Chief

doc. dr. ANJA PODLESEK
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
Oddelek za psihologijo
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel. +386 (0)1 241 1184, Fax: +386 (0)1 42 59 301
email: anja.podlesek@ff.uni-lj.si

Uredniški odbor / Editorial Board

VALENTIN BUCIK
LUKA KOMIDAR
DARE KOVAČIČ
TATJANA SAMEC
MOJCA VIZJAK PAVŠIČ
URŠKA ŽUGELJ

Uredniški svet / Scientific Board

TIZIANO AGOSTINI
KARIN BAKRAČEVIČ VUKMAN
GAŠPER CANKAR
ROBERT CVETEK
DARJA KOBAL GRUM
BRIGITA KRIČAJ KORELC
LIDIJA MAGAJNA

VLADO MIHELJAK
ALJOSCHA NEUBAUER
SONJA PEČJAK
CVETA RAZDEVSEK PUČKO
ARGIO SABADIN
META SHAWE-TAYLOR

VERA SLODNJAK
GREGOR SOČAN
IRENA ŠINIGOJ BATISTIČ
LEA ŠUGMAN BOHINC
VLADIMIR TAKSIČ
PREDRAG ZAREVSKI
MAJA ZUPANČIČ

Lektoriranje angleških ključnih besed, vsebinska obdelava in razvrstitev besedila: *asist. Urška Žugelj, univ. dipl. psih.,*
INDOK služba Oddelka za psihologijo

Oblikovanje ovitka: *Jana Leskovec*

Prelom: *asist. Luka Komidar, univ. dipl. psih.*

Tisk: *Tiskarna Vovk d.o.o., Domžale*

Pogostost izhajanja: *Na leto izidejo štiri številke*

Ustanovitelj, izdajatelj in založnik: *Društvo psihologov Slovenije*

Naročniški naslov: *Psihološka obzorja, Društvo psihologov Slovenije, Ulica Stare pravde 2,*
1000 Ljubljana, Slovenija, telefon/fax: +386 (0)1 282 1086

Davčna številka: SI 51264218; Poslovni račun: 02010-0091342732

© 2005 Društvo psihologov Slovenije. Revija je zaščiten z zakonom o avtorskih pravicah. Revija v celoti ali katerikoli njen del ne smeta biti razmnoževana ali posredovana na noben način (fotokopije, mikrofili, elektronsko posredovanje, snemanje, prevajanje) brez predhodnega pisnega privoljenja izdajatelja.

Bibliografski zapisi o prispevkih, objavljenih v reviji *Psihološka obzorja*, so ustrezno kategorizirani in vključeni v slovensko podatkovno zbirko COBIB. Revija je opredeljena kot pomembna in odmevna znanstvena in strokovna periodična publikacija v psihološki znanosti, torej so objave v njej visoko referenčne za napredovanje v znanstvenih in strokovnih nazivih. **Psihološka obzorja so indeksirana v PsycINFO, svetovni bibliografski bazi psihološke literature.**

Revija izhaja s finančno podporo Ministrstva za šolstvo in šport, Ministrstva za znanost in visoko šolstvo ter Znanstvenoraziskovalnega inštituta Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Vsebina

Beseda urednice 5

Empirično-raziskovalni in teoretsko-pregledni znanstveni prispevki

Milena VUK and Anja PODLESEK 9
The effect of inner elements of the context figures on the Ebbinghaus illusion

Bor SOJAR VOGLAR 23
Zaznavanje sprememb v hitrosti kroženja zvoka: vpliv vrste zvoka in metode merjenja

Robert CVETEK 43
Trends and problems in marital and family therapy research: Possible use of action research

Anja SIMONIČ 61
Odnos navezanosti in nadaljevanje vezi v procesu žalovanja

Sonja ČOTAR 81
Čustvena klima v družini: primerjava med slovenskimi in španskimi študenti

Vesna LEŠNIK in Ljubica MARJANOVIČ UMEK 107
Kakovost predšolske vzgoje v vrtcu in socialna kompetentnost otrok

Novo na knjižnih policah

Marko POLIČ 129
Ocena knjige "Psihološke in kognitivne študije osebnosti"
(red. prof. dr. Janek Musek)

Novi doktorati in magisteriji

Valentin BUCIK 131
Predstavitev doktorske disertacije "Vpliv glasbe na kognitivno funkcioniranje"
(dr. Katarina Habe)

Darja KOBAL GRUM 137
Predstavitev magistrskega dela "Samopodoba in področja čustvene inteligentnosti kot dejavniki spoprijemanja s stresom" (mag. Mateja Zupančič)

Ljubica MARJANOVIČ UMEK 141
Predstavitev magistrske naloge "Razvoj otrokovega interesa za branje v povezavi z branjem odraslih otroku" (mag. Nataša Bucik)

Predvideni prispevki v številki 1 letnika 15 (2006) PSIHOLOŠKIH OBZORIJ 145

Recenzenti prispevkov v letniku 14 (2005) 146

Navodilo avtorjem prispevkov 151

Contents

Editorial 5

Scientific papers (empirical research and theoretical papers /reviews)

Milena VUK and Anja PODLESEK 9
The effect of inner elements of the context figures on the Ebbinghaus illusion

Bor SOJAR VOGLAR 23
Perception of sound rotation velocity: the effect of sound type and measurement method

Robert CVETEK 43
Trends and Problems in Marital and Family Therapy Research: Possible Use of Action Research

Anja SIMONIČ 61
Attachment and continuing bonds in bereavement

Sonja ČOTAR 81
Emotional climate in family: comparison between Slovene and Spanish students

Vesna LEŠNIK and Ljubica MARJANOVIČ UMEK 107
Quality of preschool education in preschool institution and children's social competence

Book reviews

Marko POLIČ 129
Review of the book "Psychological and cognitive studies of personality" (Janek Musek)

New MA and PhD dissertations

Valentin BUCIK 131
Presentation of the doctoral dissertation "The influence of music on the cognitive functioning" (Katarina Habe, PhD)

Darja KOBAL GRUM 137
Presentation of the MA thesis "Self-concept and areas of emotional intelligence as factors of coping behaviour" (Mateja Župančič, MA)

Ljubica MARJANOVIČ UMEK 141
Presentation of the MA thesis "Development of the child's early interest in reading in connection with shared reading at home" (Nataša Bucik, MA)

Content of the next issue, No. 1, Vol. 15 (2006), of HORIZONS OF PSYCHOLOGY 145

Reviewers of contributions in Vol. 14 (2005) 146

Information for contributors 153

Beseda urednice

Spoštovane bralke, spoštovani bralci!

Pomemben korak našega dela in raziskovanja je posredovanje znanja in odkritij strokovni javnosti. Navadno je to zadnji korak raziskovalnega kroga. Ker je med kriteriji uspešnega raziskovalnega dela tudi objava prispevka v priznani znanstveni in strokovni reviji, je mnogim raziskovalcem in strokovnjakom pomembno, da se njihovo delo obelodani. Na poti do objave v taki reviji pa je lahko več ali manj ovir, denimo recenzenti s svojim mnenjem o prispevku in uredništvo, ki določa usmeritev revije in kriterije za objavo prispevka. Recenzenti s svojim večim očesom zaznajo težave raziskave in omejitve zaključkov, o katerih avtorji želijo prepričati druge. Če raziskovalni proces ni bil povsem ustrezno načrtovan in izveden, recenzenti na to opozorijo (čeprav žal ne vedno), in pogosto od avtorja tudi zahtevajo ustrezno ukrepanje: bodisi spremembo zapisanega bodisi ponovitev oz. dopolnitev raziskave. Recenzentske ugotovitve za uredništvo lahko pomenijo začetek težavnega odločanja o tem, ali je članek primeren za objavo ali ne. Vsak rezultat namreč pomeni neko odkritje, četudi ni v skladu s pričakovanji recenzentov ali trenutno prevladujočim pogledom. Zavedati se moramo, da je znanost del socialne resničnosti. Vsak med nami ima lastno zgodovino spoznavanja in izkušenj. Znanje smo razvijali z branjem določenega gradiva in naše dojemanje ter razmišljanje sta vpeta v nek konceptualni okvir. Naše predstave o tem, kaj je znanstveno, kako naj bi se raziskovalo in kaj je relevantno za razvoj znanosti in stroke so v veliki meri pogojene s tem, v kakšnih okvirih delujemo, katere publikacije običajno prebiramo, s kom sodelujemo. Imamo različne poglede, različne kriterije.

Zakaj torej recenziranje prispevkov? Harnad (1999) pojasnjuje:

Strokovna recenzija je način nadzorovanja in zagotavljanja kvalitete, filter, ki je danes nujen za širok razpon raziskovanja. Brez njega ne bi nihče vedel, kje v kaosu novih del, objavljenih vsak dan, naj začne brati, niti ne bi vedel, kaj je vredno prebrati, verjeti in upoštevati kot izhodišče pri lastnem raziskovanju. (9. odst.)

Ustrezna raziskava, ki preide recenzentske postopke, naj bi omogočala raziskovalcu in bralcem ustrezne zaključke o preučevanem pojavu, torej ustrezno spoznavanje sveta. Ko rečem »ustrezna raziskava«, mislim predvsem na njeno notranjo veljavnost. Notranja veljavnost raziskave se nanaša na to, kako dobro naš raziskovalni načrt omogoča ovrednotiti hipoteze, ki jih preverjamo. Različne zunanje, nenadzorovane spremenljivke naj ne bi vplivale na vrednosti merjenih spremenljivk. Zmožnost jasnih, nedvoumnih zaključkov o odnosih med opazovanimi spremenljivkami se z obstojem zunanjih, sovplivajočih spremenljivk močno zmanjša.

Čas za premišljanje o možnih vplivih zunanjih spremenljivk je v času nastajanja raziskovalnega načrta. Takrat moramo dobro premisliti, kako bomo poskrbeli za nadzor možnih sovplivajočih spremenljivk. Poleg drugega moramo premisliti o značilnostih vzorca, vključenega v raziskavo. Če želimo rezultate posploševati z vzorca na večjo populacijo, moramo poskrbeti, da jo vzorec dobro predstavlja. Nenaključno vzorčenje ali kakršnakoli selekcija udeležencev (do katere lahko pride že npr. ob pridobivanju soglasja za sodelovanje v meritvah) zelo hitro privede do pristanskosti vzorca, kar za sabo lahko potegne delovanje kopice sovplivajočih spremenljivk, to pa lahko močno ogrozi veljavnost naših zaključkov. Pri načrtovanju raziskave je na mestu tudi premislek o značilnostih pripomočkov, s katerimi želimo meriti, kar nas zanima. Pripomočki, ki nimajo preverjenih merskih značilnosti (npr. enostavni, nesistematični prevodi celote ali dela vprašalnika, brez priredbe specifičnemu okolju), lahko merijo neobjektivno, nezanesljivo in/ali neveljavno, kar lahko privede do tega, da dobljeni rezultati niso ponovljivi ali da sploh ne govorijo o raziskovanem pojavu. Na novih področjih, kjer je potrebno pripomočke šele razviti, je primerno najprej preveriti merske značilnosti novih pripomočkov in pripomočke izpopolniti, nato pa se šele lotiti raziskovanja osrednjega raziskovalnega problema. Če povzamemo, slabo načrtovanje raziskave lahko v končni fazi pripelje do tega, da smo pri zaključevanju o dobljenih rezultatih in posploševanju močno omejeni. Tega kasneje ne moremo popraviti, razen tako, da raziskavo začnemo znova.

Pri oddaji prispevka o slabo načrtovani ali izvedeni raziskavi bomo najverjetneje naleteli na težave. Ne samo, da se recenzenti in urednik ne bodo strinjali z njegovo objavo ali bodo imeli pri tem večje pomisleke, tudi za naš ugled v primeru objave to ne bo najbolje. Pa to je še najmanj. Z vsako objavo takega prispevka namreč tudi tvegamo, da bo nekritičen del bralcev poenostavljeno razumel naša odkritja in prevzel naše zaključke kot gotove, kar pa lahko zapelje razvoj znanosti v napačno smer, v ekstremnih primerih pa ga celo zaustavi za nekaj časa.

Pregled prispevka naj bi zato temeljito preveril: (i) ali je bil raziskovalni načrt primeren za preučevanje postavljenih vprašanj in ciljev, (ii) ali je bila raziskava ustrezno izvedena (ali so bili vključeni ustrezni udeleženci, uporabljeni ustrezni pripomočki in postopki merjenja) in so metodološki vidiki dovolj natančno predstavljeni, da lahko raziskavo ponovijo drugi raziskovalci, (iii) ali so rezultati jasno predstavljeni in razlage rezultatov skladne s prikazanimi rezultati, (iv) ali se rezultati ujemajo s predhodnimi odkritji in ali ne prihaja v prispevku do nekonsistentosti, (v) ali je avtor rezultate ustrezno statistično utemeljil, (vi) ali so razlage rezultatov ustrezne in ne obstajajo zanje alternativne razlage, (vii) ali oz. do kakšne mere je bil dosežen cilj raziskave in so se razčistila vprašanja, ki si jih je avtor postavil po uvodni teoretični predstavitvi raziskovanega področja. Če cilj ni bil dosežen in če ima študija omejitve, naj bi avtor in/ali recenzenti tudi predlagali, kako bi se jih lahko čim bolje preseglo (pri čemer naj bi se seveda izogibali predlogom, ki jih tudi pri postavljanju novega raziskovalnega načrta nikakor ni mogoče upoštevati). In nenazadnje, če ima študija omejitve, naj bi bilo v prispevku jasno razvidno, katere zaključke lahko veljavno izpeljemo, katerih pa ne.

Recenzijsko delo je po navadi zelo nehvaležno. Prebiranje znanstvenih referatov vzame veliko časa, prav tako jih je potrebno primerno oceniti, avtorji tekstov pa za to večkrat sploh niso hvaležni. Morda je včasih povezano z lastnimi interesi recenzentov, toda v končni fazi je recenziranje še vedno boljše kot to, da bi objavljali kar vse članke, pa naj bi bili kakršni koli. (Dajčman, 2005, 3. odst.)

V uredništvu bomo še naprej veliko pozornosti posvečali dvojnim slepim recenzijam. Za te ovire na poti do objave novega znanja avtorjem želim, da bi jih sprejemali kot izzive in ne kot grožnje. Tudi zato, ker nas navsezadnje veže skupen cilj: ustvarjati kakovostno novo znanje in s tem prispevati k boljšemu svetu.

*Vaša
Anja Podlesek*

Viri

- Dajčman, D. (2005). Recenziranje, elektronski in pisni mediji - izboljšanje kakovosti ali omejitev posredovanja informacij? [elektronska verzija]. *Zdravniški vestnik*, 74 (2), 107–110. Sneto 4.4.2006 s strani Zdravniškega vestnika: <http://www.vestnik.szd.si/st5-2/st5-2.htm>
- Harnad, S. (1999). Free at Last: The Future of Peer-Reviewed Journals. *D-Lib Magazine*, 5 (12). Sneto 4.4.2006 s strani dLib: <http://www.dlib.org/dlib/december99/12harnad.html>

The effect of inner elements of the context figures on the Ebbinghaus illusion

*Milena Vuk and Anja Podlesek**

University of Ljubljana, Department of Psychology, Ljubljana, Slovenia

Abstract: In the Ebbinghaus illusion, the size of a figure is overestimated when it is surrounded by smaller figures and underestimated when it is surrounded by larger figures. The present study examined whether the illusion is also influenced by the additional inner parts of the inducing context figures. A central square was surrounded by two types of context figures: larger and smaller figures. Each type of context figures had either square or circular shape, or was absent from the display. When both larger and smaller figures were presented, smaller figures were added inside the large ones. Data was gathered with the adjustment method. When the Ebbinghaus display was presented to the left of the probe figure, the perceived size of the central square was larger than in conditions with the display presented to the right of the probe figure. Larger context figures alone induced size underestimation and smaller figures induced size overestimation. A clear similarity effect was observed (squares induced larger illusion than circles), so the size contrast effect was most likely the predominant factor of the illusion. When the smaller context figures were added to the larger ones, the underestimation of the size of the central figure was reduced. Although the effects of the larger and smaller context figures were not completely additive, the results showed that the visual system takes into consideration both similar and dissimilar context figures when making size comparisons.

Key words: Ebbinghaus illusion, visual perception, size perception, contextual effects, method of adjustment, illusions

Učinek notranjih delov kontekstnih likov na Ebbinghausovo iluzijo

Milena Vuk in Anja Podlesek

Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Ljubljana

Povzetek: Pri Ebbinghausovi iluziji pride do precenjevanja velikosti osrednjega lika, kadar je obdan z manjšimi liki, in do podcenjevanja njegove velikosti, kadar je obdan z večjimi liki. V raziskavi smo ugotavljali, ali na iluzijo vplivajo tudi dodatni liki znotraj kontekstnih likov. Osrednji kvadrat smo obdali z dvema vrstama likov, tj. z večjimi in manjšimi liki, ki so bili bodisi kvadrati bodisi krogi bodisi niso bili predvajani. V pogojih, ko so bili predvajani tako večji kot manjši liki, so bili slednji dodani v notranjost večjih likov. Za zbiranje podatkov smo uporabili metodo prilagajanja. Rezultati so pokazali, da je bila

* Naslov / Address: doc. dr. Anja Podlesek, Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, tel.: +386 1 241 11 84, fax.: +386 1 42 59 301, e-mail: anja.podlesek@ff.uni-lj.si

zaznana velikost osrednjega kvadrata večja v primerih, ko je bil Ebbinghausov prikaz predvajan na levi strani zaslona, kot takrat, ko je bil predvajan na desni strani. Ko so bili predvajani samo večji kontekstni liki, je bila velikost osrednjega lika pričakovano podcenjena, ko so bili predvajani samo manjši kontekstni liki, pa precenjena. Jasno je bil izražen učinek podobnosti (kvadrati so povzročili večjo iluzijo kot krogi) kar kaže, da je na pojav iluzije vplival predvsem učinek kontrasta velikosti. Ko so bili večjim likom dodani manjši, se je podcenjevanje velikosti osrednjega kvadrata zmanjšalo. Čeprav učinkovanje večjih in manjših kontekstnih likov ni bilo povsem aditivno, so rezultati pokazali, da vidni sistem pri presojanju velikosti nekega lika upošteva tako podobne kot različne kontekstne like.

Ključne besede: Ebbinghausova iluzija, vidno zaznavanje, zaznavanje velikosti, kontekstni dejavniki, metoda prilagajanja, iluzije

CC = 2323

UDK = 159.937.3.07

The Ebbinghaus illusion causes a change in perceived size of an object when surrounded by other objects. In a classical display of the Ebbinghaus illusion, a circle is surrounded by larger or smaller circles. When the central circle is surrounded by larger circles, it appears smaller, and when it is surrounded by smaller circles, it appears larger.

As the ratio of the size of the context circles and the size of the central circle increases, the magnitude of illusion also increases. But the size ratio is only one of many factors that determine the magnitude of illusion. Massaro and Anderson (1971) demonstrated the effect of the number of the context circles on the illusion: The larger the number of the circles surrounding the central one, the stronger the illusion. They also demonstrated the effect of distance between the context circles and the central one: The larger the distance between the central and the context circles, the weaker the illusion. However, a more recent study done by Ehrnstein and Hamada (1995) showed that increasing the distance between the central circle and the context circles increases the Ebbinghaus illusion only when the surrounding circles are larger, but decreases it when the surrounding circles are smaller than the central one. The next factor determining the magnitude of illusion is the size of the display (the framing extent): The larger the framing extent of the display, the smaller the perceived size of the central circle (Weintraub & Schneck, 1986). The orientation of the context circles array (in cardinal axes vs. diagonally) also affects the illusion (Ehrnstein & Hamada, 1995; Weintraub & Schneck, 1986). Moreover, the magnitude of illusion depends on experimental procedure. If the task does not require the adjustment of the probe, but instead requires the comparison of the central circle and the probe, and if free eye movements are permitted so that participants may shift glance from one circle to the other, the comparison circle probe may act as a context that determines the perceived size of the central circle. When the probe is larger than the central circle, the central circle may appear smaller, and when the probe is smaller than the central circle, the latter may appear larger (Weintraub & Schneck, 1986).

Massaro and Anderson (1971) explained the Ebbinghaus illusion using size contrast theory. Perceived size of an object depends on the size of the surrounding objects. In the case of the Ebbinghaus illusion, the context circles represent a standard that serves as a comparison in the process of judging the size of the central circle. Size contrast effect causes the observer to exaggerate the relative difference between the sizes of the circles (Weintraub, 1979). When the central circle is surrounded by large circles, the observer exaggerates its relative smallness and so the circle appears smaller. When the central circle is surrounded by smaller circles, the observer exaggerates its relative largeness and so the circle appears larger (Rose & Bressan, 2002).

If the illusion is due to a comparative process and if we assume that it is more likely for the visual system to make comparisons among similar targets than the dissimilar ones, we can reasonably expect that the magnitude of the illusion will depend on the level of similarity between central and context figures. This was indeed confirmed by Coren and Miller (1973; cited in Rose & Bressan, 2001) who varied the level of similarity between the central figure (which was a circle in all conditions) and the context figures (which were circles, hexagons, triangles, and angular shapes). As the similarity between the central and the context figures increased, so did the magnitude of the illusion. Rose and Bressan (2001) who used the same shapes varied both the shape of the central as well as the context circles and again confirmed that increasing the level of similarity between the figures increased the magnitude of the illusion.

Coren and Enns (1993) claimed that the illusion is affected not only by visual similarity between the central and the context figures, but also by their conceptual relatedness. When the central and the context figures were images that belonged to the same semantic category, the illusion was at its strongest. Their experiment, however, did not manage to successfully separate the visual and categorical similarity of the images. Images that belonged to the same semantic category were also visually similar and had similar contours. Images that are conceptually related to the central image might induce a stronger illusion not because of their semantic similarity but simply because of the visual similarity of their contours. An experiment by Jaeger and Guenzel (2001) supports this explanation. In that experiment, letters (categorically similar stimuli) and symbols (visually similar stimuli) were used in place of central and context figures. The results showed that visually similar figures induce the size illusion, whereas merely categorically similar figures do not.

Size contrast seems to be a predominant factor in the Ebbinghaus illusion, but some studies (e.g. Jaeger, 1978; Weintraub, 1979) showed that a contour interaction process is also, at least partially, involved. Contour interaction is a sensory interaction at the level of contours or features that causes a distortion in perception of a figure when surrounded by other figures (Wolford & Chambers, 1984), most commonly a distortion of perceived distance between contours. Contours that are in close proxim-

ity are known to attract each other, and so distances between them seem smaller than they actually are. With increasing distance between the contours, the contour attraction effect gradually diminishes and eventually contours start to repel, which causes the distance between them to appear greater. If we continue to increase the distance between the contours, contour interaction effect gradually completely disappears (Eriksson, 1970). In an Ebbinghaus illusion display, the central circle and the adjacent inner arcs of the context circles attract, causing overestimation of the central circle size, while the central circle and the outer arcs of the context circles, being further away, repel, causing underestimation of the central circle. Both contour attraction and repulsion interact to determine the perceived size of the central circle (Jaeger, 1978; Rose & Bressan, 2002). When the context circles are small, both inner and outer arcs are in close proximity to the central circle. In this condition contours attract, which causes overestimation of the central circle size. When the context circles are large, the inner arcs are close to the central circle and cause contour attraction, but the outer arcs are more distant and thus cause contour repulsion, causing underestimation of the central circle size.

Jaeger (1978) claimed that the Ebbinghaus illusion is induced solely by the contour interaction process. His claim was based on Ehrnstein and Hamada's (1995) research that showed the magnitude of illusion to decrease with increasing distance between the central circle and small context circles and to increase with increasing distance between the central circle and large context circles. In other words, the central circle appeared smaller as the distance between the central circle and the context circles increased, regardless of whether the context circles were large or small. Such a finding was contradictory to the size contrast theory which predicts a decrease in illusion magnitude with increasing distance between the circles in both large and small context circle conditions. Jaeger thus concluded that contour interaction theory is more adequate to explain the Ebbinghaus illusion.

On the other hand, research that demonstrated the effect of similarity between the central and the context circles proved that contour interaction is not sufficient to explain the illusion. A series of experiments by Weintraub and Schneck (1986) showed that the illusion is a function of both contour interaction and size contrast effects and that size contrast always prevails over contour interaction. Even Jaeger himself eventually concluded that size contrast and contour interaction both influence the illusion (Jaeger & Grasso, 1993), and stated that when the context circles are small, contour interaction has a prevailing influence, but when the context circles are large, size contrast has the predominating effect (Jaeger, 1999).

Only the outline of a figure (the figure's contour) seems to cause contour interaction. The inner part of a figure (the part inside the contour) does not have any effect on contour interaction (Eriksson, 1970). Choplin and Medin (1999), who examined the effect of conceptual similarity between the central and the context figures on the illusion, varied the shape of the figures (visual similarity) and images inside those

shapes (conceptual similarity). They demonstrated that only visual similarity between the figures had an effect on illusion magnitude and that varying the image inside the figures had no influence on the illusion whatsoever. They concluded that only the outline of a figure has an effect on the illusion, whereas the inner part of the figure plays no role.

Choplin and Medin (1999) also wondered what would happen if the images inside the context figures had the same shape as the central figure. If it is more likely for the visual system to make size comparisons among similar targets than among dissimilar ones, then the inner parts of the figures should also affect the illusion if they were similar enough to the central circle.

The aim of the present study was to determine whether the inner part of the context figures can also influence the perceived size of the central circle. This influence might occur if the inner parts of the figures were visually similar to the central figure, which would make them relevant to the size judgment process that is based on size comparison between similarly shaped figures. In the experiment by Choplin and Medin (1999), however, the central and the context figures had the same or very similar shapes, but the shapes of the images inside the context figures were very different from the shapes of the central figure. It is possible that, when judging the size of the central figure, the visual system compared the central figure to the outer contours of context figures because they were visually much more similar to the central figure than their inner parts. Consequently, the effect of outer contours of the context figures prevailed over the effect of their inner images. We reasoned that if the Ebbinghaus display consisted of visually similar figures and if figures smaller than the central one were placed inside the larger outer figures, the effect of the inner figures would probably interfere with the effect of the outer figures. The outer figures would cause the underestimation and the inner figures would cause the overestimation of the central figure, so that the actual perceived size of the central figure would be something in between its perceived size in conditions with inner figures only and in conditions with outer figures only. We also assumed that the magnitude of the effect of context figures would depend on the level of similarity between the context figures and the central figure. Similar context figures would produce a larger illusion than dissimilar ones.

Method

Participants

Sixteen undergraduate psychology students (13 females and 3 males; 21–24 years old) participated in the experiment. They all reported normal or corrected-to-normal vision and were naive as to the purpose of the experiment.

Stimuli and apparatus

The experiment was performed on a desktop computer. Stimuli were presented on a 19" (diagonal) CRT display NOKIA Multigraph 446XPRO with resolution 1024 (H) \times 768 (V) pixels (subtending 14.1° \times 10.7° of visual angle) and a vertical refresh rate of 85 Hz. One pixel measured approx. 0.87 arcmin.

In all experimental conditions, the central shape within the figural composition was a square. To prevent learning during the experiment, the size of the central figure was varied across the trials: the square had either a 110 or a 130 pixel side subtending approx. 1.59 or 1.87 degrees of visual angle. The centre of the square was always located vertically halfway down the screen. Horizontally, it appeared one fourth of the screen width distant from the screen centre.

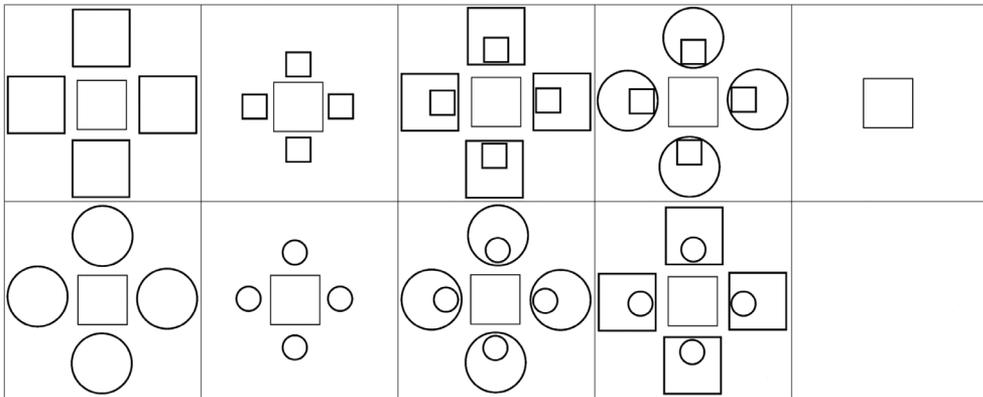

Figure 1. Nine figural compositions, resulting from various combinations of the shape of outer and inner context figures. Three variations of both larger outer and smaller inner figures were used: square, circle, none. Pictures are schematic. The size of the central square varied across the trials (110 vs. 130 pixels).

To the target, i.e. to the central square, four inner and four outer figures were added to create the figural composition. The outer figures were larger than the central figure. The inner figures were smaller than the central one and always (except in the condition with no outer figures) placed inside the larger outer figures. We varied the level of similarity between the figures. The figures surrounding the target (i.e. the context figures) were either squares (similar to the central figure) or circles (dissimilar to the central figure), or were not included in the figural composition. Nine figural compositions were therefore generated as different combinations of outer and inner figures (see Figure 1).

The inner and outer figures were positioned to the left, to the right, above and below the target. The outer contextual figures measured 170 pixels in diameter (approx.

2.45° of visual angle), whereas the inner contextual figures measured 50 pixels in diameter (approx. 0.72° of visual angle). Only the contours of the figures were presented. The contours of the central square and the context figures were black (their lightness was less than 0.5 cd m⁻²). The background was light grey (its lightness was approx. 60 cd m⁻²). The contours of all the presented figures measured 1 pixel in width. The distance between the contour of the central square and the contours of the outer context figures was 50 pixels (approx. 0.72° of visual angle), and the distance between the contour of the central square and the contour of the inner context figures was 58 pixels (approx. 0.84° of visual angle). The presentation time of the figural composition was not limited.

Procedure

Observers sat about 143 cm in front of the computer screen. Eye movements was not monitored and head position was not restrained.

At the beginning of each trial a black mask was shown across the whole display, and after 2000 ms a white circle was shown either on the left or on the right side of the display at the location of the succeeding figural composition. The purpose of presenting the white circle was to indicate the location and the size of the figural composition, containing the central and the context figures, so that observers would be able to direct their attention to the proper side of the display and to spread the attention across the whole composition as soon as the composition appeared on the screen. The white circle was presented for 1000 ms. After that time the circle and the black mask vanished and the figural composition appeared on the grey background. At the same time the probe square appeared on the other side of the screen (the target and the probe centres were located symmetrically around the screen centre). The size of the probe was chosen randomly.

Different figural compositions were presented in random order to observers. In half the trials the target appeared on the left side of the screen and in the other half it appeared on the right side of the screen (trials were randomly mixed).

Observers adjusted the size of the probe to the perceived size of the target by pressing the numeric buttons on the keyboard (1 for reducing and 3 for enlarging the size of the probe). They were instructed not to focus the target square in isolation, but to attend to the entire figural composition as much as possible. The adjustments were to be made accurately, but as fast as possible. When satisfied with their adjustment, observers pressed Enter to save the information about the probe size and to start a new trial.

Five adjustments were gathered for each of the 36 experimental conditions (9 figural compositions × 2 sizes of the target × 2 sides of target presentation), which resulted in 180 adjustments for each observer.

Results

In order to combine data obtained in conditions with different target sizes, the size of the probe was calculated as a percentage of the target size. The percentage value above 100 indicates that the adjusted size of the probe was bigger than the size of the target, and the percentage value below 100 indicates that the adjusted size of the probe was smaller than the target.

When only the target was presented with no context figures, the adjusted size of the probe ($M = 100.32$, $SD = 1.20$) did not differ significantly from the real size of the target, $t(15) = 1.06$, $p = .31$. Therefore, in the following analysis the adjusted probe size was compared to the target size directly. A three-way repeated-measures analysis of variance (3 – outer contextual figures \times 3 – inner contextual figures \times 2 – side of display) was used to examine the effects of context figures (Greenhouse-

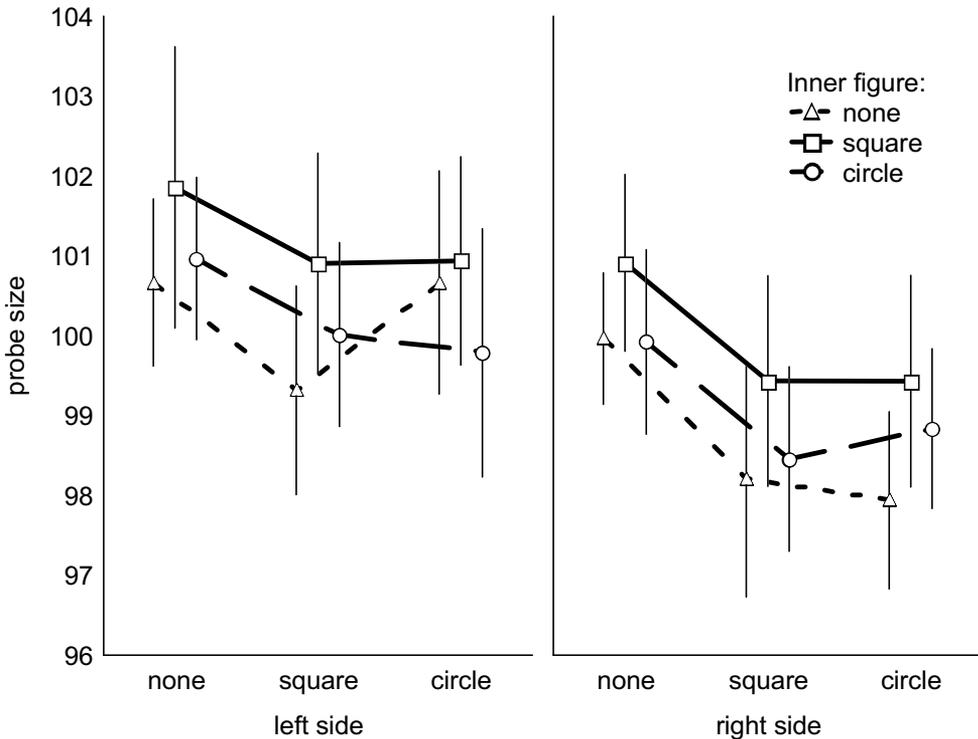

Figure 2. The adjusted size of the probe (expressed as a percentage of target size) when different figural compositions were displayed on the left side of the screen (i.e. to the left of the probe) and on the right side of the screen (to the right of the probe). The variation of the outer-figure shape is shown on the x-axis. Vertical lines denote .95 confidence intervals.

Geisser correction was used whenever non-sphericity was detected in data), and α -level .05 was used for testing hypotheses. Only statistically significant results are described here.

Figure 2 shows the adjusted probe sizes for different figural compositions when the latter were displayed on the left and the right side of the screen. Display side had a statistically significant effect on the magnitude of the Ebbinghaus illusion, $F(1, 15) = 9.68, p = .007, MSE = 13.24, \text{partial } \eta^2 = .39$. In most of the conditions, the probe size was smaller than the target size when figural composition was presented on the right side of the display and the probe was presented on the left side of the display. In contrast, the overall overestimation of the target size can be observed in conditions where the figural composition was presented on the left side of the display, so that adjustments were made to the probe on the right side of the display.

ANOVA indicated a statistically significant three-way interaction, $F(4, 60) = 2.86, p = .031, MSE = 1.16, \text{partial } \eta^2 = .16$. This interaction was mainly due to the specific result obtained in the condition where the figural composition contained only the target surrounded by large circles. When the figural composition was presented on the left side of the visual field, the large outer context circles did not cause underestimation, but even slight overestimation of the size of the central square. However, when the display was presented on the right side of the visual field, the outer context circles induced an underestimation of the central square size that was even stronger than the underestimation induced by the large outer squares (see Figure 2). This is an unexpected result, and it is not in accordance with the similarity effect described by the size contrast theory. Another unexpected result was the interaction between the shape of outer figures and the side of the display, $F(2, 30) = 3.90, p = .031, MSE = 1.07, \text{partial } \eta^2 = .21$. The effect of the display side on the illusion was smaller in conditions with no outer figures than in conditions with outer squares or outer circles.

Although some inconsistencies were present in the results due to the effect of the display side, several general patterns regarding the effects of the figural composition on size illusion can be observed in Figure 2. To demonstrate these effects more evidently, we averaged data across the two sides of the display. The results are shown in Table 1.

The size of the probe was affected by the inner figures, $F(1.38, 20.66) = 8.78, p = .004, MSE = 5.64, \text{partial } \eta^2 = .37$, as well as by the outer figures, $F(1.48, 22.24) = 7.31, p = .007, MSE = 9.00, \text{partial } \eta^2 = .33$. When only outer, i.e. larger figures were present, the target was underestimated (see Table 1, row 1). The underestimation was larger when the outer figures were squares than when they were circles. When only inner, i.e. smaller figures were present, the target was overestimated (Table 1, column 1). As with the effect of outer figures, the size illusion was larger in cases with outer squares than with outer circles. In the conditions with both inner and outer figures the perceived size of the target was generally larger than in conditions with outer figures only and smaller than in conditions with inner figures only. When-

Table 1. *Descriptive statistics for adjustments made in conditions with different context figures.*

Inner figures	Outer figures						M_{total}
	None		Squares		Circles		
	M	SD	M	SD	M	SD	
None	100.32	1.20	98.76	2.30	99.30	2.07	99.39
Squares	101.38	2.51	100.17	2.39	100.18	2.18	100.71
Circles	100.44	1.72	99.24	2.03	99.31	2.15	99.60
M_{total}	100.58		99.46		99.66		99.90

Note. The adjusted size is expressed as a percentage of target size. Adjustments are averaged across the two display locations.

ever the inner figures were added to the outer figures, the target appeared larger (compare rows 1 and 2 and rows 1 and 3 in Table 1). When the inner figures were squares, the change in the magnitude of the illusion was larger than in the case of circular inner figures.

In conditions with both inner and outer context figures, the perceived size of the central square was not an exact average of its perceived size in inner-figure-only and outer-figure-only conditions. The result obtained in the condition where both inner and outer figures were squares (100.17) was closer to the result obtained in the inner-square-only condition (101.38) than to the one obtained in the outer-square-only condition (98.76). On the contrary, in other mixed-size conditions the results were closer to those obtained in the outer-figures-only condition than to those obtained in the inner-figures-only condition (see Table 1). More specifically, when both the outer and the inner figures were circles, perception of the size of the central square (99.31) was closer to perception in the outer-circles-only condition (99.30) than to perception in the inner-circles-only condition (100.44). When the outer figures were different from the inner figures, i.e. when outer figures were squares and inner figures were circles, and when outer figures were circles and the inner figures were squares, the results obtained (99.24 and 100.18, respectively) were closer to the ones obtained in the condition where the inner shapes were excluded from the display (98.76 and 99.30, respectively) than to those obtained in the condition where the outer figures were excluded from the display (100.44 and 101.38, respectively). To summarise, it appears that in the mixed-size conditions the effects of the inner and outer figures were not additive. One of the effects of inner and outer context figures prevailed over the other. When both the inner and the outer context figures were of the same shape as the central figure, the effect of the inner context figures was larger than the effect of the outer figures. When one of the context figures had a shape dissimilar to the shape of the target, the effect of outer figures prevailed over the effect of inner figures.

Discussion

As we predicted, the context figures caused a change in perceived size of the central figure. Large context figures induced underestimation and small context figures induced overestimation of the central square. There was also a strong similarity effect: the illusion was stronger when the context figures had the same shape as the central figure (i.e., when the context figures were squares) and weaker when the context figures were dissimilar to the central figure (i.e., when they were circles). The clearly expressed similarity effect indicates that size contrast is the main factor of the illusion.

In the no-context-figures condition, the size of the central square was slightly overestimated. Since our main interest was the effect of different context figures on the central square size perception, this slight and constant overestimation did not have a substantial impact on the interpretation of the results obtained.

An interesting finding was that the perceived size of the central square depended on the position of the Ebbinghaus display along the horizontal axis. There were certain qualitative side differences, most apparent in the outer-figures-only conditions, but these differences were most probably a consequence of chance rather than of a certain perceptual mechanism, because when small figures were added inside the large context figures, the qualitative differences between the two sides of presentation practically vanished. The more important finding was a fairly large quantitative difference between the two locations of display. The central square was constantly perceived as larger when presented to the left of the probe and as smaller when presented to the right of the probe. Dependence of size contrast on the side of presentation was demonstrated by several studies (e.g., Bondarko & Semenov, 2002; Ehrnstein & Hamada, 1995). However, contrary to our results, in those studies the size of the circle was constantly overestimated when presented on the right side of the visual field. In the study of Bondarko and Semenov (2002) only the size of an isolated circle presented on the right side was overestimated, whereas in the study of Ehrnstein and Hamada (1995) the central circle was perceived as larger when presented on the right side of the visual field across all the conditions. The authors proposed that this might be due to the possible perceptual asymmetries between the left and right visual field and hemispheres. Even though there was no fixation point and the participants were allowed to freely shift glance in all directions without restrictions, making it impossible to strictly separate between the left and right visual field and their related hemispheric projections in the processing of visual size relationships, relative asymmetries in visual projections still remained. This occurred because when the participants shifted their gaze from one side to another, left side figures were presented either foveally or on the left side of the visual field and right side figures were presented either foveally or on the right side of the visual field. According to Ehrnstein and Hamada (1995), their results are in accordance with many stud-

ies that report a general tendency to overestimate the size of objects presented in the right side of the visual field. At the moment we have no explanation of why in our study the opposite findings were obtained. The control of participants' handedness or recording of variables that could potentially explain the side differences would be desired in future studies.

Our results showed that adding smaller figures inside the larger context figures influences the perceived size of the central figure in an Ebbinghaus illusion display, and that the extent of this influence is moderated by the similarity between the context figures and the central one. The central square appeared larger when the inner context figures were squares compared to when they were circles or when they were excluded from the display, regardless of whether the outer figures were squares or circles. The similarity effect supports the conclusion that both the inner-figure and the outer-figure effects were induced by size contrast. It can be concluded that, due to the size contrast effect, large outer context figures reduced the perceived size of the central square and at the same time small inner figures increased it. The perceived size of the central square was defined by the effect of both inner and outer context figures and was something in between the sizes obtained in the outer-figures-only and inner-figures-only conditions. The effect of outer and inner figures was, however, not additive.

Ehrnstein and Hamada (1995) examined the additivity of effects in mixed-size conditions with both smaller and larger context circles surrounding the central circle. If the effects were purely additive, the perceived size of the central circle in mixed-size conditions should be half-way in between the perceived size in the non-mixed conditions. The authors found that this was not the case. Although the mixed-size results were in between the non-mixed size results, they were much closer to the results obtained in the large context circles condition. They also discovered that at the same distance from the central circle large context circles had a stronger effect on the illusion than small context circles. In our study, too, the effects of inner and outer figures seemed not to be additive. In most mixed-size conditions, the outer figures had a stronger effect on the illusion than the inner figures.

It is possible that in our study the size contrast was accompanied by the effect of the distance between the central and the context figures and by the effect of contour interaction. In our displays, the distance between the inner context figures and the central square was slightly larger than the distance between the outer context figures and the central square. This was, due to the geometrical differences between circles and squares, the only way to ensure no contact between the contours and the constancy of the distances between the central and the context figures in all of the experimental conditions. According to Eriksson (1970), we could assume that the possible contour interaction effect was caused solely by large outer context figures, whereas the size contrast was induced both by the outer contour of the context figures and by the figures that were placed inside it.

We demonstrated that when making size judgements, the visual system makes

size comparisons between the judged figure and the surrounding context figures. In these comparisons it takes into account all the present context figures. For the purpose of comparison, it is more likely that the visual system selects those surrounding figures that have a shape most similar to the shape of the judged figure. However, the presence of a very similar or identical figure does not imply that the rest of the figures will not be considered as a standard for size comparison. Even when the outer figures were squares and inner figures were circles, thus dissimilar to the central figure, the inner figures induced size contrast. If the size judgment process required merely a comparison to a standard, one would expect the outer squares to be sufficient for size comparison and the inner circles to have no effect on the illusion. But it seems that size judgment process involves placing a figure on a size scale, defined by all other currently present figures. Among them, figures that are most similar to the judged figure have the strongest influence on the perception of the size of the judged figure.

The concept of selective attention could perhaps explain our results. Shulman (1992) demonstrated that the perceived size of a central circle in an Ebbinghaus illusion display depends on whether subjects are attending to the context figures and which of the context figures they are attending to when there are different context figures surrounding the central figure. According to Shulman, a selective attention mechanism decides which context figures will be chosen as standards in the process of size comparison. Saenz et al. (2003) described a visual attention mechanism that enhances the activity of cortical neurons that encode relevant stimulus properties such as location, features, and object identity. When observers search for an object with a particular feature, for example a square shape, attention sensitizes neurons with receptive field locators throughout visual space that respond to squares. Selective attention thus has a strong impact on our ability to process multiple stimuli in complex visual scenes. If attention to a stimulus feature enhances the processing of other stimuli with that same feature, this should facilitate the distribution of attention across multiple stimuli with common features compared to opposing features.

When judging the size of a square, attention is directed towards that square, which facilitates the distribution of attention across other squares, so that they have greater influence on the processing of the target than other figures in the same visual field. In displays like ours, squares will thus have bigger impact on the illusion as compared to circles, although circles will also have some influence on the perceived size of the central square.

To sum up, the present study showed that the magnitude of the Ebbinghaus illusion depends on the whole composition of the context figures and that the illusion is affected more by the size of the context figures similar to the central figure than by the size of dissimilar figures. In future, our study could be expanded and the shape of the central target could be varied in addition to varying the shape of the context figures. For example, circles and other simple shapes could be used for the central and context figures, and the magnitude of illusion could be compared in conditions with different combinations of the shape of the central and context figures. It would

also be interesting to vary the distance between the central and the inner figures and to observe the changes in the interaction between the outer and the inner figures' effects.

References

- Bondarko, V. M., & Semenov, L. A. (2002). Size estimates in Ebbinghaus illusion in adults and children in different age. *Human Physiology*, *30* (1), 24–30.
- Choplin, J. M., & Medin, D. L. (1999). Similarity of the perimeters in the Ebbinghaus illusion. *Perception & Psychophysics*, *61*, 3–12.
- Coren, S., & Enns, T. J. (1993). Size contrast as a function of conceptual similarity between test and inducers. *Perception & Psychophysics*, *54*, 579–588.
- Eriksson, E. S. (1970). A field theory of visual illusions. *British Journal of Psychology*, *61*, 451–466.
- Ehrnstein, W. H., & Hamada, J. (1995). Structural factors of size contrast in the Ebbinghaus illusion. *Japanese Psychological Research*, *37* (3), 158–169.
- Jaeger, T. (1978). Ebbinghaus illusions: Size contrast or contour interaction phenomena? *Perception & Psychophysics*, *24*, 337–342.
- Jaeger, T. B. (1999). Assimilation and contrast in geometrical illusions: A theoretical analysis. *Perceptual and Motor Skills*, *89*, 249–261.
- Jaeger, T., & Grasso, K. (1993). Contour lightness and separation effects in the Ebbinghaus illusion. *Perceptual and Motor Skills*, *76*, 255–258.
- Jaeger, T., & Gunzel, N. (2001). Similarity and lightness effects in Ebbinghaus illusion created by keyboard characters. *Perceptual and Motor Skills*, *92*, 151–156.
- Massaro, D. W., & Anderson, N. H. (1971). Judgmental model of the Ebbinghaus illusion. *Journal of Experimental Psychology*, *89* (1), 147–151.
- Rose, D., & Bressan, P. (2002). Going round in circles: Shape effects in the Ebbinghaus illusion. *Spatial Vision*, *15* (2), 191–203.
- Saenz, M., Buracas, G. T., & Boynton, G. M. (2003). Global feature-based attention for motion and color. *Vision Research*, *43*, 629–637.
- Shulman, G. L. (1992). Attentional Modulation of Size Contrast. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, *45A* (1), 529–546.
- Weintraub, D. J. (1979). Ebbinghaus illusion: Context, contour, and age influence the judged size of a circle amidst circles. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception & Performance*, *5*, 353–364.
- Weintraub, D. J., & Schneck, M. K. (1986). Fragments of Delboeuf and Ebbinghaus illusions: Contour/context explorations of misjudged circle size. *Perception & Psychophysics*, *40* (3), 147–158.
- Wolford, G., & Chambers, L. (1984). Contour interaction as a function of retinal eccentricity. *Perception & Psychophysics*, *36*, 457–460.

Prispelo/Received: 23.02.2006

Sprejeto/Accepted: 24.03.2004

Zaznavanje sprememb v hitrosti kroženja zvoka: vpliv vrste zvoka in metode merjenja[#]

*Bor Sojar Voglar**
Zavod GESD, Ljubljana

Povzetek: Vestibularna potlačitev je pojav, pri kateri je informacija o položaju (gibanju) telesa v prostoru potlačena zaradi nasprotujoče vidne informacije. Kot uvod v raziskovanje, ali pride do vestibularne potlačitve tudi s slušnimi dražljaji, smo v pričujoči študiji raziskovali, kako človek zaznava spremembe v hitrosti kroženja zvoka okrog svoje vertikalne osi. Izveden je bil psihofizikalni eksperiment, ki je zajel 40 normalno slišočih udeležencev. Z razdelitvijo v 4 skupine smo variirali dve vrsti zvočnega dražljaja (sinusoidni pisk in govor) ter dve metodi merjenja (metoda intervalnega podajanja odgovorov in metoda sprotnega risanja grafa). Zvočni dražljaj je krožil okrog osebe in pri tem spreminjal hitrost. Naloga udeležencev je bila poročati, ali zaznavajo kroženje kot enakomerno, pospešeno ali pojemajoče, oziroma so morale narisati graf hitrosti zaznanega kroženja. Enakomerno kroženje zvoka so udeleženci zaznavali kot pojemajoče, kar pa je bilo manj očitno pri govoru kot pri sinusoidnem pisku. Kljub temu se je govor izkazal kot preveč kompleksen zvočni dražljaj. Metoda sprotnega risanja grafa je bila za udeležence zelo težka naloga in zato ni primerna za bodočo uporabo. Izkazalo se je, da je za prihodnje eksperimente na tem področju najprimerneje uporabiti metodo intervalnega podajanja odgovorov in naključno variirati hitrosti kroženja zvoka.

Ključne besede: zaznavanje zvoka, zaznavanje gibanja, pospeševanje, kroženje, psihoakustika

Perception of sound rotation velocity: the effect of sound type and measurement method

Bor Sojar Voglar
GESD institute, Ljubljana, Slovenia

Abstract: Vestibular suppression is a phenomenon where the vestibular information is suppressed when a contradictory visual stimulation is present. The aim of the present study was, before conducting a study that would examine whether vestibular suppression can also occur while exposed to sound stimuli, to discover how changes in sound rotation velocity are perceived and what method could yield valid measures of the percepts. An experiment was conducted with 40 participants with normal hearing. Participants were divided into 4 groups in which 2 sound properties (sinusoid wave and speech) and 2 methods (adopted global perception method and graph method) were used separately. Sound rotated

[#] Raziskava je bila opravljena pod mentorstvom red. prof. dr. Marka Poliča in somentorstvom red. prof. dr. Klasa Matije Brenka z Oddelka za psihologijo Univerze v Ljubljani.

* Naslov / Address: Bor Sojar Voglar, univ. dipl. psih., Zavod za alternativno izobraževanje GESD, Dalmatinova 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, e-mail: bor.sojar-voglar@kiss.si

around participants and changed the velocity. Participants had to report whether they perceived the velocity as constant, accelerated, or decelerated, or they had to draw a graph to indicate their perception. It was found that constant velocity is perceived as slightly decelerated, and this bias in velocity perception was larger with sine sound than with speech, but speech as a property of rotating sound stimulus seems to be too complex. The graph method was very hard for participants to use, and we therefore discourage the use of this method in future. Future studies should use the “estimation-of-change-in-given-time-interval” method and vary the sound rotation velocity in random order.

Key words: auditory perception, motion perception, acceleration, rotation, psycho-acoustics

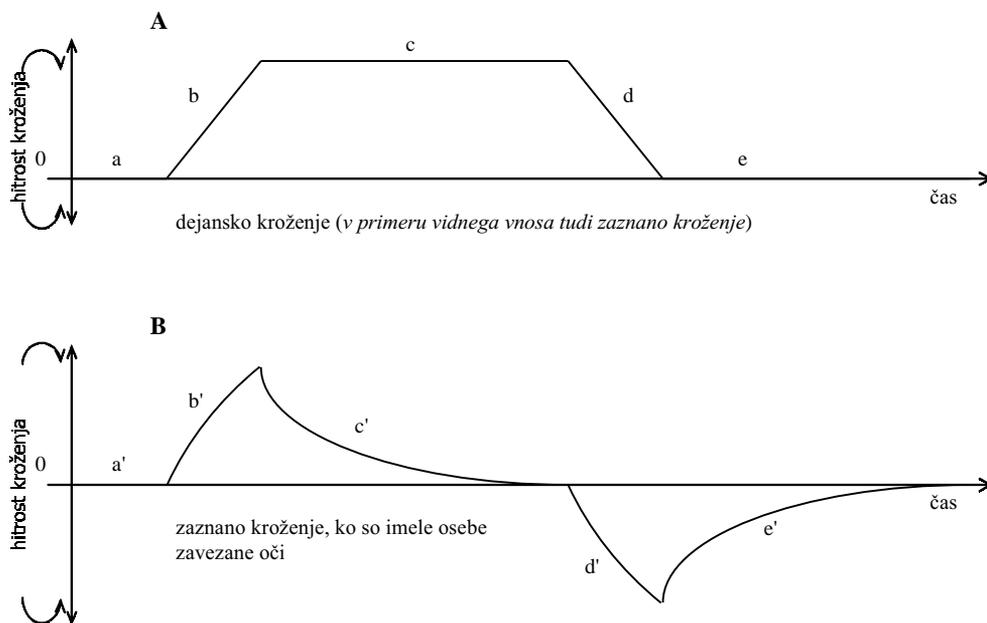
CC = 2326

UDK = 159.923

Multisenzorno zaznavanje, opredeljeno kot zaznavanje istega objekta, subjekta ali dogodka z več čutili hkrati (Nesbitt, 2003), je trenutno ena glavnih raziskovalno psiholoških tem. Gre predvsem za ugotavljanje skladnosti delovanja posameznih čutil pri zaznavanju dražljaja, ki sočasno draži več čutnih modalnosti. V eksperimentih se pretežno manipulira z dražljaji tako, da dajejo različna čutila neskladne informacije o predmetu ali okolju. Na ta način se skuša ugotoviti, katerim čutilom dajemo večji pomen pri interpretaciji okolja, katera lahko zlahka zanemarimo, pri katerih informacijah se zmedemo, pri katerih se zmotimo in katerih v tisti situaciji niti ne potrebujemo.

Parker (1980), ki se je ukvarjal s povezanostjo predelave vidne in vestibularne informacije, je ugotovil, da človeku pri zaznavanju sprememb v hitrosti (frekvenci) lastnega kroženja, informacije iz vestibularnega aparata ne nudijo pravih informacij o dejanskih razmerah. Pri zaznavanju lastnega kroženja z zavezanimi očmi pride do tipičnega pojava iluzije kroženja, ki je prikazan na sliki 1B. Čutnice v vestibularnem aparatu se vzdražijo samo ob pospešenem gibanju, zato je enakomerno kroženje zaznано kot pojemajoče, pojemajoče kroženje pa kot pospešeno kroženje v nasprotno smer. V primeru multisenzornega zaznavanja lastnega kroženja – vestibularni aparat v kombinaciji z vidom – pa je bilo zaznavanje kroženja v skladu z realnimi spremembami hitrosti. Človek vidne dražljaje interpretira kot pravilnejše in bolj pomembne, ter zanemari “napačne” informacije iz vestibularnega sistema. Parker je pojav poimenoval vestibularna potlačitev (slika 1A).

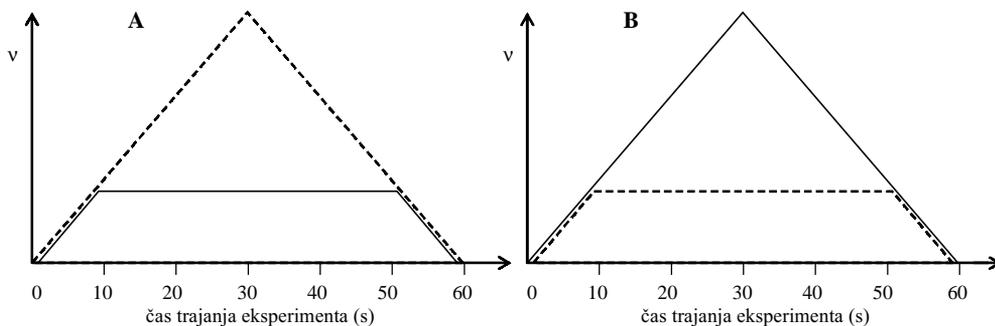
Ena od možnih interakcij med različnimi vrstami informacij je tudi interakcija med slušnim in vestibularnim vnosom. Na podlagi eksperimentov Parkerja (1980) smo izvedli preliminarno študijo (Sojar Voglar, Stefanova in Marić, neobjavljeni podatki), v kateri smo preverjali, kako zvočni dražljaji vplivajo na zaznavanje lastnega kroženja okrog vertikalne osi. V prirejenem eksperimentu vestibularne potlačitve, ki je namesto vidnih dražljajev vseboval zvočne, smo kroženju okrog vertikalne osi z zavezanimi očmi dodali zvočne signale, ki so spreminjali frekvenco (višino tona). Zanimalo nas je, ali se bodo osebe orientirale glede na spremembe v frekvenci zvoka ali glede na spremembe v frekvenci dejanskega kroženja. Spremembe v frekvencah so se ujemale

Slika 1. Iluzija kroženja in vestibularna potlačitev (Parker, 1980). Na sliki A je prikazano dejansko, na sliki 1B pa zaznano kroženje, ko so imele osebe zavezane oči.

zgolj prvih in zadnjih 10 sekund trajanja eksperimenta, vmes pa je bil 40 sekundni interval, v katerem so bile spremembe frekvenc različne (slika 2). Rezultati so pokazali, da se osebe večinoma niso orientirale glede na zvok, temveč so kroženje zaznavale v skladu z dejanskimi spremembami v frekvenci kroženja. Iz rezultatov bi se dalo sklepati, da avditorne vestibularne potlačitve ni. Vendar pa je bila raziskava še dokaj nedodelana in bi bilo potrebno najprej posvetiti pozornost izboljšanju eksperimentalnih pogojev. Predvsem imamo v mislih podaljšanje trajanja kroženja iz ene na dve minuti (da bi se približali Parkerjevimi pogojem) ter zamenjavo zvočnih dražljajev, tako da bi zvok krožil okrog osebe in bi se s tem ustvarila iluzija inducirane gibanja (vekcija), kot so jo npr. ustvarili Riecke, Schulte-Pelkum, Caniard in Bühlhoff (2005).

Raziskav na področju zaznavanja kroženja zvoka okrog osebe je malo. Griffiths in Green (1999) sta raziskovala možgansko vzbujenje tekom poslušanja enostavnega zvočnega dražljaja, ki je krožil okrog udeleženčeve vertikalne osi. Zvok je krožil okrog osebe tako, da je postopoma prehajal med štirimi zvočniki, razporejenimi z enako razdaljo okrog udeleženčeve glave. S pomočjo miniaturnih mikrofonov, ki sta jih vstavila v udeleženčeve sluhovode, sta za vsakega posameznika posnela in nato preko slušalk predvajala zvočni zapis, ki je nastal ob poslušanju krožečega zvočnega dražljaja, ter merila možgansko delovanje z metodo PET. Ugotovila sta, da se poleg primarnega in

Slika 2. Dva različna eksperimentalna pogoja v preliminarnem eksperimentu zvočne vestibularne potlačitve. Polna črta prikazuje spreminjanje frekvence (n) kroženja osebe, prekinjena črta pa spreminjanje frekvence zvoka. V primeru eksperimentalnih pogojev A je kroženje zaznalo v skladu s slušnim dražljajem 5 udeležencev, v pogojih B pa 9 od 30 udeležencev.

sekundarnega slušnega korteksa pomembno vzburi tudi premotorni korteks za področje oči in premika glave, kar sta avtorja razlagala kot avtomatizirano težnjo po obračanju za zvokom, ki se nahaja izven vidnega polja. Neuhoff (2001, 2003) pa je v svojih eksperimentih preučeval natančnost zaznavanja spremembe kota izvora zvoka. Zvok (enostavni govor) v njegovih eksperimentih ni krožil okrog osebe, temveč je zvočnik krožil okrog lastne osi, in s tem spreminjal kot usmerjenosti izvora zvoka. Ugotovil je, da človek bolje določi razliko v kotu usmerjenosti zvoka, če je sprememba zvezna, kot pa če je prekinjena. Avtorji v svojih člankih poudarjajo, da je raziskav na tem področju malo in pretežno citirajo lastne predhodne raziskave. Raziskave tudi niso vsebovale zvočnih dražljajev, ki bi med kroženjem spreminjali hitrost, kar bi bil poglaviti del pri raziskovanju vestibularne potlačitve z zvočnimi dražljaji.

Preden se lahko lotimo izboljšave eksperimenta vestibularne potlačitve, je potrebno raziskati lastnosti zaznavanja zvoka; v tem primeru dalj časa trajajočega zvoka, ki bi krožil okrog osebe in tekom časa spreminjal hitrost. V pričujoči raziskavi nas je zanimalo predvsem, kako na zaznavanje sprememb v hitrosti kroženja zvoka vpliva kompleksnost zvočnega dražljaja, katera metoda merjenja bi bila najbolj primerna za merjenje dalj časa trajajočega, zvezno spreminjajočega dražljaja, pa tudi, ali pri zaznavanju kroženja zvoka prihaja do kakšnih posebnih zaznavnih pojavov.

Za izvedbo psihofizikalnega eksperimenta, s katerim bi dobili odgovore na zgoraj zastavljena vprašanja, je bilo potrebno določiti ustrezne zvočne dražljaje, ki bi jih nato premikali v prostoru. Izhajali smo iz že davnih eksperimentalnih ugotovitev Rayleigha (1877; po Polič, 1998), ki je ugotovil, da glasove bolje lokaliziramo kot tone, in da visoke tone bolje lokaliziramo kot nizke. V eksperimentu smo upoštevali obe ugotovitvi in uporabili dva zvočna dražljaja, in sicer visok čisti sinusoidni pisk in človeški glas, ki

je bil zaradi doseganja čim višje povprečne frekvence ženski glas. Pri izboru metod odgovarjanja smo izhajali iz že opravljenih eksperimentov, ki so imeli namen ugotoviti zaznavne značilnosti pri opazovanju vidnih dražljajev, ki se tekom časa zvezno spreminjajo. Za uporabo v razmerah dalj časa trajajočega dražljaja smo izbrali in razmeram našega eksperimenta priredili: (i) metodo globalnega zaznavanja (glej Brenk in Poljanšek, 1997), pri kateri oseba skozi daljši časovni interval opazuje spreminjajoči se dražljaj, nakar oceni, ali se je dražljajska lastnost (npr. intenziteta, položaj ipd.) spreminjala upočasnjeno, enakomerno ali pospešeno, in (ii) grafično metodo (kot jo je npr. uporabil Runeson, 1974), pri kateri oseba spreminjajoči dražljaj opazuje in sproti ali pa po koncu draženja nariše, kako se je spreminjala dražljajska lastnost.

Ker je bil naš eksperiment v mnogih pogledih preliminaren (šlo je za testiranje zvočnih dražljajev, metod in računalniške opreme za izvedbe nadaljnjih eksperimentov) in ker podobnih eksperimentov v literaturi nismo zasledili, smo naše predpostavke o možnih rezultatih zastavili na podlagi zgoraj opisanih lastnosti izbranih zvočnih dražljajev in metod. Pričakovali smo, da bi bilo lahko, zaradi lažje posamezne lokalizacije glasov nasproti tonom, zvezno spreminjanje lokacije na krožnici (in spreminjanje hitrosti kroženja) pri govoru zaznano "pravilneje" kot pri sinusoidnem pisku. Kot "pravilnejšo" zaznavo spremembe hitrosti kroženja smo imeli v mislih tisto, ki bi bolj ustrezala dejanskim spremembam v hitrosti kroženja. Tudi pri oceni metode smo uporabili kriterij skladnosti rezultatov z dejanskimi spremembami v hitrosti kroženja. Pričakovali smo, da bodo rezultati, zbrani s prirejeno metodo globalnega zaznavanja, bolj ustrezali dejanskim spremembam kot rezultati, zbrani s prirejeno grafično metodo. Vendar pa namen eksperimenta ni bil samo najti zvočni dražljaj in metodo, ki bi se najbolje ujemala s fizikalnimi pogoji eksperimenta, temveč tudi ugotoviti značilnosti zaznavanja pri dalj časa trajajočem krožečem zvočnem dražljaju.

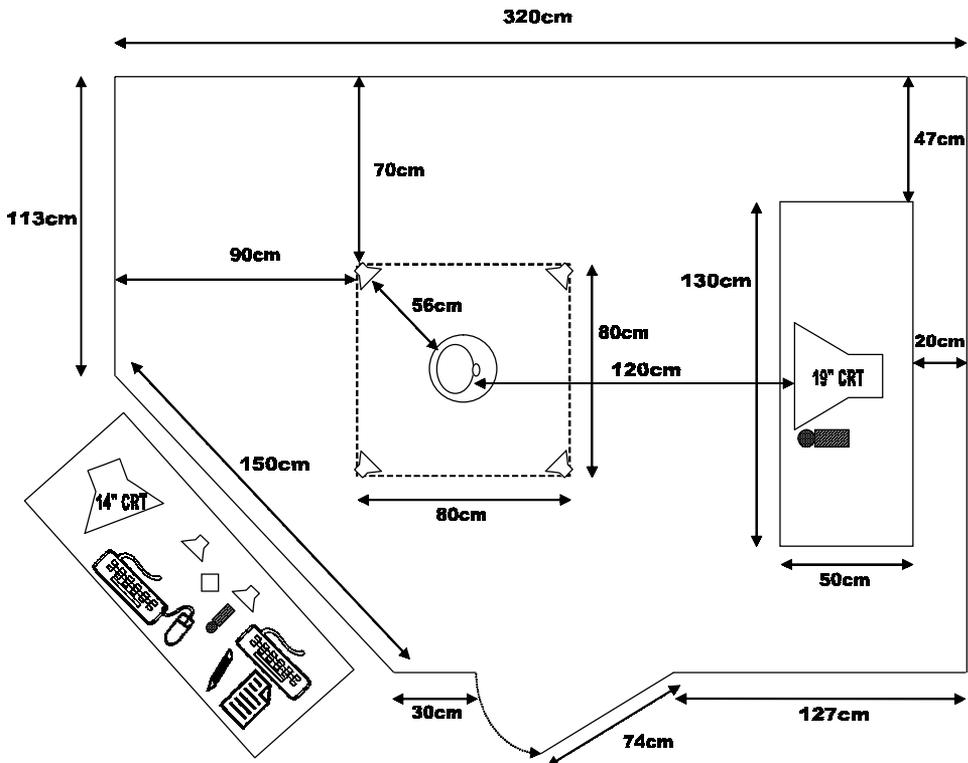
Metoda

Udeleženci

V eksperimentu je sodelovalo 40 udeležencev z normalnim sluhom, od tega 29 žensk in 11 moških. Pretežni delež vzorca so predstavljali dodiplomski študenti in asistenti psihologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, poleg njih pa smo v vzorec vključili še dijake Gimnazije Bežigrad ter tekmovalne plesalce iz Plesnega kluba Fredi iz Ljubljane. Starostni razpon udeležencev je bil od 16 do 32 let (povprečje 21 let). Vsak udeleženec je bil naključno izbran v eno izmed štirih skupin z različnimi eksperimentalnimi pogoji, prikazanimi v tabeli 2. V vsaki skupini je sodelovalo 10 udeležencev.

Pripomočki

Eksperiment se je odvijal v ustrezno zvočno izolirani eksperimentalni kabini (mere glej na sliki 3). Oseba je sedela na stolu z desnoročno mizico. Okoli nje sta bila v medsebojni oddaljenosti 80 cm in v horizontalni oddaljenosti od osebe 56 cm na štirih lesenih podstavkih postavljena dva para stereo zvočnikov Juster SP-300A s frekvenčnim odzivom 100Hz–20000Hz. Zvočniki so bili postavljeni po diagonali (spredaj-desno, spredaj-levo, zadaj-desno, zadaj-levo) in bili usmerjeni direktno proti udeležencu. V zvočnike je signale pošiljal osebni računalnik, opremljen z dvema zvočnima karticama. Skozi vsako kartico je šla ločena zvočna .wav datoteka, ki ju je predvajal program Nullsoft WinAmp ver. 5.08c. Zvočna signala sta bila časovno usklajena, kar je bilo doseženo z dodatkom (plug-in) za WinAmp: Mixing Panel ver. 1.74b. Zvočni dražljaji so bili generirani in obdelani s programom Sound Forge XP ver. 4.5. Vidne dražljaje je preko 19" CRT Monitorja, v oddaljenosti od osebe 120 cm, oddajal računalnik PC s klasično VGA grafično kartico. Vidni dražljaji so bili programirani in predvajani s pomočjo programskega jezika Borland TurboPascal ver. 7.0.

Slika 3. Mere eksperimentalne kabine in postavitve elementov.

Metodi zbiranja podatkov

Uporabljeni metodi sicer temeljita na metodi globalnega zaznavanja (glej Brenk in Poljanšek, 1997) in grafični metodi (glej Runeson, 1974), vendar pa sta omenjeni metodi le izhodišče za način pridobivanja podatkov, saj smo za namen naše raziskave metodi pomembno priredili. Zato bomo raje govorili o metodi intervalnega podajanja odgovorov in o metodi sprotnega risanja grafa. Prirejene metodi nista preverjeni glede zanesljivosti in veljavnosti. V našem eksperimentu se te naloge nismo lotili, temveč smo metodi preizkušali zgolj po tem, na kakšen način udeleženci lažje in konsistentneje javljajo lastne zaznave. Obdelava podatkov, pridobljenih z obema metodama, je bila grafična. Namen tega je bil pridobiti primerljive rezultate. Obe metodi sta bili preverjeni v pilotski študiji na 46 udeležencih z vidnimi in nepremičnimi slušnimi dražljaji. Ugotovili smo, da je pri metodi intervalnega podajanja odgovorov nujno uskladiti časovne intervale s spremembo dražljajske intenzitete (znotraj enega intervala ne sme biti več kot ena sprememba) in da je 10-sekundni interval ustrežnejši od 5-sekundnega. Pri metodi sprotnega risanja grafa pa se je izkazalo, da je v prazen koordinatni sistem nujno potrebno dodati merski lestvici tako za čas kot tudi za razliko v intenziteti dražljaja, da imajo udeleženci pri risanju grafa na razpolago nekaj opornih točk.

Pri metodi intervalnega podajanja odgovorov smo od udeleženca zahtevali, da spremembe lastnosti dražljaja ocenjuje sproti – med tem, ko dražljaj še traja. Čas trajanja dražljaja smo razdelili v intervale (po deset sekund), znotraj intervala pa smo dražljajsko lastnost povečevali, zmanjševali ali pa je ostala enaka. Od udeleženca smo zahtevali, da v intervalu dražljaj pozorno spremlja in ob koncu intervala poda sodbo o zaznani spremembi dražljajske intenzitete. Po vsakem končanem intervalu je moral udeleženec odgovoriti, ali je bila hitrost kroženja enakomerna, ali se je višala ali nižala.

Pri metodi sprotnega risanja grafa je udeleženec, ki je bil izpostavljen dražljaju, sproti ocenjeval trenutno vrednost dražljajske lastnosti in svojo oceno pretvoril v motorično akcijo. S svinčnikom je na list papirja z označeno časovno lestvico in lestvico relativne razlike med trenutno in izhodiščno intenziteto dražljaja risal neprekinjeno črto, in tako izdelal graf spremembe dražljajske intenzitete v odvisnosti od časa trajanja eksperimenta. Višja kot je bila vrednost dražljaja od izhodiščne vrednosti (hitrejša kot je bilo kroženje), bolj naj bi udeleženec risal graf v zgornji kvadrant, in nižja kot je bila dražljajska vrednost, nižje naj bi udeleženec risal graf. V primeru zaznavanja nespreminjanja intenzitete (tj. v primeru enakomernega kroženja), naj bi udeleženec risal graf kot črto, vzporedno z abscisno osjo.

Dražljaji

Eksperiment je bil sestavljen iz uvajalnega, tj. testnega dela, in iz glavnega dela. V testnem delu eksperimenta je udeleženec spoznal način odgovarjanja, poleg tega pa so se razčistile morebitne nejasnosti glede metode. Da bi se čim bolj približali časovnim pogojem Parkerjevih (1980) eksperimentov, so vsi dražljaji trajali po dve

Tabela 1. Vrstni red sprememb v intenzitetah dražljajev za glavni in testni del eksperimenta.

časovni interval (s)	glavni del eksperimenta	testni del eksperimenta
0-10	o	o
10-20	-	-
20-30	o	-
30-40	o	-
40-50	o	+
50-60	+	+
60-70	-	+
70-80	-	-
80-90	-	o
90-100	+	o
100-110	+	o
110-120	+	+

Opombe: “+” (intenziteta narašča), “o” (intenziteta ostaja nespremenjena), “-” (intenziteta pada).

minuti (120 s). Dražljaje smo časovno razdelili na dvanajst 10-sekundnih intervalov, znotraj katerih je intenziteta dražljaja bodisi ostala nespremenjena, se je povečevala ali pa se je zmanjševala. Med eksperimentom se je vsaka sprememba intenzitete pojavila štirikrat, vrstni red sprememb pa smo izžrebali pred generiranjem dražljajev (glej tabelo 1), saj nam računalniški programi za generiranje in predvajanje dražljajev niso uspeli zagotoviti naključnega vrstnega reda sprememb dražljajev za vsakega udeleženca posebej. Za testna dražljaja smo vrstni red sprememb obrnili (le prvi interval je bil ponovljen – glej tabelo 1).

V testnem delu eksperimenta smo uporabili dva dražljaja: (i) kroženje modre kroglice in (ii) spreminjanje frekvence zvoka. Prvi dražljaj, tj. kroženje modre kroglice, smo uporabili za uvajanje na način odgovarjanja z metodo intervalnega podajanja odgovorov. Oseba je na računalniškem zaslonu opazovala 30 rumeno obrobljenih krogcev premera 20 zaslonskih pik, razporejenih po krožnici s premerom 200 zaslonskih pik. Znotraj teh obrobljenih krogcev je krožila modra kroglica z začetno hitrostjo 30 ms na en premik (oziroma kroglica je enkrat obhodila krožnico v 0,9 s). Dražljaj je trajal 120 s. Med eksperimentom se je hitrost premikanja kroglice spreminjala glede na izžreban vrstni red sprememb v testnem delu (tabela 1). Izračun spremembe časa enega premika kroglice pri spreminjanju hitrosti znotraj intervala je bil opravljen po enačbi 1, pri čemer t_n pomeni trenutni časovni interval premika kroglice, t_{n-1} pa en interval prej.

$$t_n = t_n \pm \frac{t_{n-1}}{150} \quad (1)$$

Fizikalne vrednosti hitrosti kroženja modre kroglice med testnim eksperimentom so prikazane na sliki 5.

Drugi dražljaj, tj. spreminjanje frekvence zvoka, smo uporabili za uvajanje v metodo sprotnega risanja grafa. Za to metodo vidni dražljaj ni bil primeren, saj je moral udeleženec stalno pogledovati na graf, ki ga je risal. Zato smo generirali slušni dražljaj, tj. nepremični sinusoidni pisk s frekvenčnim razponom PCM .wav datoteke 48 KHz, normaliziranim na glasnost 1 -dB, ki je v dveh minutah v 10-sekundnih intervalih spreminjal frekvenco (višino tona). Začetna frekvenca zvoka je bila 1000 Hz, spreminjanje frekvence pa je sledilo izžrebanemu vrstnemu redu sprememb (tabela 1). Spreminjanje frekvence zvoka med eksperimentom je prikazano na sliki 7.

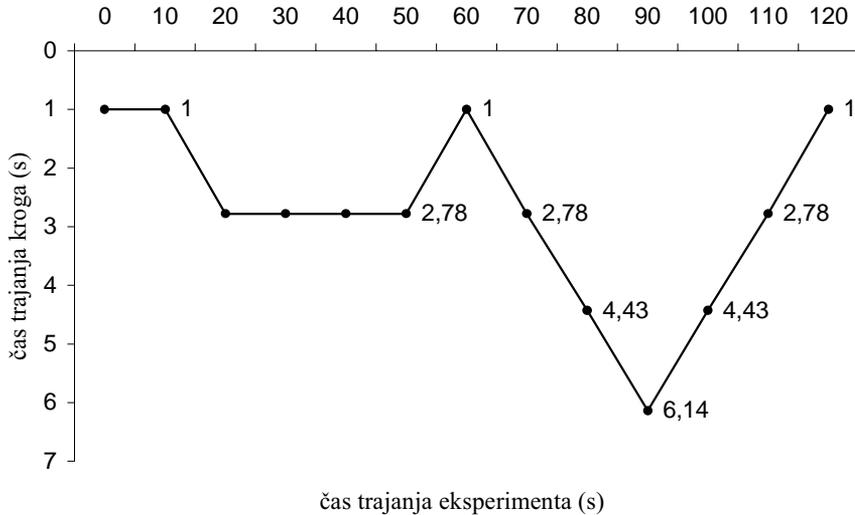
Dražljaja za glavni del eksperimenta

V glavnem delu eksperimenta smo uporabili (i) "kroženje sinusoidnega piska" in (ii) kroženje govora. Čisti sinusoidni pisk s frekvenco 1000 Hz je bil generiran v frekvenčnem razponu 48 KHz, normaliziran na glasnost 1 -dB ter prekopiran v štiri kanale, ki so bili nato shranjeni v dve PCM stereo .wav datoteki. Zvok je krožil okoli osebe tako, da je postopoma prehajal iz enega zvočnika na drugega, prehod pa je bil časovno usklajen (medtem ko je zvok v enem zvočniku postajal vse tišji, je na drugem postajal vse glasnejši). Postopno prehajanje zvoka iz enega kanala na drugega je bilo izvedeno tako, da je bil v programu SoundForge v enem kanalu ročno izbrani določeni časovni interval zvočnega zapisa – t_n (glej enačbo 2) in uporabljen efekt "fade in" (postopno utišaj) ter v sosednjem za enak časovni interval efekt "fade out" (postopno naglas), medtem ko je bil pri ostalih dveh kanalih uporabljen efekt "mute" (tiho). Pri kroženju z enakomerno hitrostjo so bili izbrani časovni intervali konstantni, pri pojemajočem in pospešenem kroženju pa so se časovni intervali (t_n) od vsakega prejšnjega (t_{n-1}) razlikovali tako, da smo prišteli ali odšteli enak delež prejšnjega intervala (glej enačbo 2).

$$t_n = t_{n-1} \pm \frac{t_{n-1}}{21} \quad (2)$$

Na sliki 4 so prikazane vrednosti časa trajanja enega kroga, ki ga je potreboval zvočni dražljaj, v odvisnosti od časa trajanja eksperimenta. Začetna hitrost kroženja je bila 1 krog/sekundo (250 ms za 1 prehod), kar je bila tudi največja hitrost kroženja tekom glavnega eksperimenta. Spremembe v fizikalnih vrednostih hitrosti kroženja pa so prikazane na sliki 10.

Postopek za ustvarjanje kroženja govora je bil identičen tistemu pri kroženju sinusoidnega piska. Edina razlika je bila v generiranju dražljaja. Zvok (govor) je bil posnet s televizijske vremenske napovedi. Govor je bil posnet z mini disc rekorderjem Sony MZ-R701, in presnet na računalnik v frekvenčnem razponu 48 KHz v mono PCM .wav datoteko. Zvok je bil nato normaliziran na 1 -dB glasnosti ter prekopiran v štiri kanale, ki so bili nato shranjeni v dve PCM stereo .wav datoteki. Analiza zvoka v programu Sound Forge je pokazala, da je bila povprečna frekvenčna vrednost 893,09

Slika 4. Čas trajanja enega kroga, ki ga je potreboval zvočni dražljaj, v odvisnosti od časa trajanja eksperimenta. Vrednosti veljajo za glavni del eksperimenta za oba dražljaja.

Hz, povprečna glasnost pa 24,94 -dB. Način generiranja prehodov iz enega kanala na drugega in s tem fizikalne vrednosti hitrosti kroženja zvočnega dražljaja med eksperimentom so bile enake tistim pri kroženju sinusoidnega piska (glej sliko 4 in sliko 11).

Postopek

Skladno z izžrebano skupino je udeleženec dobil navodila za testni del eksperimenta, ki jih je prebral z računalniškega monitorja. Za skupini A in C je bil nato

Tabela 2. Prikaz eksperimentalnih pogojev (razdelitev v skupine).

skupina	A	B	C	D
dražljaj v testnem delu	kroženje modre kroglice	spreminjanje frekvence zvoka	kroženje modre kroglice	spreminjanje frekvence zvoka
dražljaj v glavnem delu	kroženje sinusoidnega piska	kroženje sinusoidnega piska	kroženje govora	kroženje govora
metoda zbiranja podatkov	intervalno podajanje odgovorov	sprotno risanje grafa	intervalno podajanje odgovorov	sprotno risanje grafa

predvajan dražljaj “kroženje modre kroglice”. Vsakih 10 sekund je zapiskal 500-herčni pisk in takoj ob pisku je morala oseba povedati ustrezen odgovor (pospešeno, pojemajoče ali enakomerno). Odgovor je eksperimentator zabeležil v odgovorni list z oznakami “+” za pospešeno, “-” za pojemajoče in “o” za enakomerno. Skupinama B in D pa je bil predvajan dražljaj “spreminjanje frekvence zvoka”. Na zaslonu je bila prikazana štoparica, ki je štela, koliko sekund je že preteklo, kar je oseba glede na navodila upoštevala pri izpolnjevanju praznega grafa. Po opravljenem testnem delu eksperimenta je sledil pomenek o morebitnih težavah ali nejasnostih glede odgovarjanja ali risanja grafa. Nato je udeleženec prebral navodila za glavni del eksperimenta. Sledil je dražljaj - “kroženje sinusoidnega piska” ali “kroženje govora”, skladno z izžrebano skupino (tabela 2). Pri skupinah A in C je bil na zaslonu 9 s prikazan rdeče obarvan napis “POZORNO POSLUŠAJ” in nato 1 s zeleno obarvan napis “POVEJ ZDAJ”. Ko se je pojavil zeleni napis, je sledil odgovor osebe, odgovor je bil zapisan v odgovorni list, in eksperiment se je nadaljeval do 12 odgovorov. Risanje grafa pri skupinah B in D je bilo identično risanju v testnem delu eksperimenta (vključno s štoparico na zaslonu).

Obdelava podatkov

Podatke smo obdelali tako, da so nam nudili grafično primerjavo med rezultati različnih skupin in dejanskimi spremembami v hitrosti kroženja zvoka. Da bi dobili primerljive grafe med skupinami, ki so odgovarjale po različnih metodah, smo pri skupinah A in C posameznim odgovorom udeležencev pripisali vrednosti “+1” za odgovor pospešeno, “-1” za pojemajoče in “0” za enakomerno. Za vsak 10-sekundni časovni interval je bil izračunan seštevek pripisanih vrednosti vseh udeležencev (V_{0_n}), ta seštevek pa je bil prištet seštevku iz prejšnjega časovnega intervala (R_{n-1}). Tako smo dobili skor (R_n) za vsak interval po enačbi 3.

$$R_n = R_{n-1} + V_{0_n} \quad (3)$$

Za skupini B in D pa je bil pri individualnih narisanih grafih z ravnilom na 1 mm natančno izmerjen odklon od abscisne osi. Za vsak 10-sekundni časovni interval je bila izračunana aritmetična sredina posameznih odklonov in jim bil ponovno pripisan “mnogokratnik spremembe zaznane hitrosti” glede na raznike v praznem grafu (s tem smo ponovno dobili vrednosti, kakršne so podajali udeleženci med eksperimentom). Rezultati so bili za lažjo primerjavo z rezultati skupin A in C zaokroženi na 10-sekundne intervale trajanja eksperimenta.

Rezultati

Rezultati testnega dela eksperimenta

Skupinama A in C je bil predvajan dražljaj “kroženje modre kroglice”, odgovore pa so podajali z “metodo intervalnega podajanja odgovorov”. Frekvence odgovorov ob koncu vsakega časovnega intervala so zbrane v tabeli 3. Udeleženci so večinoma podajali odgovore, ki so ustrezali realnim spremembam v hitrosti kroženja. Izjema je le časovni interval od 40 do 50 s, kjer odgovori nakazujejo, da je bilo pospešeno kroženje v tem intervalu zaznано kot enakomerno. Skupinama B in D pa je bil predvajan dražljaj “spreminjanje frekvence zvoka”, svoje zaznave pa so ocenjevali s “sprotnim risanjem grafa”. Individualni grafi so prikazani na sliki 6. Udeleženci, ki so risali graf, so poročali, da je naloga miselno precej zahtevna. Dve osebi sta narobe razumeli, kateri naklon označuje naraščanje frekvence zvoka, in kateri padanje. Kljub temu da so udeleženci poročali, da je risanje grafa težka naloga, pa ima večina individualnih grafov podobno obliko. Razlike so opazne predvsem v strmini grafov, s katero so udeleženci ocenjevali intenzivnost spremembe v frekvenci zvoka. Metoda intervalnega podajanja odgovorov udeležencem ni delala težav.

Na slikah 5 in 7 so prikazani grafi, ki prikazujejo skupinske povprečne rezultate ter realne, tj. fizikalne vrednosti dražljajev. Grafa, ki prikazujeta zaznane spremembe (narisana s polno črto), imata precej podobno obliko. Rezultati se tudi dobro ujemajo z realnimi spremembami v dražljajski intenziteti (primerjava z grafoma, narisanimi s prekinjeno črto). Na obeh grafih je opazno, da je ob konstantni intenziteti dražljaja nekaj oseb poročalo, da je intenziteta dražljaja naraščala.

Rezultati glavnega dela eksperimenta

Frekvence odgovorov v tabelah 4 in 5 kažejo, da so udeleženci v večini intervalov spremembe v hitrosti kroženja zvoka zaznavali v skladu z realnimi spremembami hitrosti. Poglavitni odklon odgovorov od realne spremembe se kaže pri intervalih 90–100 s in 100–110 s, kjer je bilo sicer pospešeno kroženje (pri povprečno dokaj počasnih hitrostih) zaznано pretežno kot enakomerno. Udeleženci so pri dražljaju “kroženje govora” poročali, da je bilo težko podajati ocene sprememb v hitrosti kroženja (pri nekaterih udeležencih je bil odgovor podan pozno – med naslednjim intervalom, en udeleženec pa pri intervalu 80–90 s sploh ni uspel podati odgovora).

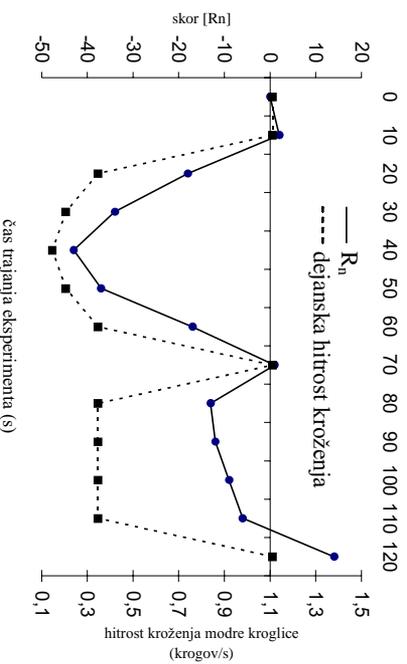
Na slikah 8 in 9 je prikazanih po 10 individualnih grafov. Oblika grafov pri skupini B, ki je poslušala sinusoidni pisk, je dokaj konsistentna, razlike pa se kažejo v višini krivulj (višina nakazuje mnogokratnik spremembe zaznane hitrosti glede na izhodiščno hitrost) in v nekaterih razlikah v zaznani spremembi glede na čas trajanja eksperimenta (pretežno so vrh prvega pospešenega kroženja udeleženci narisali pri 70 s, po eden pa pri 60 s, 80 s in celo pri 90 s). Individualne krivulje pri skupini D, ki je poslušala govor, pa si po obliki in višini niso zelo podobne. Še najbolj konsistentni so

Skupini A in C (kroženje modre kroglice - metoda intervalnega podajanja odgovorov)

Tabela 3. Frekvence odgovorov v testnem delu eksperimenta.

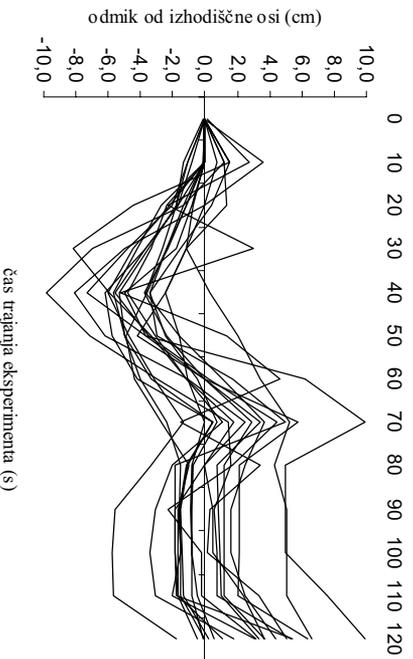
čas	odgovor		čas	odgovor	
	+	-		+	-
10	2	18	0	18	2
20	0	0	20	80	0
30	0	4	16	90	1
40	3	5	12	100	3
50	6	14	0	110	4
60	20	0	0	120	20

Opomba: “+” (pospešeno), “o” (enakomerno), “-” (pojemajajoče).

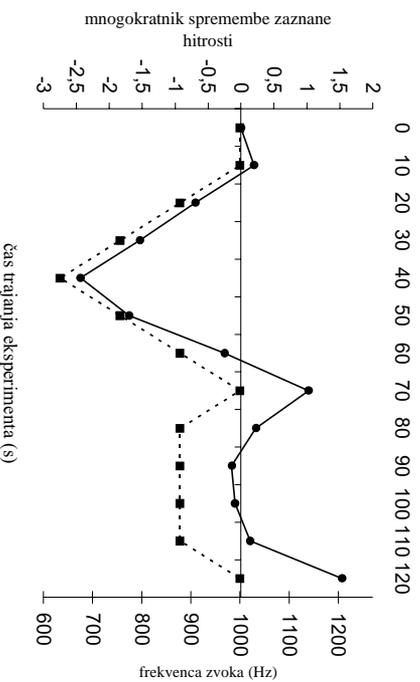

Slika 5. Rezultati testnega eksperimenta – R_n (polna črta) in dejanska hitrost kroženja (prekinjena črta) v primerjavi s fizikalnimi vrednostmi hitrosi kroženja modre kroglice (prekinjena črta).

Skupini B in D (spreminjanje frekvence zvoka - metoda sprotnega risanja grafa)

Slika 6. Individualne krivulje v testnem delu eksperimenta.

Slika 7. Rezultati testnega eksperimenta – skupinska krivulja (polna črta) in primerjavi s fizikalnimi vrednostmi frekvence tona (prekinjena črta).

Skupina C

(kroženje govora - metoda intervalnega podajanja odgovorov)

Tabela 5. Frekvence odgovorov v glavnem delu eksperimenta.

čas	odgovor			čas	odgovor		
	+	0	-		+	0	-
10	0	9	1	70	0	2	8
20	0	0	10	80	0	3	7
30	0	4	6	90	0	4	6
40	1	5	4	100	1	6	3
50	0	7	3	110	2	7	1
60	10	0	0	120	10	0	0

Skupina A

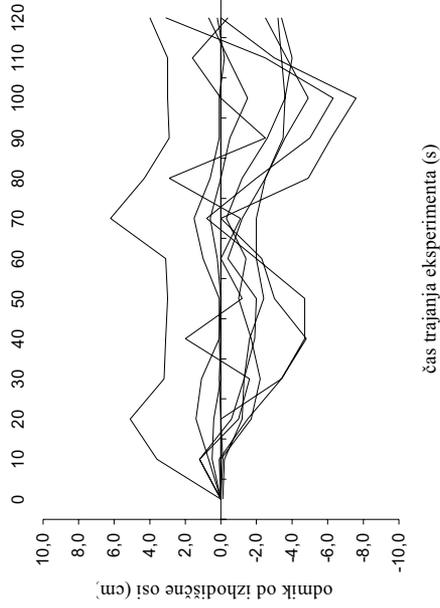
(kroženje sinusoidnega piska - metoda intervalnega podajanja odgovorov)

Tabela 4. Frekvence odgovorov v glavnem delu eksperimenta.

čas	odgovor			čas	odgovor		
	+	0	-		+	0	-
10	1	9	0	70	1	7	2
20	0	0	10	80	0	0	10
30	1	7	2	90	0	2	8
40	0	9	1	100	0	5	4
50	1	5	4	110	2	8	0
60	9	1	0	120	10	0	0

Skupina D

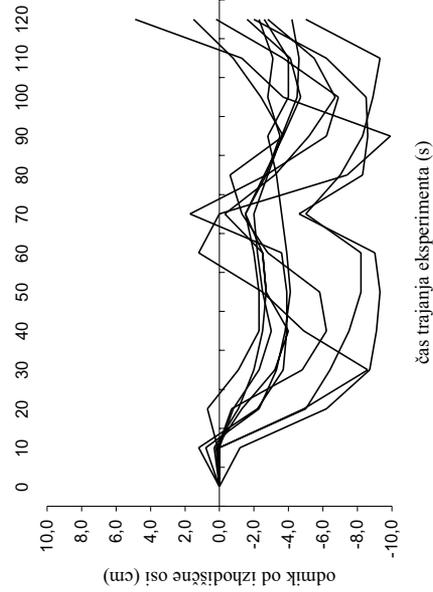
(kroženje govora - metoda sprotnega risanja grafa)

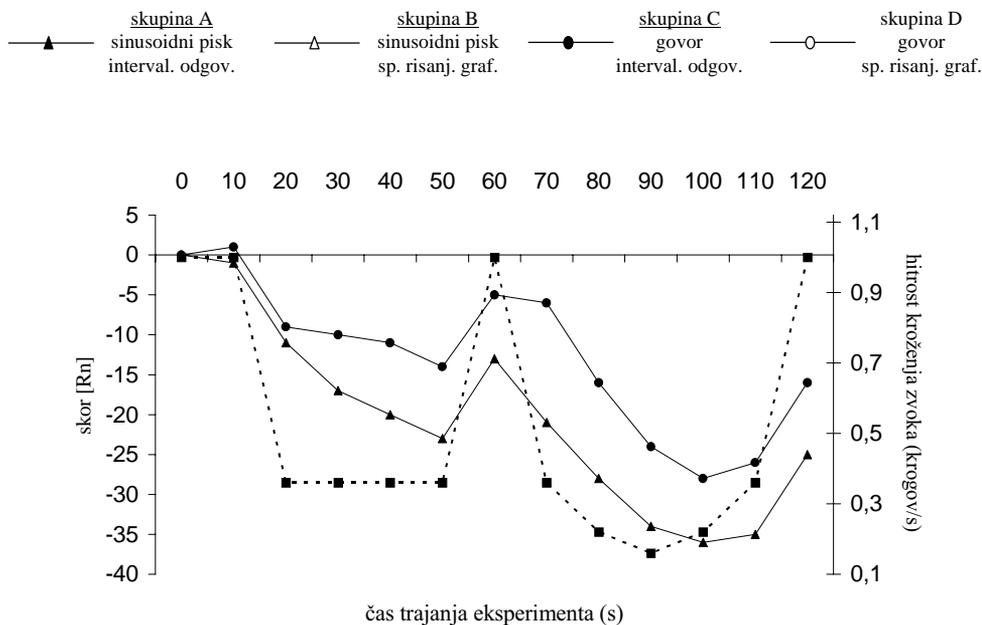
Slika 9. Individualne krivulje v glavnem delu eksperimenta.

Skupina B

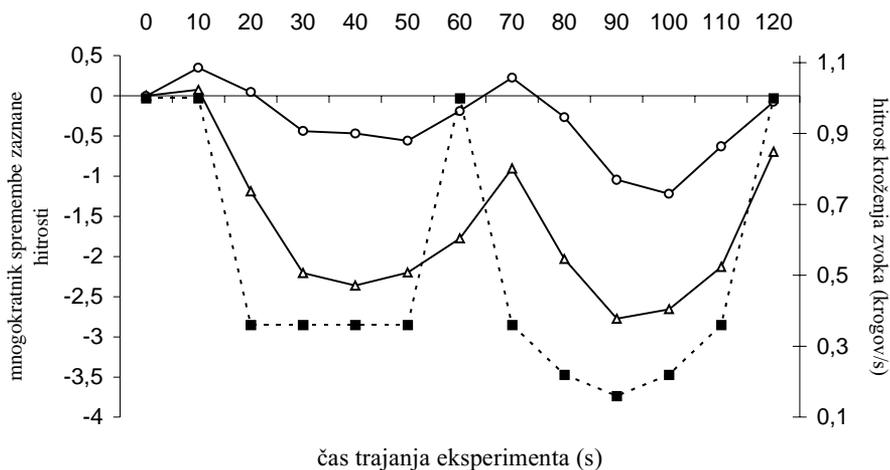
(kroženje sinusoidnega piska - metoda sprotnega risanja grafa)

Slika 8. Individualne krivulje v glavnem delu eksperimenta.

Slika 10. Rezultati glavnega eksperimenta – Rn (polna črta) v primerjavi s fizikalnimi vrednostmi hitrosti kroženja sinusoidnega piska (prekinjena črta).

Slika 11. Rezultati glavnega eksperimenta – skupinska krivulja (polna črta) v primerjavi s fizikalnimi vrednostmi hitrosti kroženja govora (prekinjena črta).

grafi pri časovni usklajenosti pri vrhu prvega pospešenega kroženja (v 6 primerih je to pri 70 s), drugače pa so kar štirje grafi skozi ves čas trajanja eksperimenta zelo blizu izhodiščne hitrosti (tj., ni bilo poročanja o zaznavi spremembe v hitrosti, oziroma so bile te zaznave narisane kot zelo majhne ali kot časovno nekonsistentne). Dva udeleženca, ki sta s sprotnim risanjem grafa ocenjevala hitrost kroženja govora, sta poročala, da proti koncu nista več vedela, kaj naj ocenjujeta.

Grafična prikaza za skupinske rezultate štirih skupin (slika 10 in slika 11) nakazuje, da je bilo enakomerno kroženje med 20 s in 60 s zaznano kot pojemajoče. V tem časovnem intervalu imajo vsi skupinski grafi negativen naklon. Poleg tega je opaziti, da naklon grafa pri 90 s še vedno pada, med tem ko se je dejanska hitrost (prekinjena črta) že povečevala. Pri nizki hitrosti kroženja (0,16 krogov na sekundo) sprememba v hitrosti kroženja ni bila zaznana. Ključna razlika med grafi, pridobljenimi z različnima metodama zbiranja podatkov, je, da je bila sprememba iz pospešenega v pojemajoče kroženje pri metodi intervalnega podajanja odgovorov pri 60 s, pri metodi sprotnega risanja grafa pa pri 70 s. Tipičen "vrh" na sredini grafov je tako pri metodi sprotnega risanja grafa deset sekund kasneje kot pri metodi intervalnega podajanja odgovorov.

Razprava

Zaznavni pojavi

Konsistentno pri vseh rezultatih glavnega dela eksperimenta, ne glede na metodo in kvaliteto zvoka, je, da enakomerno kroženje ni bilo nikoli povsem zaznano kot enakomerno. Pol minute trajajoče enakomerno kroženje s hitrostjo 0,36 krogov/s je bilo zaznano kot pojemajoče kroženje. Ugotovitev se sklada z ugotovitvami raziskav zaznavanja zveznih sprememb v intenzitetah vidnih dražljajev (Runeson, 1974; Podlessek in Fesel Martinčević, 2003), da je hitrost spreminjanja intenzitete ali položaja dražljaja zaznana kot enakomerna, če je dejansko vsaj malo pospešena. Eksperimenti Runesona ter A. Podlessek in M. Fesel Martinčević so bili opravljeni na vidnih dražljajih in so trajali samo nekaj sekund, osebe pa so opazovale gibanje tarče v čelni ravnini. Naš eksperiment je vseboval slušne dražljaje, ki so krožili okrog osebe, trajali so dve minuti, pa tudi posamezni intervali so trajali po deset sekund. Neposredna primerjava rezultatov, dobljenih na različnih čutnih modalnostih, seveda ni mogoča. Trenutno lahko zaključimo samo to, da se je tudi pri zaznavanju hitrosti kroženja zvoka okrog osebe pojavila podobna težnja kot pri vidnem zaznavanju gibanja. Pojav še najbolj ustreza zaznavni adaptaciji. Ob dalj časa trajajočem nespremenljivem draženju se ljudje adaptiramo na ta dražljaj tako, da nam ta dražljaj služi bodisi kot dražljajsko ozadje (ga ne zaznavamo več ali pa ga zaznavamo v vedno manjši meri) bodisi kot izhodišče za druge dražljaje, tako da lažje zaznamo nove dražljaje ali spremembe v obstoječih dražljajih (Cohen, 1994; po Nesbitt, 2003). V našem poskusu je bolj verjetno, da je

dražljaj služil kot dražljajsko ozadje, saj bi, če bi služil kot izhodišče za druge dražljaje, to pomenilo, da bi udeleženci po dalj časa trajajočem enakomerno pojemajočem kroženju zvoka z lahkoto prepoznali spremembo iz pojemajočega v pospešeno kroženje. To pa se ni zgodilo. Razen v enem eksperimentalnem pogoju (skupina B) je bila sprememba iz pojemajočega v pospešeno kroženje (pri intervalu 90–100 s) zaznana z 10-sekundnim zaostankom, in še to v malo primerih. Za oba pojavi je moč iskati razloge tudi v eksperimentalnih pogojih. Vrstnega reda sprememb hitrost kroženja zvoka namreč nismo mogli variirati. Vsi udeleženci so imeli enako zaporedje sprememb, kar pomeni, da so imele predhodne intenzitete lahko sistematičen vpliv na udeležence. V testnem delu eksperimenta so bili eksperimentalni pogoji obrnjeni in enakomerno kroženje je bilo zaznано celo kot rahlo pospešeno. Druga pomanjkljivost v nadzorovanju eksperimentalnih pogojev pa je bila, da nismo uspeli zagotoviti enakomernega spreminjanja hitrosti kroženja. Pospeški in pojemki tako niso bili enaki (pri visokih hitrostih so bili pospeški veliki, pri nizkih hitrostih pa majhni). Razlog za 10-sekundni zamik pri intervalu 90–100 s bi lahko pripisali ravno tej pomanjkljivosti.

Razlike med metodama zbiranja podatkov

Skupinski graf je bil pri metodi intervalnega podajanja odgovorov dobljen posredno preko skora R_n (enačba 3), medtem ko je bil pri drugi metodi graf že rezultat sam po sebi. Skor R_n lahko doseže maksimalno vrednost takrat, ko vsi udeleženci odgovorijo “pospešeno”. R_n je torej omejen na neko maksimalno vrednost. Sprememba v hitrosti kroženja zvoka pa je bila lahko zaznana tudi kot precej večja, kot pa jo graf R_n v odvisnosti od časa trajanja eksperimenta uspe prikazati. Ta pomanjkljivost je bila odpravljena pri metodi sprotnega risanja grafa, saj je oseba lahko narisala poljubno velik naklon, kar pa že avtomatično pomeni, da praktično niti dve osebi nista mogli podati identičnega odgovora. Metoda sprotnega risanja grafa se je izkazala kot neprimerna pri ocenjevanju zaznavanja hitrosti kroženja govora, saj štirje udeleženci niso uspeli zaznati ali narisati spremembe v hitrosti kroženja. Poleg tega so mnogi udeleženci, ki so bili v skupini, ki je morala uporabiti metodo sprotnega risanja grafa, v polje, ki je bilo namenjeno za opombe, napisali, da je bila naloga težka, nekateri so se celo pritoževali nad zvočnim dražljajem ali nad tem, da je bil prazen graf premajhen. Pri metodi intervalnega podajanja odgovorov so razen dveh vsa polja za opombe ostala prazna.

Glavna razlika v rezultatih, dobljenih z različnima metodama, pa je “vrh” grafa, ki prikazuje prehod iz prvega pospešenega kroženja zvoka v 30-sekundno pojemajoče kroženje. Ta “vrh” je pri merjenju z metodo intervalnega podajanja odgovorov pri 60 s (kar sovpada z realno dražljajsko situacijo), pri metodi sprotnega risanja grafa pa je “vrh” pri 70 s (10 s kasneje). Vrh pri 70 s je bil zelo konsistentno opažen pri vseh individualnih krivuljah, pri merjenju z metodo intervalnega podajanja odgovorov pa je vrh neomajno pri 60 s. Glede na to, da je zamik vrha opazen samo pri eni metodi, bi težko govorili, da gre tu za splošen zaznavni pojav. Pri metodi risanja grafa gre za

pretvorbo slušne zaznave v motorično akcijo, ki pa ima svoje značilnosti. V našem eksperimentu so osebe imele samo eno možnost risanja, brez popravkov, pa še dražljaj je trajal 2 minuti. Bolje bi bilo, če bi si udeleženci lahko predvajali dražljaj večkrat, preden bi narisali graf, in če bi bilo trajanje dražljajev krajše (kot npr. v poskusih Runesona, 1974). Nekateri udeleženci v našem eksperimentu so naknadno povedali, da so med eksperimentom sicer ustrezno zaznavali spremembe v hitrosti kroženja zvoka, vendar pa so se kasneje zalotili, da so kljub temu še vedno risali graf v smeri, ki je ustrezala prejšnji spremembi hitrosti. Naloga pri risanju grafa je bila težka tudi zato, ker so morali udeleženci stalno preusmerjati pozornost s poslušanja zvoka na gledanje štoparice in risanje grafa. Pri skupini C se je na grafu pokazala tudi izjemno majhna razlika v zaznavi hitrosti kroženja pri 60 s in 70 s. Lahko bi trdili, da je metoda sprotnega risanja grafa sicer uspela pokazati nek zaznavni pojav, ki se malenkostno kaže tudi pri metodi intervalnega podajanja odgovorov. Ta pojav pa je bil opazen samo v primerih, ko je bil dražljaj govor.

Če povzamemo, sta pri testnih delih eksperimenta obe metodi podali zelo podobne rezultate in bi lahko trdili, da sta bili za izbrana dražljaja metodi ustrezni. Za merjenje zaznavanja spreminjanja hitrosti kroženja zvoka pa metoda sprotnega risanja grafa ni bila najbolj ustrezna.

Razlike med dražljajema

Pričakovali smo, da bodo zaznave hitrosti kroženja govora precej bolj skladne z realnimi spremembami kot pa zaznave kroženja sinusoidnega piska. To lahko delno potrdimo s primerjavo grafov na slikah 10 in 11. Rezultati kažejo, da je bilo v primerjavi z govorom enakomerno kroženje sinusoidnega piska med 20 in 50 s eksperimenta zaznano kot precej bolj pojemajoče. Torej ne samo, da je izvor govora lažje lokalizirati, zdi se, da je tudi spremembe v njegovi lokalizaciji in hitrost teh sprememb lažje oceniti.

Primerjava rezultatov pri risanju grafa pa nakazuje, da pri zaznavanju kroženja govora prihaja do nekaterih dejavnikov, ki onemogočajo pravilno zaznavo sprememb v hitrosti. Omenili smo že, da se lahko ob poslušanju kroženja zvočnega dražljaja avtomatično sprožijo premotorni centri v korteksu. Poleg tega pa se ob poslušanju govora avtomatično sproži tudi Wernickejevo področje, ki je specializirano za semantiko – interpretacijo pomena govorjenega besedila (Cowie, 2004), medtem ko je pri poslušanju sinusoidnega piska vzbujen le ozek pas frekvenčno specifičnih predelov v primarnem in sekundarnem slušnem korteksu (Milgram, 1999). Kroženje govora je tako lahko sprožilo dva avtomatična procesa. Prvi proces je povzročal težnjo udeleženca k obračanju za dražljajem, drugi pa k razumevanju in interpretaciji govorjenega besedila. Naloga pa ni zahtevala od osebe ne enega ne drugega, temveč oceno spremembe hitrosti kroženja. Če so udeleženci pri ustnem podajanju odgovora na 10 sekund nalogo še uspeli opraviti (pa tudi pri tej metodi ena oseba ni uspela dati odgovora pri intervalu 100 s), je bilo risanje grafa v primeru kroženja govora za mnoge pretežka naloga. Samodejno sprožene reakcije so verjetno jemale potrebno pozornost nalogi, ki je

zahtevala od udeleženca tako oceno časa kot spremembe hitrosti, in so onemogočale prenos teh ocen v motorično akcijo.

Kljub temu, da se je govor kot lastnost slušnega dražljaja izkazal kot primernejši pri natančnosti zaznavanja enakomernega kroženja, pa je kompleksnost govora precej otežila delo pri metodi risanja grafa. V eksperimentu smo uporabili dva ekstrema – zelo enostaven zvok (sinusoidni pisk) in zelo kompleksen zvok (zvezen govor s pomenom). Nismo uporabili dražljajev s srednjimi kompleksnostmi, kot so na primer akordi, zveni inštrumentov in širokofrekvenčni šum (*angl.* broadband noise, ki sta ga uporabila Griffiths in Green, 1999), ali govora z omejenim številom besed (kot ga je uporabil Neuhoff, 2001, 2003) ali človeškega glasu brez govora (na primer vokal “a”).

Zaključki

V prihodnje bi bilo smiselno ponoviti eksperiment zaznavanja sprememb v hitrosti kroženja zvoka z različnimi zvočnimi dražljaji. Pri vseh skupinah bi bilo bolje uporabiti metodo intervalnega podajanja odgovorov. Dobro bi bilo, če bi bile vse spremembe hitrosti enake, ali pa če bi jih lahko kontrolirano varirali. Nujno pa bi bilo treba tudi omogočiti naključni vrstni red sprememb.

Literatura

- Brenk, K. M. in Poljanšek, A. (1997). Psychophysical scaling based on the perception of the form of continuous stimulus increment with time: A preliminary study. *Review of Psychology*, 4, 7–13.
- Cowie, F. (2004). What Do Babies Know About Language? *Engineering and Science*, LXVII(3), 12–21.
- Griffiths, T. in Green, G. (1999). Cortical Activation during Perception of a Rotating Wide Field Acoustic Stimulus. *Neuro Image*, 10, 84–90.
- Milgram, B. (1999). *Hearing and Touch: The Mechanical Sensory Systems - First Draft*. Toronto: University of Toronto.
- Neuhoff, J. (2001). The audible facing angle. *ARLO 2* (4), 109–114.
- Neuhoff, J. (2003). Twist and Shout: Audible Facing Angles and Dynamic Rotation. *Ecological Psychology*, 15 (4), 335–351.
- Nesbitt, K. (2003). *Designing Multi-sensory Displays for Abstract Data*. Neobjavljena doktorska disertacija. Sydney: School of Information Technologies.
- Parker, D. (1980). The Vestibular Apparatus. *Scientific American*, 243 (5), 98–111.
- Podlessek, A. in Fesl Martinčević, M. (2003). The location of overt attention affects the bias in acceleration perception: a preliminary study. *Psihološka obzorja*, 12 (2), 9–33.
- Polič, M. (1998). *Zaznavni procesi - skripta*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Riecke, B., Schulte-Pelkum, J., Caniard, F. in Bülthoff, H. (2005). *Auditory cues can facilitate the visually-induced self-motion illusion (circular vection) in virtual reality*.

Poster, predstavljen na konferenci 8. Perception Conference (TWK), Tübingen, Nemčija, 25.–27. 2. 2005.

Runeson, S. (1974). Constant Velocity - Not Perceived as Such. *Psychological Research*, 37, 3–23.

Prispelo/Received: 04.11.2005

Sprejeto/Accepted: 29.03.2006

Trends and Problems in Marital and Family Therapy Research: Possible Use of Action Research

*Robert Cvetek**

*University of Ljubljana, Faculty of Theology, Ljubljana, Slovenia
Franciscan Family Institute, Ljubljana, Slovenia*

Abstract: Although research in marital and family therapy (MFT) is becoming increasingly important, it continues to encounter several major problems. Studies have shown that research has very little influence on the practice of the majority of MFT practitioners. Practitioners see research as unrelated to their concerns. The practice of the majority of MFT practitioners is very individualized, as are the clinical problems and circumstances. Some have therefore started to emphasize the transferability of results instead of generalizability, and studying the practitioner's own practice instead of general concepts. Action research in the field of psychotherapy, as well as in the field of MFT, has been mainly overlooked as a potential method for solving these problems in MFT research. The paper addresses one of many possible ways to use the repeating cycles of the four basic steps in action research (observing and gathering information, reflecting, planning, and acting). The use of these four steps in action research enables therapists to study and improve their own practice in a more systematic, structured, and valid manner. This kind of research connects research and therapy. It is very individualized and oriented towards actions that create therapeutic changes.

Key words: action research, marriage counselling, family therapy, experimentation

Trendi in problemi v raziskovanju zakonske in družinske terapije: Možna uporaba akcijskega raziskovanja

Robert Cvetek

*Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta
Frančiškanski družinski inštitut*

Povzetek: Čeprav raziskovanje v zakonski in družinski terapiji (ZDT) postaja vedno pomembnejše, se srečuje z nekaterimi večjimi problemi. Raziskave so pokazale, da ima raziskovanje zelo majhen vpliv na prakso večine zakonskih in družinskih terapevtov. Ti vidijo raziskovanje kot nepovezano z njihovim zanimanjem. Praksa večine zakonskih in družinskih terapevtov je zelo individualizirana, kot so tudi klinični problemi in okoliščine. Zato so nekateri začeli poudarjati transferabilnost rezultatov namesto generalizabilnosti in raziskovanje terapevtove lastne prakse namesto splošnih konceptov. Akcijsko raziskovanje na področju psihoterapije, kot tudi na področju ZDT, je bilo večinoma spregledano kot potencialna metoda za razreševanje teh problemov. Uporaba ponavljajočih se ciklusov štirih osnovnih korakov v akcijskem raziskovanju (opazovanje in zbiranje informacij, refleksija, načrtovanje in izvedba)

* Naslov / Address: asist. dr. Robert Cvetek, spec. zak. in druž. terapije, Frančiškanski družinski inštitut, Prešernov trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija, e-mail: robert.cvetek@guest.arnes.si

je možna na različne načine, ta članek pa opisuje enega izmed njih. Uporaba teh štirih korakov akcijskega raziskovanja omogoča terapevtu, da raziskuje in izboljša svojo lastno prakso na bolj sistematičen, strukturiran in veljaven način. Ta vrsta raziskovanja povezuje raziskovanje in terapijo. Je zelo individualizirana in usmerjena k akcijam, ki omogočajo terapevtsko spremembo.

Key words: akcijsko raziskovanje, zakonska terapija, družinska terapija, raziskovanje

CC = 3313

UDK = 615.851

Eysenck (1952) reviewed 24 studies and concluded that psychotherapy is no more effective with neurotics than is spontaneous remission. This represented the first great challenge for research in psychotherapy. Although Eysenck's findings were broadly criticized, they also provided a great incentive to seek proof of the effectiveness of psychotherapeutic services. Today it has been empirically confirmed that psychotherapy generally produces beneficial effects (Kopta, Lueger, Saunders, & Howard, 1999).

In the past few years, effectiveness research—which deals with the extent to which clients change over the course of therapy and generally uses randomized clinical (i.e., controlled) trials in which treatment subjects are randomly assigned to experimental and control groups under carefully monitored conditions—has also become an economic, professional, and ethical necessity in marital and family therapy (MFT). Increasingly, insurance companies and government agencies have begun to expect documentation on the appropriateness of the care that MFT provides, and to insist that MFT conform to the standards of “evidence-based practice” (Greeno, 2001; Pinosof, 1997).

Similar to effectiveness research is efficacy research. Effectiveness research refers to therapy outcomes in routine, everyday practice, whereas efficacy research refers to therapy outcomes in a research setting, in which therapists are usually well supervised, practice is applied with greater precision, clients are carefully selected, and the therapist and researchers can be particularly enthusiastic.

Increasing evidence supports the efficacy of family-based psychotherapies for a variety of psychological disorders (Diamond, Serrano, Dickey, & Sonis, 1996; Pinosof & Wynne, 1995; Sprenkle, 2002). There is compelling evidence that MFT is making significant progress toward becoming an evidenced-based discipline (Sprenkle, 2003). In certain areas (e.g., drug abuse, conduct disorder and delinquency, alcoholism, and family management of schizophrenia) the most high-quality, accretive, programmatic research has taken place, and family therapy research has clearly established the effectiveness of family therapy (for a review cf. Sprenkle, 2002).

There are also other important kinds of research on MFT in addition to effectiveness and efficacy research. Although effectiveness and efficacy research has been and still is quite necessary, successful and fruitful, according to some research-

ers (e.g., Elliot, Slatick, & Urman, 2001; Johnson, 2003) certain major problems encountered today in research in MFT (and in therapy in general) are mainly the consequence of the predominance of this type of research over other types.

Problems in research on MFT

Gap between research and practice

As in psychotherapy in general (e.g., Fonagy et al., 2002; Heppner, Kivlighan, & Wampold, 1999; Kopta et al., 1999; Strupp, 2001) the gap between psychotherapy research and clinical practice has also been wide, and especially so in MFT (e.g., Sprenkle, 2003). Studies have shown that research has almost no influence on the practice of the majority of marital and family therapists (e.g., Pinsof & Wynne, 2000). In spite of several decades of appeals to bridge the researcher-clinician gap (Breunlin & Schwartz, 1983; Johnson, 2000, 2003; Liddle, 1991; Olson, 1976; Pinsof & Wynne, 2000; Sprenkle, 2003), the problem is still significant. This is somewhat ironic given that the early family therapy pioneers considered themselves to be “family researchers” (Wynne, 1983). Family therapy had its roots in research (Sprenkle & Moon, 1996). Now, however, therapists see research as unrelated to their concerns, irrelevant, or incomprehensible (e.g., Cohen, Sargent, & Sechrest, 1986; Sandberg, Johnson, Robila, & Miller, 2002). Some see a system perspective as incompatible with traditional research designs (Lebow, 1988).

This gap leads to questions about reasons for this situation—what it is in current research that makes therapists not see it as useful (e.g., Pinsof & Wynne, 2000). The practitioners in the Sandberg, Johnson, Robila, & Miller (2002) study noted that research would be more applicable to clinical practice if it could reflect what is really happening in the field. Even those studies that do relate directly to the day-to-day practice of therapy appears to be written in a “dry and boring” or overly complex way. Numerous additional responses called for more research updates that are easy to read and directly related to clinical practice (Sandberg, Johnson, Robila, & Miller, 2002). Many authors (e.g., Johnson, 2003; Pinsof & Wynne, 2000; Sprenkle, 2003) emphasize that studies have shown that practicing therapists do seek and want research that focuses on the therapist’s and/or client’s behavior, leading to important moments of change during therapy—in other words, what in the process of therapy brings change. Therapists want information regarding the “next move” during treatment. Although they ask some of the same questions that traditional (outcome) researchers have asked (e.g., “Does this therapy model work?”), they are also interested in more practical concerns, such as: “How are my clients responding?”, “Who should be present at the next session?”, “How can I best help this substance abusing adolescent?”, or “Is this couple ready to terminate?” (e.g., Sprenkle & Moon, 1996). More evidence is needed to further understand how change occurs within relation-

ships (Hodgson, Johnson, Ketring, Wampler, & Lamson, 2005).

Perhaps practicing therapists see little value in research because it was too often performed for scholarly interest rather than for clinical application (Kopta et al., 1999). One of the most important contemporary trends in psychotherapy research is that it is trying to come as close as is possible to practice (e.g., Johnson, 2000; Kopta et al., 1999; Strupp, 2001). It is about helping therapists, not proving the successfulness of one school or model against other schools. In effectiveness research it is difficult to find what it is in therapy that has worked and how it has worked. If one says that something has worked but cannot specify what has worked, this directly opposes the criterion of replicability in scientific research. If one says that psychoanalytic therapy was more helpful than client-centered therapy, it is of minimal value if the researcher cannot specify what actually happened in the therapies.

In response to these demands and in opposition to the form of research that has prevailed so far—that is, effectiveness and efficacy research—researchers started to use research methods that focus on change process or process research (e.g., Johnson, 2003). This kind of research is helpful for deciding what to do with certain clients at certain moments in therapy (Persons & Silberschatz, 1998; Pinsof & Wynne, 2000). It investigates what occurs within a therapy session and strives to identify the active ingredients within the “black box” of therapy that lead to change. It explains *how* and *why* change occurs in therapy. The rationale of process research is that by increasing the understanding of human change processes, greater control can be obtained in the effective design and delivery of therapeutic interventions (Diamond & Diamond, 2001; Elliott, Slatick, & Urman, 2001; Greenberg & Pinsof, 1986; Johnson, 2003; Kopta et al., 1999).

Studying therapy used in practice

The next problem is that the most frequently practiced and most rapidly growing type of treatment in general and in the field of MFT, eclectic therapy, is still poorly defined and inadequately researched. Nonetheless, this movement in clinical practice may be the phenomenon that best defines psychotherapy’s maturation process (Kopta et al., 1999). The strict therapeutic protocols that are necessary for comparing global therapeutic models and are most frequently used in randomized clinical trials are not representative for the eclectic (the use of various therapeutic intervention models) or integrative (techniques or theoretical tenets from diverse treatment approaches try to be linked by an overarching organizational or conceptual framework) practice of therapy, which is together with systemic (Johnson, 2003) the most common for the majority of marital and family therapists (Lebow, 2003; Pinsof & Wynne, 2000). Rather than adhering to one model, marital and family therapist usually use multiple models or treatment approaches in an effort to help their clients (Pinsof & Wayne, 2000). Although poorly researched, eclectic marital therapies have clear empirical support in meta-analytic research (Shadish & Baldwin, 2003). When tailoring couple therapy to individual differences, a moderate level of eclecticism affords the best

outcome. It is also hypothesized (Snyder, Schneider, & Castellani, 2003) that at some intermediate range of eclecticism, treatment outcome is optimized by the therapist's ability to draw on diverse interventions targeting unique attributes of clients' individual or relationship functioning that lie outside the domain of any one system or school of therapy. A higher level of integration provides some protection against the weakening effects of high levels of eclecticism.

Therapy manuals

There is also a problem with the use of therapy manuals in outcome research, which is an APA requirement for the recognition of "empirically supported treatments" or ESTs (e.g., Chambless et al., 1998; Duncan, 2002; Kopta et al., 1999). This is especially problematic in therapies that do not use one-dimensional interventions narrowly focused on one symptom and that are not truly formulaic. For these kinds of therapies, manuals are not therapy. The nuances and creativity of an actual encounter flow from the moment-to-moment interaction of the participants, not from Step A to Step B. Experienced therapists know that psychotherapy requires the unique tailoring of any approach to a particular client and circumstance (Duncan, 2002). Simply put, psychotherapists do not do therapy by the book (Castonguay, Goldfried, Wiser, Raue, & Hayes, 1996; Henry, Strupp, Butler, Schacht, & Binder, 1993). Manuals also cannot take into account individual differences between therapists and clients. It is not possible to spell out factors of the quality of a relation in a manual (Strupp, 2001).

However, I agree in part with Johnson (2003), who does not believe that manuals are useless, especially if they are written in a style that simply offers a prototype and a guide to the focus and structure of therapy. Manuals can also improve the training and practice of practitioners. However, it is important that therapists study their clients themselves, and add to and reshape the interventions that are described in the manual.

Symptomatic reduction as a relevant positive outcome

There is also a problem in the use of symptomatic reduction of DSM-IV diagnosis as the only relevant positive outcome of psychotherapy. Not all therapies rely on symptom change as the dependent variable. Such a dependent variable is more characteristic of cognitive behavioral therapies. Psychoanalytic treatments aim more than anything at relationship change (e.g., Hinshelwood, 2002).

Furthermore, it is known that symptoms are erratic, that if one disappears it may give way to another, that some symptoms are useful because they are part of defenses and their careless destruction might be dangerous, etc. (Fonagy et al., 2002). This is even more problematic if one takes into account the client's family; family therapy showed that symptoms that vanish from one part of the family system may arise in a refashioned form in another part (e.g., Erzar, 2002; Gostečnik, 2002, 2004;

Kompan-Erzar, 2001, 2003). One also has to take into account the rather frequent cases in which treatment comes to an end without any noticeable improvement, but in which one is justified in thinking that the situation would have been far worse without such treatment (e.g., cases of patients that may have thus avoided inpatient psychiatric care) (Fonagy et al., 2002).

Individualized practice of every MFT practitioner and the use of transferability instead of generalizability

The next problem is that every (MFT) therapist and his practice is something very individualized, especially in some sorts of therapy that are less structured and provide more space for aspects of the therapist (for example Gostečnik, 2002, 2004; Kompan-Erzar, 2003). In some studies, the variance attributable to therapist differences has been greater than the variance attributed to treatment differences (e.g., Crits-Christoph et al., 1991, Crits-Christoph & Mintz, 1991). Wampold (1997) has described this situation:

We suspect that a great deal of the variance in success of (basketball) teams is due to the players' ability, institutional support, and motivation and very little is due to whether the teams play man-to-man defense or zone defense. If the goal is to identify the most important factors related to winning records so coaches could build the best teams possible, it would make little sense to arrange studies that examine the type of defense used by homogenizing players' abilities, institutional support, and so forth. Why then are we trying to homogenize therapy and therapists, when we know that these very variables contribute to much variance in outcomes, so that we can examine differences between treatments, when treatment differences historically have accounted for so little variance? (p. 34)

Thus, instead of studying certain general conceptual frameworks that should work for everybody, it is desirable for MFT therapists to study their own practice and try to determine what is most effective for them. With this in mind, one could also better understand findings that indicate, for example, that in reality psychoanalytic clinical practice is not logically deducible from psychoanalytic clinical theory, but instead largely on the basis of trial and error (Fonagy et al., 2002). In addition, every family, every marriage, every client, every relation, and every therapy is specific. The problem is also similar in other types of psychotherapies. Beutler (1991) calculates that about 1.5 million interactions between potentially important patients, therapists, and therapy variables would have to be studied in order to evaluate all relevant differences among treatment types. Pine (1998) suggests that it is no longer useful to look for a single model of therapeutic action in psychoanalysis, and that the mechanisms should be individualized according to patient and therapist. Pinosof & Wynne (2000)

emphasize the idiographic (i.e., particular to the case in question) nature of MFT.

Thus there is a problem with generalizing the results of certain type of studies, especially randomized clinical trials. This is why some emphasize transferability instead of generalizability (Barnes et al., 2005; Kendall & Southam-Gerow, 1995; Lincoln & Guba, 1985; Zyzanski, McWhinney, Blake, Crabtree, & Miller, 1992). Transferability refers to how much some results (e.g., what was successful in one therapy) can be transferred to another practical situation. The emphasis is not on common properties of participants (e.g., that all participants have depression), but on describing and specifying the circumstances and situations of a therapeutic case or moment. The reader can then transfer the results of research into his own therapeutic practice and consider differences between situations. Research is moving in the direction of appreciating microscopic research on the therapeutic process, especially in the context of well-informed case studies (Strupp, 2001).

Synopsis

Randomized clinical trials have their own important place in psychotherapy research. They can provide valuable information about psychotherapeutic efficacy (e.g., whether a type of psychotherapy can possibly work under certain conditions). Randomized clinical trials are important to the field because they are widely recognized by the scientific community and funding agencies as providing valid proof of effectiveness. Although there are limitations to randomized clinical trial research, some of which are noted above, they remain the “gold standard” for recognition by the scientific community and by external audiences (Sprenkle, 2003). Practitioners also have an ethical responsibility to their clients and to themselves to demonstrate that what they do is efficacious. I agree with Sprenkle (2003) and Goldfried & Wolfe (1996), however, that this kind of research methodology may have obscured other important research methods that have not received much attention.

Researchers have tried to solve some of the problems described above through process research.

Process research

Important process research methodologies include significant event text strategies—for example, task analysis, which focuses on identifying the steps or stages involved in the resolution of certain phenomena that are of therapeutic interest, and the therapist interventions that facilitate those stages (Pinsof, 1997; Rice & Greenberg, 1984)—conversational analysis (which studies how speakers perceive each others’ utterances, based on how they respond to each other), and perhaps grounded theory methodology, which focuses on the generation of theory mainly through an inductive examination of participants’ descriptions of their experiences (cf. Glaser & Strauss,

1967; Strauss & Corbin, 1990).

However, the most frequently used process research methodology has studied the therapeutic process through coding systems, in which frequency counts of variables across sessions were correlated with other processes or outcomes (Diamond & Diamond, 2002). Studies using a coding system generally focused on more specific clinical phenomena or variables such as client and therapist characteristics, the therapeutic bond, therapeutic interventions, and patient psychological functioning (Diamond & Diamond, 2001; Elliott, Slatick, & Urman, 2001; Greenberg & Pinsof, 1986). Such studies usually quantitatively measure in-session processes on indices of quantity (e.g., number of interpretations in a session) or intensity (e.g., degree to which the therapist was empathic). This kind of process research has also yielded disappointingly general or contradictory results (Orlinsky, Grawe, & Parks, 1994; Shapiro, Harper, Startup, Reynolds, Bird, & Soukas, 1994; Stiles, 1996; all cited in Elliott, Slatick, & Urman, 2001). Researchers have failed to demonstrate any kind of consistent relationship between in-therapy therapist behavior and patient behavior, or between both of these and patient outcome, except for finding a certain degree of a positive relationship between the therapeutic alliance (an interactive variable measured through patient self-reports) and outcome (Pinsof, 1997; Pinsof & Wynne, 2000). There is also much criticism (e.g., Diamond & Diamond, 2001; Elliott, Slatick, & Urman, 2001; Stiles, 1996; Stiles & Shapiro, 1994) of the quantitative process-outcome paradigm on various grounds, mostly having to do with the simplistic assumptions it makes about the nature of the therapy process (e.g., if something is good, then more of it must always be better). For example, knowing that 10 interpretations per session is more strongly correlated with outcome than 20 interpretations does not really help the therapist know when to use interpretations. Such research designs with coding systems are also blunt instruments for understanding anything as complex and nuanced as the process of change in psychotherapy (Elliott, Slatick, & Urman, 2001), although they may have come important value.

No process research methodology, and especially methodologies using coding systems, yields satisfying results. Many process researchers have responded by calling for more open, discovery-oriented methods for understanding therapeutic change and shifting focus from hypothesis testing or predictive methodologies to a discovery-oriented research paradigm (Diamond & Diamond, 2001; Elliott, Slatick, & Urman, 2001; Greenberg & Pinsof, 1986; Rice & Greenberg, 1984; Sprenkle & Moon, 1996).

Possibility of action research

There is one other interesting research methodology that in our opinion has been mainly overlooked in the field of psychotherapy research and in the field of MFT. Because of constantly adapting therapeutic interventions and stances to the individual characteristics of the course of treatment (for example Rožič, 2004) and

the problems of research in MFT, described above, at Ljubljana's Franciscan Family Institute we have started to develop the use of action research methodology for studying marital and family systems and therapy (see for example Cvetek, 2004). In the time of writing this article one description of the use of action research specifically in the field of marital and family therapy has been published (Mendenhall in Doherty, 2005), that has some differences from our approach. It emphasizes different elements of action research (for example inclusion of local community in research) that will be described in the continuation.

There are many reasons why we think action research methodology is very useful for studying MFT. The objective of action research as a research strategy is to reach an interaction between practice and theoretical research. It aims to solve current practical problems while expanding scientific knowledge. Unlike other research methods, in which the researcher seeks to study phenomena without changing them, the action researcher is concerned with creating change in the phenomena studied and simultaneously studying the process (Baburoglu & Ravn, 1992). This kind of research methodology is very close to therapeutic practice; it is very individualized and contextually oriented, it is characterized as being problem focused, involving change and aiming at improvement, and it may be an important bridge between research and therapy. It is performed by therapist-practitioners themselves. In fact, it is very similar to therapeutic work, in which in general there are two phases of work—therapy and analysis of therapy and supervision—only that it is more methodologically rigorous, systematic, structured, and valid.

“Action research is simply a form of self-reflective enquiry undertaken by participants in social situations in order to improve the rationality and justice of their own practices, their understanding of these practices, and the situations in which the practices are carried out” (Carr & Kemmis, 1986, p. 162). In action research researcher studies the family system through action. Kurt Lewin, the founder of action research, said that it is only possible to understand a social system by trying to change it (Carr & Kemmis, 1986). This is what therapists try to do. Elliott (1991) notes that a desire for innovation and implementing change is a prerequisite for action research.

This kind of research is especially suitable for studying MFT, because a social *system* is being worked on. The methodology of action research is very well known in the field of teaching. It is used by teachers that want to achieve certain changes in class (to improve social relations among students, to improve the participation of students in teaching, etc.). The use of action research is also often used in the field of nursing and some others.

According to Hyrkas (1997), “the most characteristic feature of action research is considered to be the spiral-like progress with alternating phases and cycles that evolve over a period of time” (p. 802). Action research involves a spiral of steps, which consists of: (1) observing and gathering information, (2) reflecting, (3) planning, and (4) acting (Figure 1).

Action research could be considered further as a way of organizing research

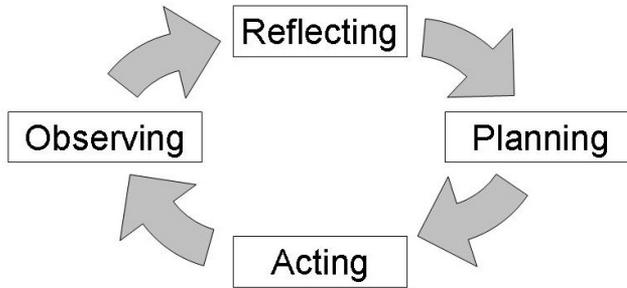

Figure 1. Steps in action research.

and practical actions rather than as a method in its technical meaning. Many methods and techniques can be applied in research organized in this four-step action research model. Studying different possibilities of the four steps in action research for use in MFT research is still in progress and will probably remain so because organizing this kind of research allows a great deal of free space for useful innovations. For example, these four steps can be applied so that there is one cycle for one therapy session (in the therapy sessions, planned actions are carried out, information is gathered in the session or after it, and then reflection and planning is possible and new plans can be carried out in the next session), they can be used less frequently (e.g., when therapy gets stuck), or perhaps even all four steps can be used in the session.

Currently the most promising form of action research that has proved the most useful at our institute is the use of one cycle for one therapy session (described above):

1. Observing and gathering information.

In this step the therapist describes and defines (usually after the therapy session) what has happened, what the current situation is (what the problem is), and what the context is. The therapist can describe what is known about client system so far, what actions have already been carried out and what outcomes were achieved, and how and why these differed (if so) from what was expected. In order to improve the validity of the descriptions, it is desirable to involve the results of questionnaires, scales, observations, and information to provide evidence for the conclusions.

2. Reflecting.

The situation and problem are interpreted, analyzed, and explained. It is determined what theory would say about the problem and the therapists may form their own theories about the specifics of the case. The worth, effectiveness, appropriateness, and outcomes of activities already carried out are evaluated and the therapists define what has been learned about the therapy, relations, themselves, and so on from

previous actions.

Here it is worth mentioning that the explanations and theories about a case need not be absolutely grounded in solid proof, although one tries to come close to this in order for the study to have the best possible research contributions and value. However, it is not necessary (and in clinical practice it would probably be too difficult) to find proof for explanations and theories, especially because one can view them as some kind of hypothesis that can and will be tested in the following cycles. Intuition can also be used in the process of explaining and theorizing. In our experiences we have also found that reflecting itself could change the researcher-therapist's stances and relations to the clients, that is very important in some form of marital and family therapy (for example Rožič, 2004). Sometimes the reflection could be considered as a kind of intervention, especially if supervision is included in the reflection, which makes planned activities possible to perform.

3. Planning.

At this stage, on the basis of the information gathered and reflection, the therapist defines the outcomes he hopes to achieve in the next therapy session and why he believes they are worth pursuing (the contributions he expects those outcomes to make to the long-term goals, or solutions, and why he expects them). The therapist describes the actions he is planning to take to achieve these outcomes, how these actions can be carried out, and why he thinks these actions will achieve desirable outcomes in the particular situation. One can define theoretical constructs or ideas that provide a foundation for the planned actions and solutions.

4. Acting.

In this stage, planned activities (usually in the therapy session) are carried out. This is a description of one cycle of action research. The value of action research especially lies in repeating cycles of these four steps. In the subsequent cycles it is possible to also check accomplishments of this cycle and properly adopt subsequent actions. The use of assessment instruments (such as questionnaires and tests) with high validity and reliability to further corroborate findings is also recommended.

Such action research is characterized by strong involvement of research (findings) and theory in action (research findings provide feedback) and linking research with planning and action in iterative cycles.

As mentioned, the only published description of the use of action research specifically in marital and family therapy is in Mendenhall and Doherty (2005), and even there the emphasis is on studying (local) communities (in a broader sense than families). There have been some calls for increased visibility and implementation of action research from organization like Collaborative Family Healthcare Association, Society for Teachers in Family Medicine, the Families and Democracy Project/Center for Citizen Health Care. But these (including Mendenhall and Doherty, 2005) in con-

trast with us emphasize some features like “collaborative stance between researchers and participants” and “a local community focus” as essential features of action research. Sometimes these kinds of research are also called Community-based Participatory Research. At our Institute we think that different ways of using principles of action research are very welcomed and desired. They enrich the field of research. But in our way of using the principles of action research, the essential feature of action research is the use of the spiral of four steps (Figure 1), not the necessary inclusion of local community in action research or inclusion of research participants in all phases of action research. There are some authors (for example Hyrkas, 1997) that support our understanding. We think it is problematic to consider local communities as families, because they have different characteristics and require different approaches. We think the field of marital and family therapy research would suffer a great loss with limiting the action research to studying (local) communities. Although also discussible, we think that in some studies the role of therapist as researcher (as opposed to therapist *and* clients—participants—as researchers) in action research is preferable, especially in some difficult cases. Certainly in the cases where the inclusion of clients is possible and useful for clients (for example in the planning step), it should be done. Because of the differences in the understanding of some features of action research, we could present our kind of research with the working name: therapist’s action research.

This kind of action research may represent some solutions to problems faced by MFT research today and described in this article. In their conclusions to their study on barriers to researcher-clinician cooperation, Sandberg, Johnson, Robila, and Miller (2002) stated that: “in-depth case studies of mutually beneficial, collaborative relationships where clinically relevant and applicable research is the major outcome would be of great value” (p. 67). This kind of action research has probably even more advantages than case studies because of the use of the clear four steps. Based on transferability, it is useful for other practitioners because it is focused on the “next move” during treatment and on actions that bring important changes during therapy. This is what practicing marital and family therapists want and expect. It is also very individualized and personal, very adapted to individual problems, the client system, circumstances, and the therapist, and so on.

This kind of research is also related to what Howard, Moras, Brill, Martinovich, and Lutz (1996) called “client-focused research” and what Pinsof and Wynne (2000) called “progress research”. Pinsof and Wynne (2000) stressed the importance of feedback in the course of treatment to make decisions about the therapist’s next move and the importance of means for obtaining information about client change systems during therapy. They also emphasize that both efficacy and effectiveness research suffer from a uniformity myth, and that the best therapy is “disciplined improvisation”. Sprenkle (2002) came to the conclusion that all of these would require more attention to proximal outcomes, rather than just final outcomes at the end of therapy, and that this is an area that will require a great deal of effort in the future.

Despite of some of its limitations, action research can be a helpful tool in these efforts.

Problems of action research

Action research is often seen as inappropriate for producing findings with high external validity, i.e. findings that are valid outside the context of the action research (Berkowitz & Donnerstein, 1982; Cook & Campbell, 1976). It has a low control of variables in the study. Fundamentally positivist views reject action research because the methods and findings of any one study are not replicable in another situation, and action research therefore lacks generalizability. Francis (1991; cit. in Kock, McQueen, & Scott, 2000) also emphasizes the problem of personal over-involvement, which may hinder good research by introducing personal biases in the conclusions.

The higher reliability and validity of the instruments for data collection and analysis used in action research can be helpful. Because of successive iterations in the action research cycle, disconfirmatory evidence in further iterations may help correct distortions in the findings of previous iterations. As stated previously, there is also a problem with the generalization of findings in MFT research, and one suggestion is the use of transferability instead of generalizability. Although the findings may be individual, unique, and specific, they can be useful in other practical situations. In order for the reader to successfully transfer the findings of action research study to his own case, important specifics of action research study must be described.

Waterman (1998) and Badger (2000) proposed three categories of validity that should be considered in action research: dialectical, critical, and reflexive validity. Dialectical validity refers to the constant analysis and report of movement between theory, research, and practice in examining the tensions, contradictions, and complexities of a situation. Critical validity involves analyzing the process of change, but the measure of validity is not the degree of change effected, but rather the analysis of intentions and their ethical implications and consequences. Reflexive validity is the researcher's recognition and exploration of biases, demonstrating validity by considering the process of interpretation.

One issue in this kind of research in MFT that has turned out to be problematic at the realization level is that sometimes it is hard to carry out planned activities. They may no longer be appropriate for a current situation. Families and marriages are systems that change, and between two therapeutic sessions many things can happen. Therapists-researchers must evaluate the current state and assess whether the planned actions are still appropriate. If not, they should not insist on the planned actions and should adopt or even abandon them. The latter case is likely very instructive for understanding the therapeutic situation and valuable for forming more effective planning of actions and their realization. Some could argue that it is senseless to plan future therapeutic actions because therapists should consider the current therapeutic situation that clients bring to the therapy session and act according to this and not

according to their planned actions. I agree with that—a therapist should consider therapeutic situation, but the therapist should also know, at least in general, in which direction solutions for clients exist. This issue also opens the question of how possible and useful more concrete or global, or more short-term or long-term, planning is in different therapeutic approaches. This should be answered in future studies of action research.

Conclusions

We can say there is not only one, single good simple method in MFT research. There are some good methods (some of them mentioned in the article) that have their own strengths and weaknesses. Action research also has its own limitations and variations. However, the use of a wider range of methods can yield further payoffs for therapy researchers (Elliot, Slatick, & Urman, 2001; Sprenkle & Moon, 1996). Action research encourages research from a wide variety of perspectives. Different questions require different methods. Furthermore, methodological pluralism allows the application of multiple research methods to the same research question or data. Different approaches can corroborate, enrich, or qualify each other, making possible a much richer overall understanding of therapy.

Johnson (2003), in describing new directions in couple therapy, said:

Perhaps we also need to change our mindset regarding research. [...] Surely, the passion of clinicians to understand problems and shape more powerful interventions can be at least as generative as large research grants and complex statistical analysis. [...] Perhaps [...] more emphasis [needs to be] given to the wisdom of clinicians rather than the rigors and requirements of complex statistical methods that were originally formulated to study samples of seeds, samples of thousands. We do not need to use the model of abstract science as the only guide. [...] We do not need to indulge in “physics envy”. We can put the needs of the practitioner first and still be scientists. [...] The field of couples therapy appears to be in the process of integrating description, prediction, and explanation. Theory, practice, and systematic investigation are beginning to create a coherent whole. (pp. 377–379)

Action research appears to be one step further in this direction.

References

- Baburoglu, O. N., & Ravn, I. (1992). Normative action research. *Organization Studies*, 13(1), 19–34.
- Badger, T. G. (2000). Action research, change and methodological rigour. *Journal of Nursing Management*, 8, 201–207.

- Barnes, J., Conrad, K., Demont-Heinrich, C., Graziano, M., Kowalski, D., Neufeld, J., Zamora, J., & Palmquist, M. (2005). *Generalizability and transferability*. Writing@CSU. Retrieved October 10, 2003, from <http://writing.colostate.edu/references/research/gentrans/>
- Berkowitz, L., & Donnerstein, E. (1982). External validity is more than skin deep: Some answers to criticisms of laboratory experiments. *American Psychologist*, 37 (3), 245–257.
- Beutler, L. E. (1991). Have all won and must all have prizes: revisiting Luborsky et al.'s verdict. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 59, 226–232.
- Breunlin, D., & Schwartz, R. (1983). Why clinicians should bother with research. *The Family Therapy Networker*, 7 (4), 22–27, 57–59.
- Carr, W., & Kemmis, S. (1986). *Becoming critical: Education, knowledge and action research*. London: Falmer.
- Castonguay, L. G., Goldfried, M. R., Wiser, S., Raue, P., & Hayes, A. M. (1996). Predicting the effect of cognitive therapy for depression: A study of unique and common factors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, 497–504.
- Chambless, D. L., Baker, M. J., Baucom, D. H., Beutler, L. E., Calhoun, K. S., Crits-Christoph, P., Daiuto, A., DeRubeis, R., Detweiler, J., Haaga, D. A. F., Bennett Johnson, S., McCurry, S., Mueser, K. T., Pope, K. S., Sanderson, W. C., Shoham, V., Stickle, T., Williams, D. A., & Woody, S. R. (1998). Update on empirically validated therapies, II. *The Clinical Psychologist*, 51 (1), 3–16. Retrieved from <http://home.attbi.com/~decombs/valther.pdf>
- Cohen, L. H., Sargent, M. M., & Sechrest, L. B. (1986). Use of psychotherapy research by professional psychologists. *American Psychologist*, 41, 198–206.
- Cook, T. D., & Campbell, D. T. (1976). The design and conduct of quasi-experiments and true experiments in field settings. In M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (pp. 223–326). New York: John Wiley and Sons.
- Crits-Christoph, P., Baranackie, K., Kurcias, J., Beck, A. T., Carroll, K., Perry, K., Luborsky, L., McLellan, A. T., Woody, G., Thompson, L., Gallagher, D., & Zitrin, C. (1991). Meta-analysis of therapist effects in psychotherapy outcome studies. *Psychotherapy Research*, 1, 81–91.
- Crits-Christoph, P., & Mintz, J. (1991). Implications of therapist effects for the design and analysis of comparative studies of psychotherapy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 59, 20–26.
- Cvetek, R. (2004). Effectiveness and process research in marital and family therapy: current trends and problems. In D. Trampuž & M. Rus-Makovec (Eds.), *Upreti se zlorabi : od sramu do samorealizacije: zbornik prispevkov [From shame to self-empowerment: book of contributions]* (pp. 78–87). Ljubljana: Psihiatrična klinika, Slovensko društvo za družinsko terapijo.
- Diamond, G. S., & Diamond, G. M. (2001). Studying a matrix of change mechanisms: An agenda for family-based process research. In H. A. Liddle, J. Bray & R. Levant (Eds.), *Family psychology: Science-based interventions* (pp. 41–66). Washington, DC: American Psychological Association.
- Diamond, G. S., Serrano, A. C., Dickey, M., & Sonis, W. A. (1996). Current status of family-based outcome and process research. *Journal of Academy of Child Adolescent Psychiatry*, 35 (1), 6–16.
- Duncan, B. L. (2002). The legacy of Saul Rosenweig: The profundity of the dodo bird.

- Journal of Psychotherapy Integration*, 12, 32–57.
- Elliott, J. (1991). *Action research for educational change*. London: Open University Press.
- Elliott, R., Slatick, E., & Urman, M. (2001). Qualitative change process research on psychotherapy: Alternative strategies. In J. Frommer & D. Rennie (Eds.), *The methodology of qualitative psychotherapy research* (pp. 69–111). Lengerich, Germany: Pabst Science Publishers.
- Erzar, T. (2002). *Slovo od Freuda [Farewell to Freud]*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- Eysenck, H. (1952). The effects of psychotherapy: An evaluation. *Journal of Consulting Psychology*, 16, 319–324.
- Fonagy, P., Jones, E. E., Kaechele, H., Krause, R., Perron, R., Gerber, A., & Allison, E. (2002). *An open door review of outcome studies in psychoanalysis* (2nd ed.). London: International Psychoanalytic Association.
- Glaser, B., & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative analysis*. New York: Aldine.
- Goldfried, M. R., & Wolfe, B. E. (1996). Psychotherapy practice and research: Repairing a strained alliance. *American Psychologist*, 51, 1007–1016.
- Gostečnik, C. (2002). *Sodobna psihoanaliza [Contemporary psychoanalysis]*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- Gostečnik, C. (2004). *Relacijska družinska terapija [Relational family therapy]*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- Greenberg, L., & Pinsof, W. (1986). *The psychotherapeutic process. A research handbook*. New York: Guilford Press.
- Greeno, C. G. (2001). Introduction to the technical series: What is science, and how does it help us? *Family Process*, 40, 115–120.
- Henry, W., Strupp, H., Butler, S., Schacht, T., & Binder, J. (1993). Effects of training in time-limited dynamic psychotherapy: Changes in therapist behavior. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61, 434–440.
- Hepner, P. P., Kivlighan, D., Jr., & Wampold, B. E. (1999). *Research design in counseling* (2nd ed.). Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Hinshelwood, R. D. (2002, October 30). Evidence-based psychoanalysis: Symptoms or relationships. *Psyche Matters*. Retrieved February 10, 2003, from <http://psychematters.com/papers/hinshelwood3.htm>
- Hodgson, J., Johnson, L., Ketring, S., Wampler, R., & Lamson, A. (2005). Integrating research and clinical training in marriage and family therapy training. *Journal of Marital and Family Therapy*, 31 (1), 75–88.
- Howard, K. I., Moras, K., Brill, P. L., Martinovich, Z., & Lutz, W. (1996). The evaluation of psychotherapy: Efficacy, effectiveness, patient progress. *American Psychologist*, 51, 1059–1064.
- Hyrkas, K. (1997). Can action research be applied in developing clinical teaching? *Journal of Advanced Nursing*, 25, 801–808.
- Johnson, S. M. (2000). The »coming age« of couple therapy: a decade review. *Journal of Marital and Family Therapy*, 26 (1), 23–38.
- Johnson, S. M. (2003). The revolution in couple therapy: A practitioner-scientist perspective. *Journal of Marital and Family Therapy*, 29 (3), 365–384.
- Kendall, P. C., & Southam-Gerow, M. A. (1995). Issues in the transportability of treatment: The case of anxiety disorders in youth. *Journal of Consulting and Clinical Psy-*

- chology, 63, 702–708.
- Kock, N. F., McQueen, R. J., & Scott, J. L. (2000). Can action research be made more rigorous in a positivist sense? The contribution of an iterative approach. *Action Research E-Reports*, 9. Retrieved February 23, 2005, from <http://www.fhs.usyd.edu.au/arow/arer/009.htm>
- Kompan-Erzar, L. K. (2001). *Odkritje odnosa [Discovery of relation]*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- Kompan-Erzar, L. K. (2003). *Skrita moč družine [Secret power of family]*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- Kopta, S. M., Lueger, R. J., Saunders, S. M., & Howard, K. I. (1999). Individual psychotherapy outcome and process research: Challenges leading to greater turmoil or a positive transition? *Annual Review of Psychology*, 50, 441–469.
- Lebow, L. (1988). Research into practice/practice into research. *Journal of Family Psychology*, 1, 337–351.
- Lebow, J. L. (2003). Integrative approaches to couple and family therapy. In T. L. Sexton, G. R. Weeks, & M. S. Robbins (Eds.), *Handbook of family therapy: The science and practice of working with families and couples* (pp. 201–228). New York: Brunner Routledge.
- Liddle, H. A. (1991). Empirical values and the culture of family therapy. *Journal of Marital and Family Therapy*, 17, 327–348.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
- Mendenhall, T. J., & Doherty, W. J. (2005). Action research methods in family therapy. In D. H. Sprenkle & F. P. Piercy (Eds.), *Research methods in family therapy* (2nd ed.) (pp. 100–118). New York: Guilford Press.
- Olson, D. H. (1976). Bridging research, theory, and application: The triple threat in science. In D. H. Olson (Ed.), *Treating relationships* (pp. 565–579). Lake Mills IA: Graphik Publications.
- Orlinsky, D. E., Grawe, K., & Parks, B. K. (1994). Process and outcome in psychotherapy—noch einmal. In A. E. Bergin & S. L. Garfield (Eds.), *Handbook of psychotherapy and behavior change* (4th ed.) (pp. 270–378). New York: Wiley.
- Persons, J. B., & Silberschatz, G. (1998). Are results of randomized controlled trials useful to psychotherapists? *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66, 126–135.
- Pine, F. (1998). *Diversity and direction in psychoanalytic technique*. New Haven CT: Yale University Press.
- Pinsof, W. M. (1997). Toward prevention and clinical relevance: A preventive intervention model for family therapy research and practice. *Proceedings of the 1997 AAMFT research conference* (pp. 85–102). Santa Fe, New Mexico: American Association for Marriage and Family Therapy.
- Pinsof, W. M., & Wynne, L. C. (1995). The effectiveness and efficacy of marital and family therapy: Introduction to the special issue. *Journal of Marital and Family Therapy*, 21, 341–343.
- Pinsof, W. M., & Wynne, L. C. (2000) Toward progress research: Closing the gap between family therapy practice and research. *Journal of Marital and Family Therapy*, 26, 1–8.
- Rice, L., & Greenberg, L. (1984). *Patterns of change: Intensive analysis of psychotherapeutic process*. New York, Guilford.
- Rožič, T. (2004). Vpliv izvajanja sistemsko relacijske terapije na terapevta ter nastajanje

- novega sistema pacienta [The influence of conducting the systemic relational therapy on the therapist and creation of the new system of the patient]. *Psihološka Obzorja [Horizons of Psychology]*, 13 (3), 85–97.
- Sandberg, J. G., Johnson, L. N., Robila, M., & Miller, R. B. (2002). Clinician identified barriers to clinical research. *Journal of Marital and Family Therapy*, 28, 61–67.
- Shadish, R.W. & Baldwin, S.A. (2003). Meta-Analysis of MFT Interventions. *Journal of Marital and Family Therapy*, 29(4), 547–570.
- Snyder, D. K., Schneider, W. J., & Castellani, A. M. (2003). Tailoring couple therapy to individual differences: A conceptual approach. In D. K. Snyder & M. A. Whisman (Eds.), *Treating difficult couples: Helping clients with coexisting mental and relationship disorders* (pp. 27–51). New York: Guilford Press.
- Sprenkle, D. H. (Ed.) (2002). *Effectiveness research in marriage and family therapy*. Alexandria: American Association for Marriage and Family Therapy.
- Sprenkle, D. H. (2003). Effectiveness research in marriage and family therapy: Introduction. *Journal of Marital and Family Therapy*, 29 (1), 85–96.
- Sprenkle, D. H., & Moon, S. M. (1996). Toward pluralism in family therapy research. In D. H. Sprenkle & S. M. Moon (Eds.), *Research methods in family therapy* (pp. 3–19). New York: Guilford.
- Stiles, W. B. (1996). When more of a good thing is better: reply to Hayes et al. 1996. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, 915–918.
- Stiles, W. B., & Shapiro, D. A. (1994). Abuse of the drug metaphor: Psychotherapy process outcome research. *Clinical Psychology Review*, 9, 521–543.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park: Sage.
- Strupp, H. H. (2001). Implications of the empirically supported treatment movement for psychoanalysis. *Psychoanalytic Dialogues*, 11 (4), 605–619.
- Wampold, B. E. (1997). Methodological problems in identifying efficacious therapies. *Psychotherapy Research*, 7, 21–43.
- Waterman, H. (1998). Embracing ambiguities and valuing ourselves: Issues of validity in action research. *Journal of Advanced Nursing*, 28, 101–105.
- Wynne, L. (1983). Family research and family therapy: A reunion? *Journal of Marital and Family Therapy*, 9, 113–117.
- Zyzanski, S., McWhinney, I., Blake, R., Crabtree, B., & Miller, W. (1992). Qualitative research: Perspectives on the future. In B. Crabtree & W. Miller (Eds.), *Doing qualitative research* (pp. 231–248). Newbury Park, CA: Sage.

Prispelo/Received: 22.02.2006

Sprejeto/Accepted: 31.03.2006

Odnos navezanosti in nadaljevanje vezi v procesu žalovanja#

Anja Simonič*

KOPA Golnik - Klinični oddelek za pljučne bolezni in alergijo, Golnik

Povzetek: Predmet pričujočega prispevka je odnos navezanosti kot eden izmed dejavnikov, ki sooblikujejo proces žalovanja po izgubi partnerja. V izvedeni, integrativno naravnani študiji o procesu žalovanja po izgubi partnerja zaradi nenadne ali pričakovane smrti v času enega do dveh let po izgubi se je odnos med partnerjema izkazal kot pomemben pokazatelj procesa žalovanja. V skladu z občutljivo naravo procesa žalovanja za raziskovanje se je avtorica odločila za študijo primera kot metodo dela (sodelovalo je sedem udeležencev) in krožno oblikovan raziskovalni proces. Funkcioniranje žalujočih na različnih področjih življenja je ocenjevala s polstrukturiranim intervjujem, posebej oblikovanim za namen raziskave, ter s prirejeno verzijo podtesta Navezanost v okviru Slikovnega testa separacije in individualizacije (Žvelc in Žvelc, 2000). Ugotovila je, da se določene vsebine v procesu žalovanja specifično vežejo na vrsto odnosa s partnerjem pred izgubo (ambivalenten in tesno povezan, odvisen odnos) ter doživljanje sedanje pozicije v odnosu do umrlega partnerja. Avtorica je zaključila, da je brez nadaljnega raziskovanja težko ocenjevati, kakšno doživljanje sedanje pozicije v odnosu do partnerja prispeva k zdravi izpeljanosti separacije in individualizacije oziroma procesa žalovanja. Dobljena spoznanja so omejena na specifični kontekst posameznega udeleženca. Dejstvo, da je avtorica ob študiji primera kot metodi dela odkrila v procesu žalovanja in odnosu navezanosti med partnerjema določene vzorce, pa kaže na možnost le-teh tudi v širši populaciji.

Ključne besede: žalovanje, navezanost, partnerski odnosi, študija primera

Attachment and continuing bonds in bereavement

Anja Simonič

University Clinic of Respiratory and Allergic Diseases Golnik, Golnik, Slovenia

Abstract: The subject of this paper is the attachment in a relationship being one of the factors which form the grieving process after conjugal loss. In this integrative study about the grieving process after the loss of a partner due to sudden or expected death one or two years after the loss, the author determined that the relationship between partners represents an important indicator of the grieving process. Due to the sensitive nature of the process, the method used was a case study (seven participants were interviewed) and a circular research process. The functioning of grieving persons in different areas of life was assessed with a semi-structured interview, specifically designed for this research, and with an adapted version of the Attachment Test, a part of Picture Test of Separation and Individuation (Žvelc

Del raziskave je avtorica predstavila na 18. Onkološkem vikendu: Paliativna oskrba bolnikov z rakom, Laško, 2005.

* Naslov / Address: Anja Simonič, univ. dipl. psih., KOPA Golnik - Klinični oddelek za pljučne bolezni in alergijo, Golnik 36, 4204 Golnik, e-pošta: anja.simonic@klinika-golnik.si

and Žvelc, 2000). It was ascertained that particular contents in the grieving process are specifically connected with the type of relationship prior to death (ambivalent and closely connected/dependent relationship) and the experiencing of the present position in relation to the deceased partner. Due to the fact that knowledge about possible maintenance/continuance of the bond between the partners has only recently become the locus of empirical research, the present study could not yet fully evaluate what kind of experience of current relationship position towards the partner contributes to healthy separation and individuation processes, i.e. grieving. Although the findings are limited to the specific context of each individual participant, the case study ascertained certain patterns in the relation between the grieving process and the attachment between partners, which indicates that there is a possibility of these in the wider population.

Key words: grief, attachment behavior, marital relations, case report

CC = 2950

UDK=159.9:393.7

Opredelitev žalovanja

Obstaja mnogo opredelitev žalovanja, od katerih jih večina kaže na aktivno, naporno naravo procesa žalovanja, kajti da žalujoči najde upanje, uteho ali tolažbo, mora predelati svojo žalost in preboleti izgubo (Corr, 1996). Zadnja desetletja je področje žalovanja namreč zaznamovala literatura, ki je poudarjala »pomembnost preboleti, predelati misli, čustva, povezana z izgubljenim odnosom, pri čemer so bila v ospredju negativna čustva in opustitev, prenehanje navezanosti na umrlega« (Bonanno in Kaltman, 1999, str. 760). Gre za teoretično ozadje, ki združuje pojma *izguba* in *delo*, izhajajoč iz Freudove (1917/2001) uporabe izraza »*work of mourning*« oziroma »*grief work*«, ali v slovenščini *predelati žalost* oziroma boljše *preboleti izgubo*. Zadnja leta pa prihaja na področju raziskovanja žalovanja do konceptualnih in empiričnih sprememb, ki so predvsem posledica vse več raziskav o naravi stresa in reakcij na travmo. Te so s seboj prinesle raziskovanje drugih psiholoških fenomenov, povezanih z žalovanjem, kot so emocije in navezanost (Bonanno in Kaltman, 1999), ter spoznanja, da ideja »*prebolevanja izgube*« nima solidne empirične podpore (Bonanno in Kaltman, 1999; Stroebe in Stroebe, 1987; Stroebe, Stroebe in Schut, 2001).

Vsekakor pa drži, da je žalovanje v svoji osnovi naraven (Tekavčič Grad, 2003), ustrezen in zdrav (Corr, 1996) odgovor posameznika na izgubo. Skupno vsem izgubam, ki jim sledi določena oblika žalovanja, je to, da je »posameznik prikrajšan/ločen od izgubljene osebe, objekta, statusa ali razmerja« (Corr, 1996, str. 19). Pot, ki jo mora žalujoči prehoditi, da po izgubi bližnjega ponovno uravnesi svoje življenje, se med posamezniki lahko zelo razlikuje, prav tako pa tudi med kulturami. Skoraj nemogoče pa se je izogniti nekaterim univerzalnim vsebinam (Tekavčič Grad, 2003), ki se manifestirajo na več ravneh: čustveni, telesni, kognitivni, vedenjski (Worden, 2003), socialni in duhovni (Corr, 1996). Medtem ko so nekateri v akutni stiski, od katere si ne morejo opomoči (t. i. kronično žalovanje), drugi trpijo manj intenzivno in krajše časovno

obdobje (t. i. proces okrevanja), za nekatere se zdi, da hitro okrevajo, nato pa se pojavijo nepričakovane zdravstvene težave in problemi v doživljanju običajnega zadovoljstva v življenju (t. i. odloženo žalovanje), veliko število ljudi pa prestane trenutno izgubo presenetljivo dobro, brez očitnih motenj v zmožnosti funkcioniranja na delu ali v bližnjih razmerjih in zanje se zdi, da gredo z lahkoto novim izzivom naproti (t. i. »žilavo« odzivanje) (Bonanno, 2004). Ta drugačnost v procesu žalovanja posameznikov je odvisna od mnogih dejavnikov: načina smrti, starosti žalujoče osebe in starosti umrlega, narave, dolžine in kakovosti razmerja s to osebo, osebnosti, spola, finančnega stanja, socialnega in kulturnega okvira, ki žalujočo osebo obdaja po smrti ljubljene osebe, preteklih izkušenj z izgubo ali načina, kako se je bila oseba v preteklosti vajena soočati s stresnimi situacijami (Bonanno in Kaltman, 1999; Cleiren, 1991). Bonanno in Kaltman (1999) poudarjata možnost interakcije različnih faktorjev konteksta izgube, ki jih tako ni moč vedno razlagati neodvisno drug od drugega. Celostno razumevanje procesa žalovanja torej mora sloneti na kontekstu, v katerem se je izguba zgodila. Čeprav se bomo v nadaljevanju natančneje posvetili spoznanjem o vplivu odnosa navezanosti na prilagoditev po izgubi, ne bomo mogli mimo sovplivanja drugih dejavnikov konteksta izgube.

Nadaljevanje/ohranitev vezi

Šele nedavno so raziskovalci začeli obravnavati navezanost kot eno od perspektiv v žalovanju, ne nujno v odvisnosti od teoretičnega ozadja »preboleti izgubo«. Freud (1917/2001) je domneval, da je cilj »prebolevanja izgube« v postopnem ločevanju navezanosti od izgubljenega objekta. Zanimivo je, da sta tako Freud (1923/2001) kot Bowlby (1980) v svojih kasnejših delih revidirala svoja začetna razmišljanja o ločevanju oziroma ohranitvi vezi z umrlo osebo in poudarila pomembnost nadaljevanja vezi s preminulim. Bonanno in Kaltman (1999) sta v svojem odmevnem pregledu o procesu žalovanja izpostavila Bowlbyjeva (1980) novejša spoznanja na področju žalovanja. Bowlby (1980, str. 96) tako pravi, da bolečina žalovanja vodi v preoblikovanje notranjih reprezentacijskih modelov in v reorganizacijo oblike navezanosti, oboje pa vključuje »vztrajanje odnosa« s preminulim. »Ko se prvo leto žalovanja izteče [...] polovica ali več vdov in vdovcev doseže duševno stanje, v katerem ohranijo močan občutek kontinuirane/trajne prisotnosti njihovega partnerja«. Spremembo v Freudovem razmišljanju o žalovanju je celostno interpretirala T. Clewell (2004). Freud je proces identifikacije z izgubljenim objektom najprej (1917/2001) povezoval s patologijo v žalovanju, kasneje (1923/2001) pa razumel, da je »proces 'working through' odvisen od internalizacije izgubljenega drugega v strukturo posameznikove lastne identitete, kar je oblika ohranjanja izgubljenega objekta v selfu« (Clewell, 2004, str. 61). Shuchter in Zisook (1993) zagovarjata podobno: »Empirična realnost je, da se ljudje ne odrečejo svoji vezi s preminulim, ne umaknejo svoje katekse ali jih 'pustijo, da gredo'. Preživeli se soočajo s transformacijo odnosa, ki je deloval na več ravneh: dejanski, simbolični, internalizirani, imaginarni v smislu predstavljanja sorodnosti in tudi na tisti, na kateri je

dejansko (‘življenje in dihanje’) razmerje bilo izgubljeno, toda druge oblike so ostale ali se celo lahko razvile v bolj izdelane oblike« (str. 34).

Prispevki raznih avtorjev (Benore in Park, 2004; Field, Gal-Oz in Bonnano, 2003; Field, Nichols, Holen in Horowitz, 1999; Park in Benore, 2004; Stroebe, Schut in Stroebe, 2005; Stroebe, 2004; Stroebe, Gergen, Gergen in Stroebe, 1992) v zadnjem času kažejo povečano pozornost tematiki ohranjanja vezi oziroma nadaljevanja navezanosti, pri čemer pritrjujejo obstoju vezi med umrlo in žalujočo osebo, obenem pa ugotavljajo, da obravnavano področje doslej ni bilo adekvatno raziskano. Odprto ostaja zlasti vprašanje, kako vpliva nadaljevanje navezanosti na prilagoditev ob izgubi. Vsekakor izguba intimnega razmerja zaradi smrti predstavlja velik izziv adaptaciji človeka (Neimeyer, 2002) v smislu na novo vzpostaviti ravnovesje, ki vsebuje nove načine funkcioniranja in obenem ohranja stare učinkovite ter v interakciji z drugimi vodi posameznika naprej v osebnostnem razvoju.

Koncept navezanosti je temelj Bowlbyjeve (1980) teorije navezanosti, na katero se, poleg npr. kognitivne teorije stresa (npr. Stroebe in dr., 2005), avtorji večinoma opirajo pri raziskovanju odnosa navezanosti kot dejavnika v procesu žalovanja. Izhodišče teorije navezanosti predstavlja razvoj močnih emocionalnih vezi s pomembnimi drugimi ter njihovo ohranjanje. Situacije, ki te vezi ogrožajo ali jih celo pretrgajo, vzbudijo specifične reakcije, npr. t. i. separacijsko anksioznost. Pomembnejša je izguba, intenzivnejše so reakcije in bolj variirajo. V takšnih situacijah se aktivira t. i. »*searching behavior*«, hrepenenje, jok ali klicanje in, če objekt navezanosti kljub temu ni ponovno dostopen, sledijo občutja žalosti, obupa. Izgubo bližnje osebe ali objekta navezanosti bi tako lahko definirali kot neželjeno, nehoteno separacijo od figure navezanosti, zaradi česar se pojavi vedenje navezanosti, podobno tistemu pri otrocih (Bowlby, 1969). Teorija navezanosti tako predpostavlja, da uspešna prilagoditev na izgubo zahteva postopno revizijo notranjih delovnih modelov navezanosti na umrlega (Bowlby, 1980) v skladu z realnostjo izgube. Prilagoditvena vrednost v ohranitvi trajne navezanosti na preminulega je za Bowlbyja (1980) najbolj jasno razvidna v smislu pomena in kontinuiranosti identitete, ki jo takšna trajna vez lahko nudi. Field in dr. (2003) k temu dodajajo še, da je razmerje med nadaljevanjem vezi in prilagoditvijo na izgubo kompleksno ter da teorija navezanosti dopušča, da to razmerje ni ekskluzivno adaptivno. Field in dr. (1999) tako npr. poročajo, da so žalujoči, ki so pol leta po izgubi partnerja poročali o ohranjanju in uporabi lastnine umrlega na podoben način kot v času, ko je še živel, v času 25 mesecev po izgubi doživljali in izražali večjo stisko (simptomi, specifično vezani na žalovanje), zlasti pa občutek nemoči. Po drugi strani je bilo iskanje tolažbe skozi spomine na umrlega negativno povezano s stisko v času 25 mesecev po izgubi. Ti rezultati kažejo, da je prilagoditev na izgubo v smislu ohranjanja vezi odvisna od oblike, ki jo prevzame nadaljevanje navezanosti.

Pričujoča študija pa teoretično ni umeščena samo v okvir teorije navezanosti, temveč je vpeta tudi v logiko teorije separacije in individualizacije Mahlerjeve (glej Mahler, Pine in Bergman, 1975). Separacija je nujno komplementarna navezanosti, saj bi navezanost sama, brez separacije ter formiranja reprezentacij selfa in objekta, vodila v razvojni zastoj. Navezanost je nujna, toda ne zadovoljiva za dosego individuacije

ter identitete (Blum, 2001). Podobno meni tudi Praper (1999), da se oba koncepta dopolnjujeta. Medtem ko številne študije preučujejo razvoj odnosa navezanosti med otrokom in starši v prvih letih življenja, je manj znano o odnosih navezanosti, zlasti pa procesu separacije in individualizacije, pri odraslih. Poznamo sicer tipologijo navezanosti pri odraslih, izpeljano iz raziskav pri otrocih (npr. Hazan in Shaver, 1987; Main, 2000) in vemo, da je navezanost dinamičen sistem (Cugmas, 2003). O procesu separacije in individualizacije, skozi katerega gremo na svojevrsten način v življenju večkrat (Colarusso, 2000; Mahler, Pine in Bergman, 1975), morda celo vedno znova, pa je znanega še veliko manj. Lahko sklepamo, da tovrsten proces potemtakem poteka tudi v razvoju partnerskega razmerja. Prosky (po Česnik, 1994) npr. govori o treh razvojnih obdobjih v življenju partnerskega odnosa: fazi dvorjenja, fazi diferenciacije in fazi recipročnega odnosa. Izhajajoč iz ozadja uporabljenega podtesta Navezanosti, prirejenega posebej za žalovanje (Žvelc, Žvelc in Simonič, 2004, po Simonič, 2004), sledi razmišljanje, da partnerjeva smrt povzroči neke vrste vnovičen proces separacije in individualizacije, ki ga lahko opišemo tudi kot bistvo procesa žalovanja.

Preden opredelim raziskovalni problem, je nujno, da na kratko opišem ključno značilnost kvalitativno zasnovane raziskave, to je krožnost raziskovalnega procesa. Gre za temeljno značilnost modela utemeljene teorije, vezane le na določen kontekst (Glaser in Strauss, 1967, po Flick, 2002). Krožnost raziskovalca spodbuja, da permanentno reflektira celotni raziskovalni proces in v luči posameznih korakov osvetli druge korake. To pomeni, da upošteva v prejšnjih korakih pridobljeno znanje pri načrtovanju naslednjega koraka, kar mu dovoljuje ne le, da se vedno znova sprašuje, temveč tudi, da odgovarja, v kolikšni meri so uporabljene metode, kategorije in teorije pravične do subjekta in podatkov (Flick, 2002). Tako vsak delec in vsak nov podatek vpliva na sliko o celoti in jo sproti ter neprestano spreminja, dokler se na koncu raziskave vendarle ne ustali sorazmerno zanesljiva slika (Mesec, 1998). Preverjanje zastavljene hipoteze (ki ima sicer izredno pomemben in dragocen namen, predvsem da fokusira in omeji pozornost raziskovalca) v okviru študije primera lahko postane preveč ambiciozno zastavljeno, obenem pa je zaradi kompleksnosti in globine informacij preseženo. Posledično bom raziskovalni problem raje predstavila v obliki raziskovalnih vprašanj, ki so se pravzaprav porajala sproti kot posledica dobljenih izsledkov, obenem pa tudi kot izhodišče za nove.

Zanimala me je celostna podoba procesa žalovanja po izgubi partnerja, pri čemer je izhodišče raziskovanja najprej predstavljal način smrti (nenadna; dolgotrajna bolezen; samomor; prometna nesreča). Tekom analize rezultatov pa se je kot pomemben pokazatelj procesa žalovanja izkazal odnos med partnerjema, ki tako predstavlja predmet tega prispevka. Prednost izvedene kvalitativne raziskave vidim tako v globini kot tudi širini dobljenih informacij. Prvič, ker gre za dokaj »novo« raziskovalno polje, drugič, ker so zbrani podatki lahko v oporo bodočim raziskovalcem tega področja, zlasti pri operacionalizaciji določenih spremenljivk, in tretjič, ker lahko z vključitvijo teorije separacije in individualizacije ter instrumenta Navezanosti (Žvelc in dr. 2004, po Simonič, 2004) bolje razumemo proces žalovanja. Pri analizi in interpretaciji rezultatov so me usmerjala naslednja raziskovalna vprašanja:

1. *Ali se določene vsebine v procesu žalovanja vežejo le na določen tip odnosa, ki so ga imeli udeleženci s svojim partnerjem?* Sistematičnih raziskav o odnosu med žalujočim in umrlim ni veliko. Notranje modele ali reprezentacije odnosa literatura opisuje kot stile, tipe ali vzorce navezanosti. Stroebe in dr. (2005) v svojem teoretičnem pregledu o navezanosti in soočanju z izgubo uporabljajo naslednjo delitev (po Shaver in Tancredy, 2001): varna, odklonilna, preokupirana in neorganizirana navezanost. Težave v žalovanju predvidevajo pri oblikah anksiozne navezanosti, kamor spadajo vsi tipi, razen varne navezanosti. Parkes in Weiss (1983, po Stroebe in Stroebe, 1987) kot patološke oblike žalovanja opisujeta sindrome nepričakovanega žalovanja, vezanega na nenadno izgubo, ambivalentnega žalovanja, kot posledice ambivalentnega ali konfliktnega razmerja z umrlo osebo, ter kroničnega žalovanja, ki je posledica zelo odvisno naravnane odnosa z umrlim. Bolj sta bila partnerja v odnosu odvisna drug od drugega ali ambivalentna (Parkes, 1975a, po Cleiren, 1991; Parkes in Weiss, 1983, po Cleiren, 1991), težje je žalovanje. Odkriti želimo, ali so določene značilnosti procesa žalovanja značilne le za določen odnos navezanosti med partnerjema.
- 2a. *Ali odnos med partnerjema pred izgubo lahko vpliva na obliko nadaljevanja vezi z umrlim partnerjem oziroma na doživljanje sedanje pozicije v odnosu do umrlega partnerja?*

Če naše izhodišče utemeljimo na tezi, da se navezanost med umrlo in žalujočo osebo ohranja oziroma nadaljuje, potem nas v nadaljevanju zanimajo le še možne oblike te navezanosti in njihova prilagoditvena funkcija. Z besedno zvezo »doživljanje sedanje pozicije« v odnosu do umrlega partnerja tako mislimo na nadaljevanje vezi s partnerjem, toda z možnostjo natančnejše določitve oblike te navezanosti. Izhajajoč iz uporabljenega slikovnega testa (opis v *Metodi*), kjer imamo na eni strani povsem prepleten, odvisen odnos med partnerjema, na drugi strani pa osebo, ki je v odnosu nenavezana, sama, samostojna, osamljena, tako sledi, da je tudi nenavezanost oziroma samostojnost ena od oblik, ki jo lahko prevzame nadaljevanje vezi. Stroebe in dr. (2005) domnevajo, da je »za varno navezane posameznike verjetno, da bodo ohranili svojo vez, obenem pa postopoma opustili močno navezanost na umrlega, kar privede do 'premestitve' (relokacije) umrlega in pomiritve z žalostjo. T. i. premestitev implicira stopnjo umika iz odnosa, obenem pa kontinuiteto te vezi v smislu, da se umrle osebe spominjamo ... in se odpiramo prihajajočemu življenju. Z drugimi besedami, umrli bo v večji ali manjši stopnji ostal del življenja tudi v prihodnosti, toda s prepoznavanjem in sprejemanjem, da ni več fizično prisoten, pri čemer bo ta sprememba integrirana tekom življenja« (str. 62–63). V primeru t. i. anksiozne navezanosti je premestitev težja in na različne načine povezana z vztrajajočim žalovanjem ali drugimi negativnimi posledicami, v ekstremnih primerih s psihopatologijo ali slabim zdravjem (Stroebe in dr., 2005). Zanima nas torej morebitna povezanost odnosa navezanosti med partnerjema pred izgubo s

sedanjim doživljanjem ohranjanja/nadaljevanja vezi do umrlega partnerja.

- 2b. *Ali nadaljevanje vezi s partnerjem predstavlja zaščitni dejavnik pri funkcioniranju žalujočih?* Klas, Silverman in Nickman (1996, po Bonanno in Kaltman, 1999) so opazali, da ohranitev povezanosti olajša, tako odraslim kot otrokom, zmožnost soočiti se z izgubo in spremembami, ki jo spremljajo. Te vezi omogočajo uteho, tolažbo in podporo ter olajšajo prehod iz preteklosti v prihodnost. Field in dr. (1999) pa menijo, da je od oblike, skozi katero se navezanost ohranja in nadaljuje, odvisno, ali je le-ta adaptivna ali ni. Zanima nas, kakšno doživljanje sedanje pozicije v odnosu do partnerja prispeva k zdravi izpeljanosti separacije in individualizacije oziroma procesa žalovanja. Z drugimi besedami, kakšna je morebitna zaščitna funkcija nadaljevanja določene oblike vezi med partnerjema.

Metoda

Udeleženci

V raziskavi je sodelovalo sedem udeležencev, starih od 40 do 63 let, od tega je bilo pet žensk in dva moška. Udeleženci so doživeli naslednje vrste izgube partnerja: izgubo zaradi nenadne bolezni (1), izgubo po dolgotrajni bolezni (3), izgubo zaradi samomora (2) in izgubo po prometni nesreči (1). Pri izboru udeležencev, ki je bil priložnosten, sem upoštevala dva kriterija: način partnerjeve smrti in čas, ki je pretekel od partnerjeve smrti. Čas, ki je potekel od partnerjeve smrti do izvedbe intervjuja, je variiral med posamezniki, in sicer od 11 do 20 mesecev.

Pripomočki

Uporabila sem Intervju o žalovanju, ki sem ga oblikovala in sestavila sama, pri čemer sem se oprla na različne vire¹. Intervju so sestavljala vprašanja iz več področij, ki so ključna za prilagoditev na izgubo: 1. osebna anamneza (demografske

¹ 1. a) Slovenski vprašalnik o žalovanju (Tekavčič Grad in Zavasnik, 1999 – nestandardiziran in osnovan na kliničnih izkušnjah ter drugih vprašalnikih: Grief Experience Questionnaire (Barrett in Scott, 1989), oblikovan z namenom iskanja razlik med žalujočimi po izgubi bližnjega zaradi samomora ter drugimi načini smrti; The Leiden Bereavement Study (Cleiren, 1991), oblikovan z namenom raziskati vpliv načina smrti in odnosa med umrlim in žalujočim na adaptacijo žalujočega); b) usmerjen intervju o žalovanju; c) začetni intervju; 2. intervju o spremembah življenja starejših parov »The changing lives of older couples« (Wortman, Kessler, House in Lepkowski, 1987–1994), pri čemer sem uporabila določene postavke iz poglavij: socialna podpora, žalovanje, odgovori na izgubo, soočanje s problemi vdovstva, zakon, depresivnost in anksioznost, religija ter okrevanje; 3. t. i. teoretična triangulacija. Teoretično izhodišče pri oblikovanju intervjuja je predstavljala integracija različnih perspektiv o žalovanju – oprla sem se na znanstveno-raziskovalni članek Bonanna in Kaltmana (1999); 4. praktične nasvete pri oblikovanju vprašanj na podlagi dolgoletnih kliničnih izkušenj in dela z žalujočimi somentorice dr. Onje Tekavčič Grad (osebna komunikacija; glej tudi Tekavčič Grad, 2003); 5. lastne (osebne) implicitne teorije o procesu žalovanja na različnih področjih funkcioniranja posameznika.

spremenljivke, družina in otroci, zaposlitev, finančno stanje, zdravstveno stanje, pretekle izkušnje z izgubami); 2. odnos med partnerjema; 3. rituali in stališča (povezana s smrtjo in žalovanjem); 4. emocionalno doživljanje in izražanje; 5. socialna mreža; 6. strategije soočanja z izgubo; 7. iskanje smisla v izgubi; 8. perspektiva za prihodnost; dodatek: 9. prilagoditev glede na način smrti (vprašanja, tipična za posamezen način smrti) in 10. časovni mejniki v času po izgubi (vprašanja, vezana na časovne spremembe v procesu žalovanja).

Uporabila sem tudi prirejeno verzijo polprojekcijskega podtesta Navezanost (Žvelc, Žvelc in Simonič, 2004, po Simonič, 2004), ustrezno za primer žalovanja ob izgubi, ki je sicer del Slikovnega testa separacije in individualizacije (STSI) (Žvelc in Žvelc, 2000). Raziskave (Žvelc, 1998; Žvelc, 2003; Žvelc in Žvelc, 2000) potrjujejo dobro veljavnost STSI, občutljivost in ekonomičnost, uporaba prirejene verzije podtesta Navezanost pa je preliminarna. Podtest Navezanost sestavljajo skupine sličic, pri čemer posamezna slika udeležencu pomeni vsebino, ki se jasno loči od pomenov drugih slik (Žvelc, 1998). V slikah naj bi udeleženec preko procesa projekcije prepoznal svoj odnos s partnerjem in izbral tisto situacijo, ki najbolje oriše posamezen aspekt odnosa z umrlim partnerjem (Žvelc in Žvelc, 2000). Kot raziskovalko so me zanimali posamezni aspekti odnosa med partnerjema pred izgubo ter primerjava preteklega in sedanjega odnosa navezanosti med partnerjema. Izhodišče študije je predstavljalo stališče, da vez med partnerjema še vedno obstaja, vendar je oblika te vezi lahko različna (udeleženci lahko izberejo tudi sliko E, ki se nanaša na osebo, ki je sama, samostojna, osamljena, nenavezana). Pri posamezniku torej ugotavljamo, kakšen je njegov odnos z umrlim partnerjem v luči navezanosti, osamosvajanja in identitete (npr. odvisen, ambivalenten, separiran, konflikten odnos idr.). Izvemo tudi, ali je bil posameznik z odnosom zadovoljen, kakšne težnje v odnosu so bile zanj značilne ter kakšna je bila dinamika želja v odnosu (Žvelc, 2003).

Postopek

Dostop do potencialnih udeležencev: Podatke o žalujočih po izgubi partnerja zaradi dolgotrajne bolezni sem pridobila na Onkološkem inštitutu v Ljubljani. Komisija RS za medicinsko etiko je raziskavo ocenila kot etično sprejemljivo. Zaradi predpisov Zakona o varstvu osebnih podatkov (1999) je bilo po uradni poti nemogoče priti do osebnih podatkov oseb, ki so v času enega do dveh let nazaj izgubile partnerja ali partnerko zaradi nasilne smrti, tj. samomora ali prometne nesreče. Zato sem bila prisiljena iskati ostale udeležence preko znancev, prijateljev, sorodnikov, domačega župnika, domače zdravnice.

Povabilo k sodelovanju: Na potencialne udeležence raziskave sem naslovila pismo s povabilom k sodelovanju, v katerem sem tudi natančno predstavila vir njihovih osebnih podatkov (te osebe so jim vnaprej pojasnile namen zadeve in nato njihovo privolitev, da jih povabim k raziskavi, posredovale meni). Nobene osebe nisem prej kakorkoli poznala. Podala sem informacije v zvezi z vzpostavitvijo morebitnega prvega

stika oziroma soglasja ali zavrnitve pri sodelovanju. Seznanila sem jih tudi z možnostjo dogovora za kratko uvodno srečanje, na katerem bi imeli priložnost spoznati mene kot raziskovalko in se šele nato odločiti za morebitno sodelovanje v raziskavi. Uvodno pismo sem poslala skupno 14 osebam, od tega z dvema osebama nisem uspela vzpostaviti kontakta, sedem jih je pristalo na intervju, pet pa jih je sodelovanje zavrnilo. Za sodelovanje se je torej odločila polovica kontaktiranih preko pisma.

Izvedba intervjuja: Intervju sem vodila nedirektivno. Večinoma sem spraševala tako, da sem vsako naslednje vprašanje vsebinsko skušala povezati s prejšnjim. Včasih je bilo to zelo težko, saj so določeni udeleženci odgovarjali zelo nestrukturirano. Vsem udeležencem nisem zastavila enakih vprašanj. Razlogov za to je več: ali niso bila primerna zaradi same osebe, same intervjujske situacije oziroma so bila nerelevantna za ta primer ali pa sem domnevala, da bi bila v kontekstu situacije preveč provokativna. Čeprav sem z vprašanji usmerjala intervju, so ga skozi svoje pripovedi usmerjali tudi udeleženci. Proti koncu pogovora sem aplicirala slikovni test.

Postopek obdelave rezultatov: Pri kvalitativno naravnani raziskavi je ključna metodološka zahteva podrobno opisati celotni postopek raziskave, posebno še postopek analize, v kateri oblikujemo pojme in ugotavljamo pravilnosti in vzorce ravnanja, doživljanja in interakcij. Sam postopek obdelave rezultatov namreč ne samo vpliva na končno verzijo rezultatov, temveč predstavlja rezultate same in je vsebovan v vsakem vmesnem koraku analize rezultatov. Za boljšo preglednost sem sam proces obdelave rezultatov razdelila v posamezne faze, dogajanje znotraj faz pa na korake. Po izvedbi določenega koraka sem ugotovila, kaj je bilo dobro in kaj se je izkazalo za manj ustrezno, ter ta spoznanja upoštevala pri vsakem naslednjem koraku (jih ohranila, izločila, dopolnila ali kako drugače spremenila). Uporabljala sem posamezne kvalitativne analitične postopke, ki vključujejo tehnike kodiranja in povezovanja pojmov oziroma kategorizacije. Ključna metoda analize je bila analiza vsebine. Zbrane podatke sem pozorno in natančno analizirala in bila obenem naravnana tako deduktivno (prve stopnje kategorizacije, analiza delov, razdeljevanje odgovorov) kot tudi induktivno (sinteza, integracija).

V prvi fazi sem zvočno posnet material prepisala oziroma prevedla v pisno obliko. V drugi fazi sem najprej izločila in preoblikovala manj pomembno gradivo, nato pa ločila in razvrstila odgovore glede na vprašanja (prva kategorizacija). Ob koncu te faze so bili rezultati razdeljeni glede na posamezna področja intervjuja. V tretji fazi je sledilo globlje branje materiala (druga kategorizacija), ponovno razvrščanje odgovorov glede na vprašanja, najprej v prvi, nato pa v tretji osebi ter krajšanje teksta. V četrti fazi je sledila nadaljnja kategorizacija in analiza vsebine. Najprej sem izvedla t. i. skupni prerez, do katerega sem prišla preko horizontalno-vertikalnega prereza. Horizontalni prerez se nanaša na analizo odgovora vsake posamezne osebe na določeno vprašanje. Vertikalni prerez pa se nanaša na skupno analizo odgovorov vseh oseb pri posameznem vprašanju. Tako sem pri odgovoru posamezne osebe najprej določila kategorije (več horizontalnih linij), nato pa sem pri vseh posameznikih razdelila dele njihovih odgovorov v malo prej izbrane kategorije (vertikalna linija). Odgovori nekaterih

posameznikov so napolnili vse kategorije, drugi le nekaj ali celo nič. Vseh kategorij nisem opisovala, ker so bile bolj podrobno opisane v okviru drugih vprašanj in področij intervjuja oziroma nekatere niso bile tako pomembne za našo raziskavo. Takšne odgovore sem smiselno povezala oziroma jih združila v enotno kategorijo kasneje. Posledično se je spremenila tudi sestava intervjuja². Sledil je prerez glede na neodvisno spremenljivko, izbrano v odvisnosti od raziskovalnega vprašanja. Odgovore, razdeljene na kategorije, sem povzela, pri čemer sem bila posebej pozorna na razlike v odnosu do neodvisne spremenljivke, kot je npr. odnos med partnerjema pred izgubo. Če so odgovori oziroma kategorije kazale na razlike glede na kakšno drugo opazno spremenljivko konteksta, npr. spol, sem te razlike seveda opisala. Ob koncu te faze sem imela za vsako področje intervjuja na listu narisano t. i. *drevo kategorij*, s katerimi je deduktivna analiza dosegla svoj višek. Z upoštevanjem vsebinsko vezanih ali celo enakih odgovorov na vprašanja pod drugimi področji, so se nekatere kategorije združile, druge nastale na novo, tretje bile izločene. Določene kategorije sem tudi preimenovala. V fazi interpretacije sem vključila tudi rezultate slikovnega testa.

Rezultati in razprava

Pri samem načrtovanju raziskave, predvsem pa pri oblikovanju in izvajanju intervjuja, sem izhajala iz spoznanja, da je proces žalovanja izredno občutljiva tematika za raziskovanje. V času enega do dveh let po izgubi partnerja namreč ni samoumevno pričakovati, da bo žalujoča oseba pripravljena sodelovati v intervjuju s tujo osebo ter govoriti tudi o svojih zelo intimnih občutjih ob izgubi partnerja. V raziskovalnem procesu sem tako skušala slediti raziskovalnemu namenu, to je iskanju odgovorov na raziskovalna vprašanja, in sočasno spoštovati t. i. »terapevtski« namen raziskave, kar pomeni, da sem intervju oblikovala in vodila z odprtostjo za praktične probleme, s katerimi se žalujoči srečujejo v vsakdanjem življenju in ki so zanje pomembni, ne pa le za podatke, pomembne z vidika teorije (glej Mesec, 1998). Poleg narave žalovanja kot občutljive tematike za raziskovanje ter namena omogočiti udeležencem, da dobijo vpogled v lasten proces žalovanja, me je k temu usmerjalo tudi integracijsko naravnano teoretično izhodišče (Bonanno in Kaltman, 1999). Podlaga temu je bila kvalitativna paradigma raziskovanja, ki je na področju žalovanja zelo aktualna (Cleiren, 1991; Flick, 2002). Ker izhodišče raziskave predstavlja študija primera, v razpravi ne morem mimo

² Vprašanja v intervjuju, ki so razdeljena na posamezna področja in podpodročja, predstavljajo kategorije in podkategorije, urejene v hierarhično lestvico. Ker so udeleženci pogosto v enem kosu odgovorili na več različnih vprašanj, sem morala njihove odgovore razdeliti glede na pripovedovane teme oziroma intervjujska vprašanja. Včasih so bili njihovi odgovori tako ozki in specifični, da jih nisem mogla uvrstiti pod nobeno obstoječe vprašanje, obenem pa so se s svojo specifičnostjo včasih izkazali za pomembne. Takrat sem v okviru intervjuja ustvarila novo vprašanje ali podvprašanje, ki mu lahko rečemo tudi kategorija. Po drugi strani so se nekatera vprašanja v intervjuju izkazala za nefunkcionalna in sem jih po obdelavi rezultatov izločila ali preoblikovala. S samo obdelavo rezultatov je torej potekala tudi revizija intervjuja, ki sem ga tekom procesa raziskovanja rezultatov izboljševala.

izpostavljanja posameznega udeleženca. Vsak primer namreč funkcionira specifično in predstavlja samostojen in s tem omejen sistem, ki pa nam pomaga odgovoriti na vprašanje: kaj specifičnega se lahko naučimo iz samostojnega primera? (Stake, 2000) Analiza ter interpretacija sta pripeljali do naslednjih spoznanj:

1. Ali se določene vsebine v procesu žalovanja vežejo le na določen tip odnosa, ki so ga imeli udeleženci s svojim partnerjem?

Na podlagi informacij o odnosu med partnerjema, dobljenih s pomočjo intervjuja (Simonič, 2004) in slikovnega testa (Žvelc. in dr., po Simonič, 2004), sem odnose treh udeleženk z njihovimi partnerji ocenila kot ambivalentne, odnosa dveh udeleženk pa kot tesno povezana, odvisna. Zbrani podatki o partnerskem odnosu obeh udeležencev mi niso dopuščali, da bi ju lahko ocenila tako kategorično kot npr. zgornje odnose. En udeleženec je bil pri opisu odnosa s partnerko veliko skromnejši, poleg tega je dala primerjava informacij, dobljenih z obema instrumentoma, manj usklajene podatke. Partnerski odnos obeh udeležencev sem tako ocenila zgolj na nivoju osnovne deskripcije kot povezan odnos. Oceno odnosov mi je pomagala operacionalizirati t. i. dinamika, ki se nanaša na primerjavo med odnosom, ki si ga je udeleženec najbolj želel imeti v odnosu s partnerjem, ter odnosom, ki si ga je po mnenju udeleženca z njim najbolj želel imeti partner (Žvelc in Žvelc, 2000).

Ambivalenten odnos. Na splošno hipoteza o razmerju med ambivalentnostjo v odnosu in oteženim žalovanjem empirično ni povsem podprta. Razlog je predvsem v številnih težavah, s katerimi se raziskovalci srečujejo pri operacionalizaciji pojma ambivalentnosti (Sincoff, 1990, po Bonanno, Notarius, Gunzerath, Keltner in Horowitz, 1998). Sama sem ambivalentnost definirala na podlagi dinamike v odnosu, in sicer takrat, ko so si udeleženke v partnerskem odnosu želele spremembo, pri čemer po njihovi oceni umrli partnerji v odnosu niso želeli istih sprememb oziroma jih sploh niso želeli (zadovoljni so bili z obstoječim odnosom). Te udeleženke (Marta, Janja in Irena; glej tabelo 1) izražajo *željo živeti naprej* in so usmerjene k akciji, ciljem. Pomembna skupna značilnost vseh treh je njihova *samostojnost*. Ker so bile že v času pred izgubo zelo samostojne, se zanje ritem obveznosti večinoma ni zelo spremenil, saj so »držale tri vogale pri hiši«. Skozi intervju so izpostavile večinoma negativne lastnosti svojih partnerjev, čeprav so izrazile tudi njihove pozitivne plati in medsebojno naklonjenost. Eden je bil alkoholik in brezposeln, drugi neiniciativen in bolešno ljubosumen, tretji pa depresiven in apatičen. Pravijo, da morajo biti sedaj še bolj samostojne kot prej. Udeleženke omenjajo *spremembe v duševnem počutju: sproščenost, mir, ni strahu, svoboda*. Seveda povedo tudi, da so imele partnerja rade, da ga pogrešajo in so žalostne, ker ga ni. V tabeli 1 vidimo, da *ambivalentnost lahko izhaja tako iz želje po večji distanci v odnosu kot tudi iz želje po večji bližini v odnosu*. Sama menim, da je posledica ambivalentnega razmerja med partnerjema lahko prav tako ambivalenten proces žalovanja. Obstoj nasprotujočih si čustev deloma olajšuje, deloma pa otežuje separiranje od umrlega partnerja in s tem

Tabela 1. Rezultati podtesta Navezanosti.

Podtest Navezanost	MARTA nenadna bolezen; ambivalenten odnos	JANJA dolgotrajna bolezen; ambivalenten odnos	IRENA samomor; ambivalenten odnos	MIR dolgotrajna bolezen; odvisen, zelo povezan odnos	MARTINA prometna nesreča; odvisen, zelo povezan odnos	MILAN dolgotrajna bolezen; povezan odnos	FRANC samomor; povezan odnos
Odnos, kot je bil (1.)	D	A	C	A	A	B	B
Odnos, ki ste si ga želeli (2.)	A	B	B	A	A	A	B
Odnos, ki ga je partner želel imeti z vami (3.)	D	A	A	A	A	A	B
Odnos sedaj (4.)	?	E	E	0	A	A	B
TEŽNJA V ODNOSU	po obratnem odnosu	po večji distanci	po večji bližini	po ohranitvi odnosa	po ohranitvi odnosa	po večji bližini	po ohranitvi odnosa

Opombe.

Slika A - skoraj popolno (prostorsko) prekrivanje med osebama, simbiotično zlivanje

Slika B - delno prekrivanje med osebama, intimen odnos; osebi imata veliko skupnega, hkrati pa ohranjata vsaka sebe

Slika C - odnos brez prekrivanja med osebama: odnos brez intimnosti; osebi sta zelo samostojni in nista odvisni ena od druge (npr. kolegi)

Slika D - osebi, ločeni s črto; konflikten ali odtujen odnos

Slika E - oseba sama; osamljenost ali nenavezanost; brez partnerja

Odnos sedaj - ?, 0; udeleženci nista odgovorili, kar lahko kaže tudi na to, da vprašanje ni zastavljeno povsem razumljivo.

Težnja v odnosu je relacija med odnosom, ki ga je udeleženec imel s partnerjem, in odnosom, ki si ga je želel imeti z njim.

Imena udeležencev so izmišljena.

tudi funkcioniranje posameznika. Primeri udeleženk, ocenjenih kot ambivalentnih v odnosu, kažejo na aktivno spoprijemanje z nalogami vsakdanjega življenja (skrb za dom, družino, služba). Če vzamemo za kriterij zdravega poteka žalovanja aktivno spoprijemanje z izgubo, potem ambivalentnost v odnosu tega ne zavira, morda k temu celo doprinaša. Da bi lahko (seveda v okviru tega konteksta) verodostojno podali takšen sklep, pa bi morali preveriti, ali je v ozadju aktivnega spoprijemanja morebiti strategija izogibanja pred realnostjo in bolečino izgube. Le-ta je sicer lahko do določene mere tudi adaptivna (Bonanno, 2004; Bonanno in Kaltman, 1999). Medtem ko je pozitivna plat ambivalentnosti v procesu žalovanja vidna v konkretnih akcijah (aktivno spoprijemanje), je negativna plat razvidna zlasti iz razdvojenosti v notranjem doživljanju in čustvovanju udeleženk.

Zelo povezan/odvisen odnos. Obe udeleženci (Mira in Martina; glej tabelo 1) sta bili intenzivno vpleteni v moževo življenje in njuna smrt je zanju pomenila pomembno izgubo emocionalne in socialne podpore. Raziskave kažejo, da so takšne vdove imele več problemov v prilagajanju na izgubo kot bolj avtonomne vdove (Parkes, 1975a, po Cleiren, 1991; Parkes in Weiss, 1983, po Cleiren, 1991). Pri njihju sta poudarjeni kategoriji *iskanja samega sebe in želje po samostojnosti*. V večji meri iščeta svojo vlogo in prostor pod soncem, če se izrazim z besedami ene od njihju, saj sta ga vedno tesno delili s partnerjem. Njuna dejanja so bila zelo povezana s partnerjem in njegovim odzivom: ker sta ju partnerja zelo spodbujala in jima stala ob strani, sta se v manjši meri zanašali sami nase. Obe sta izrazili *težnje po ohranitvi obstoječega odnosa*, kar pomeni, da sta si takšen odnos želeli oziroma bili z njim zadovoljni. Za razliko od udeleženk, ocenjenih kot ambivalentnih v odnosu, so njune izjave daleč od tega, da bi izražale npr. občutke olajšanja in miru ob dejstvu, da partnerja več ni. Čutiti je le njihovo *ljubezen do partnerja, naklonjenost, pogrešanje, žalost, da ga ni*. Poleg enega udeleženca, ki se slabo razume s svojimi otroki, sta onidve edini, ki eksplicitno povesta, da se počutita *sami, osamljeni* (čeprav najbolj, ko ni otrok).

Povezan odnos. V slikovnem testu sta odnos z ženo oba udeleženca (glej tabelo 1) označila kot intimen, z delnim prekrivanjem. Medtem, ko Milan *zaupa vase*, Franc pravi, da je *izgubil smisel, motivacijo živeti naprej*. Dejstvo, da sta njuna odnosa pripeljala do zelo različnega doživljanja procesa žalovanja, je lahko posledica premalo podatkov za zanesljivejšo oceno predvsem Francevega odnosa z ženo ali/in pa dejstva, da pomemben delež k procesu žalovanja doprinesejo drugi dejavniki. Pri Francu namreč sam način ženine smrti (samomor) ter pretekle izgube bližnjih zaradi samomora (tako je izgubil tudi brata in sestro) otežujejo njegov proces žalovanja in funkcioniranja, sploh na področju socialne mreže (občuti stigmatizacijo okolice, slabo se razume tudi z otroci) in samodestruktivnih občutkov krivde.

Odnos med partnerjema pred izgubo lahko vpliva tudi na *možnosti novega partnerskega odnosa*. Rezultati kažejo tendenco, da zelo povezan/odvisen odnos med partnerjema pred izgubo v manjši meri vodi k željam po novem odnosu, kot npr. ambivalenten in povezan odnos. Če izhajamo iz psihoanalitičnih predpostavk (Freud, 1917/2001) ali modelov nalog (npr. Rando, 1993, po Corr, 1996) v procesu žalovanja,

bi pripravljenost posameznika na nova razmerja lahko pomenila kriterij za dobro prilagoditev na izgubo. Po psihoanalitičnih predpostavkah (Freud, 1917/2001) se libido, ki je bil v času pred izgubo vezan na sedaj izgubljeni objekt, umakne iz navezanosti na objekt ter se dekatehira nazaj v ego, da bi se lahko kasneje uporabil za nova vlaganja. Po modelu nalog (npr. Rando, 1993, po Corr, 1996), kjer je ena izmed nalog »ponovno investirati«, se žalujoči dobro prilagodi na izgubo, če ponovno investira. Sama sicer menim, da je od konkretne situacije odvisno, ali dejstvo, da ni potrebe po novem partnerskem razmerju oziroma da do njega nikoli ne pride, vodi v oteženo funkcioniranje po izgubi. V kontekstu naših udeležencev pa se kriterij možnosti novega partnerskega odnosa torej spreminja v odvisnosti od odnosa navezanosti med partnerjema.

Vidimo torej, da se zlasti ambivalentnost in tesna povezanost, odvisnost v odnosu med partnerjema povezuje s specifičnimi značilnostmi procesa žalovanja.

Na tem mestu velja opozoriti še na nekatere dileme, ki se odpirajo ob raziskovanju odnosa navezanosti kot dejavnika procesa žalovanja. Bonanno in dr. (1998), ki so se sicer ukvarjali specifično z ambivalentnostjo v odnosu, npr. poudarjajo, da je predpogoj povezanosti med tipom navezanosti in težavami v žalovanju, relativno stabilen stil navezanosti v odnosu. To pa zahteva empirično podporo podatkov o kakovosti razmerja pred izgubo, ki je iz različnih razlogov težko dosegljiva. Večina trditev o zvezi med tipom navezanosti, npr. ambivalentnostjo, in žalovanjem tako dejansko ne temelji na kvaliteti razmerja s preminulim partnerjem, temveč na predstavah, ki jih ima preživeli partner v času po izgubi o razmerju s partnerjem pred izgubo. Poleg tega lahko partnerjeva smrt v specifičnem kontekstu izgube sama po sebi ustvari npr. ambivalentne predstave, ne glede na to, ali je bilo razmerje prej konfliktno ali ne (Fenichel, 1945, po Bonanno in dr., 1998). Vsekakor je potrebna previdnost pri obravnavanju konceptov, kot so ambivalentnost, odvisnost, povezanost, in sicer tudi na nivoju instrumenta, s katerim jih ocenjujemo. Eden od dejavnikov, ki omejuje razvoj ustreznega vprašalnika oziroma npr. mere ambivalentnosti, je njena domnevna nezavedna narava. Ambivalentnost naj bi operirala zunaj ranga zavestnih pojmovanj osebe in tako naj bi jo težko zanesljivo »ujeli« z vprašalnikom (Bonanno in dr., 1998). Če to drži, je na mestu vprašanje, kako učinkovito sem skozi intervju »ujela« možen obstoj ambivalentnosti v razmerju, podobno velja seveda tudi za druge oblike odnosa. Menim pa, da se je prirejena verzija podtesta Navezanost s svojo slikovno in za udeležence dokaj enostavno strukturo izkazala za vredno natančnejšega proučevanja ravno v zvezi z merami predstav o kakovosti posameznikovega razmerja z izgubljeno osebo.

2a. Ali odnos med partnerjema pred izgubo lahko vpliva na obliko nadaljevanja vezi z umrlim partnerjem oziroma na doživljanje sedanje pozicije v odnosu do umrlega partnerja?

Dve od treh udeleženk, ocenjenih v odnosu kot ambivalentnih (Janja in Irena), sta za svojo sedanjo pozicijo oziroma relacijo do partnerja izbrali sliko, ki predstavlja njiju kot

samostojni osebi, sami. Izbrana slika lahko pomeni tudi osamljenost ali nenavezanost, kar so vse možne posledice pomembne izgube. Ena od obeh udeleženk, ocenjenih kot tesno povezanih/odvisnih v odnosu (Martina), je svojo sedanjo relacijo do partnerja opisala kot enako odnosu s partnerjem pred smrtjo. Lahko sklepamo, da ohranja preteklo navezanost s partnerjem. Moška udeleženca sedanjo pozicijo do partnerke ocenjujeta tako, da eden (Franc) ohranja preteklo navezanost do partnerke, drugi (Milan) pa jo je celo poglobil (njegova vez z ženo je sedaj takšna, kot si jo je želel že prej). Kljub našemu izhodišču, da se vezi med umrlo in žalujočo osebo nadaljujejo, se vendarle odpira vprašanje, ali doživljanje sedanje pozicije v odnosu do partnerja kot samostojne, same, osamljene, nenavezane osebe pomeni, da je to ena od oblik nadaljevanja navezanosti ali da odnosa več ni oziroma se vez ni ohranila. Udeleženci sicer na drugih mestih v intervjuju, ko govorijo o notranji praznini ter žalovanju ob izgubi partnerja, vsi po vrsti pritrjujejo obstoju vezi, tudi udeleženke, ki so izbrale sliko E. Če v tem kontekstu omenim še Attiga (2003), ki pravi, da »žalujoči nosijo zapuščino umrlih, ki ni samo telesna ali genetska, temveč so to spomini in vplivi na naše vsakdanje življenje« (str. 356), domnevam, da tudi slika E implicira določeno obliko nadaljevanja odnosa, kar pa bo seveda potrebno preveriti z nadaljnjo uporabo prirejene verzije Navezanost (zlasti, kakšna je veljavnost tovrstnega spremljanja nadaljevanja vezi).

Ker je nekaj udeležencev komentiralo sliko, ki so jo na slikovnem testu izbrali glede na to, kako doživljajo sedanji odnos do partnerja, podajam njihove izjave. Janja (ambivalenten odnos, slika E) pravi: *»To je zaključeno poglavje, sedaj sem sama, v mojem spominu je, ne delam si nobenih utvar za naprej. Sedaj je eno leto in jaz mislim – ni ga več, on počiva, jaz moram pa še živet«*. Irena (ambivalenten odnos, slika E): *»Sedanji odnos skozi to izkušnjo, kako je sedaj, ko ga ni več: ne vem, sedaj sem sama, to ni kaj.«* Franc (povezan odnos, slika B): *»Jaz zelo čutim povezanost z njo.«* Milan (povezan odnos, slika A): *»Praznina bo ostala ... to je del mene in si želim, da bi tako ostalo, ljudje smo tako narejeni, bila bi prava katastrofa, da nekoga, s katerim si preživel skupaj npr. 27 let, enostavno ne bi bilo več - ta vez se ne pretrga.«* Martina (tesno povezan/odvisen odnos, slika A): *»Povezanost je še zelo velika, ne morem se otresti tega, da bi se kakorkoli oddaljila in da bi se karkoli spremenilo. Spremenilo se je samo to, da ga fizično več ni. Enostavno ga ni, to je boleče in žalostno, na splošno pa se ni nič kaj spremenilo.«* Iz njihovega komentarja vidimo razlike v dojemanju sedanje pozicije do partnerja glede na to, ali so izbrali npr. sliko E, ki označuje samostojno, nenavezano, osamljeno osebo, ali sliko A (skoraj popolno zlivanje med osebama). Sklepamo torej, da obstaja tendenca, da se osebe, ambivalentne v odnosu s partnerjem, prej doživljajo kot samostojne, same, nenavezane, medtem ko osebe, v odnosu povezane ali tesno povezane, prej ohranijo preteklo navezanost s partnerjem. Da pa bi bil naš sklep o povezanosti odnosa navezanosti in oblike nadaljevanja vezi bolj verodostojen, bi morali poiskati tudi dejavnike, ki diferencirajo variabilnost rezultatov v zvezi z nadaljevanjem vezi. Z upoštevanjem dejavnikov, kot so npr. način partnerjeve smrti, čas, ki je pretekel od smrti, spol, osebnost, bi tako lahko odkrili, katere so tiste značilnosti, ki ločujejo

med žalujočimi s težavami v žalovanju in žalujočimi, ki se uspešno soočajo z izgubo.

2b. Ali ohranitev/nadaljevanje vezi s partnerjem predstavlja zaščitni dejavnik pri funkcioniranju žalujočih?

Vprašanje je pravzaprav vpeto v zgornjo diskusijo. Glede na to, da dve udeleženci (Marta in Mira) nista mogli/znali oceniti sedanjega odnosa oziroma pozicije do umrlega partnerja, sklepamo, da je uporaba besedne zveze *sedanji odnos* lahko sporna. Poleg tega to odpira vprašanje, kako pravzaprav sploh operacionalizirati ohranjanje/nadaljevanje vezi med umrlo in žalujočo osebo? Raziskovalci merijo nadaljevanje vezi npr. skozi konstrukte, kot so občutek prisotnosti umrlega, sanjanje o umrlem (Schuchter in Zisook, 1993), obujanje spominov na umrlega (Moss in Moss, 1996, po Field in dr., 1999), ravnanje s stvarmi umrlega (Gentry, Kennedy, Paul in Hill, 1995, po Field in dr., 1999), npr. z njegovimi oblekami (Worden, 1982, po Field in dr., 1999). Če med zbranimi rezultati intervjuja izpostavim samo kategorijo *ravnanje s partnerjevimi oblekami*, le-ta kaže, da imata obe udeleženci, ocenjeni kot zelo povezani, odvisni v odnosu, vse možne obleke večinoma nedotaknjene doma, medtem ko so vsi drugi udeleženci oddali večino partnerjevih stvari. Gotovo je dejstvo, da sta udeleženci (Mira – 12 mesecev od izgube, Martina – 19 mesecev od izgube) obdržali partnerjeve obleke praktično nedotaknjene, pokazatelj manj adekvatnega soočanja z izgubo. Že samo ta kategorija torej postavlja v ospredje morda večje težave pri prilagajanju na izgubo, če je bil odnos med partnerjema tesno povezan/odvisen. Takšno ohranjanje vezi torej ni adaptivno. Ugotovitve, da je od oblike, skozi katero se navezanost ohranja in nadaljuje, odvisno, ali je le-ta adaptivna ali ni (Field in dr., 1999), se zdijo smiselne. Na splošno so sicer storjeni prvi koraki pri preučevanju povezanosti med tipi odnosa navezanosti in prilagoditvijo na izgubo (npr. Bonanno in dr., 1998) ter med tipi odnosa navezanosti in ohranjanjem vezi (npr. Stroebe in dr., 2005), pri čemer pa dimenzije ohranjanja vezi niso natančno operacionalizirane. Dokler niso ta razmerja sistematično urejena, ne moremo docela podati odgovora na vprašanje, kakšna je zaščitna funkcija ohranjanja vezi med partnerjema.

Če ob koncu spregovorim še o prednostih in pomanjkljivostih raziskave, potem lahko najprej ugotovim, da so njene prednosti obenem tudi pomanjkljivosti, kot raziskovalka pa sem skušala krmariti raziskovalni proces med obojimi s cilji: priti do novih spoznanj ter omogočiti udeležencem, da izrazijo svoja občutja in s tem morebiti dobijo vpogled v lasten proces žalovanja. Žal v pričujočem članku zaradi premalo prostora nisem uspela povsem zadostiti sicer zelo pomembni zahtevi v kvalitativnem raziskovanju, to je natančnemu opisu vpletenosti raziskovalca v proces pridobivanja in predvsem analiziranja podatkov. V kvalitativni raziskavi veljajo različni tipi triangulacije za alternativo postopkom veljavnosti in povečajo obzorje, globino ter konsistentnost v metodoloških postopkih (Flick, 2002), pri čemer pa v študiji nisem uspela zadostiti triangulaciji podatkov ter triangulaciji raziskovalca. Prva bi bila v našem primeru uporaba različnih virov podatkov o udeležencih (npr. izjave njihovih otrok, drugih bližnjih

ipd.), kar v praksi ni bilo izvedljivo, druga pa sodelovanje več raziskovalcev, s čimer naj bi minimizirali vpliv posameznega raziskovalca. Dejstvo, da sem rezultate kategorizirala sama, vsekakor prispeva k nižji stopnji veljavnosti in zanesljivosti zbranih podatkov. Istočasno pa je seveda res, da sem s svojo osebnostjo vplivala že na samo pridobivanje rezultatov, zato so takšni, kot so, že v smislu pridobivanja v začetni fazi, neponovljivi. Po drugi strani vidim prednosti raziskave v njeni usmerjenosti k integraciji različnih perspektiv in celostni podobi procesa žalovanja, istočasno pa v usmerjenosti k posamezniku ter individualnosti njegovega doživljanja procesa žalovanja. Glede na to, da so se po nekaterih ocenah (Cleiren, 1991) empirična raziskovanja o procesu žalovanja razvila relativno neodvisno od teoretičnih spoznanj, menim, da je bilo integracijsko naravnano teoretično izhodišče velik izziv. Poleg t. i. teoretične triangulacije sem z uporabo polstrukturiranega intervjuja in podtesta Navezanost v okviru STSI vsaj do neke mere zadostila tudi metodološki triangulaciji, ki se nanaša na kombinacijo intervjuja in slikovnega testa na področju odnosa med partnerjema. Gotovo je pomanjkljivost raziskave tudi, da so bile med udeleženci določene razlike v času, ki je minil od izgube (največja razlika je znašala 9 mesecev), kar lahko pomembno prispeva k razlikam v procesu žalovanja. Udeležencev pa nisem spraševala samo po sedanjem stanju (kako žalujoči funkcionirajo na različnih področjih življenja), temveč je bila študija usmerjena tudi retrospektivno, kar odpira vprašanje, kako verodostojna je retrospektiva ocena. Poleg časovne oddaljenosti pa svoje doprinese tudi emocionalni vpliv izgube, ki lahko dodatno izkrivi posameznikovo oceno stanja. Če se vrnem k prednostim raziskave, ne morem mimo dejstva, da so udeleženci, tako so vsaj povedali, nekatere vsebine nekomu zaupali prvič in posledično začutili občutke olajšanja. To so bili trenutki izrednega čustvenega naboja, iskrenosti. Dejstvo, da je intervju vodila povsem neznan osea, je tako imelo tudi svoje prednosti. Prav tako so imeli možnost pridobiti informativno podporo (informacije, kje najdejo strokovno pomoč, če bi to želeli).

Če povzamem, sem ugotovila, da se določene vsebine v procesu žalovanja vežejo le na določen tip odnosa, ki so ga imeli udeleženci s svojim partnerjem. Tako lahko ambivalentnemu odnosu navezanosti med partnerjema pripišemo samostojnost, željo živeti naprej, nasprotujoča si čustva in poudarjene spremembe v duševnem počutju, kot so sproščenost, mir, ni strahu, svoboda in dopuščanje več možnosti novega partnerskega odnosa. Za tesno povezan/odvisen odnos je značilno iskanje svoje vloge in želja po samostojnosti, izrazito je poudarjena ljubezen do partnerja, naklonjenost, pogrešanje, žalost, da ga ni, osamljenost, o novem partnerskem odnosu se ne razmišlja. V prihodnje bi morali preveriti, ali dobljene kategorije morebiti predstavljajo pomembne dimenzije prilagoditve na izgubo bližnjega. Nadalje se je pokazala tendenca, da ambivalentnost v odnosu lahko vpliva na doživljanje sedanje pozicije v odnosu do partnerja kot samostojne, same, osamljene, nenavezane osebe, medtem ko tesna / odvisna povezanost s partnerjem lahko vpliva na ohranjanje pretekle navezanosti s partnerjem, povezan odnos pa prav tako. Ker spoznanje o morebitni zaščitni funkciji ohranitve vezi med partnerjema šele postaja aktualno za empirično raziskovanje, je brez nadaljnje raziskovanja težko ocenjevati, kakšno doživljanje sedanje pozicije v

odnosu do partnerja (v ozadju je odnos navezanosti) prispeva k zdravi izpeljanosti separacije in individualizacije oziroma procesa žalovanja ali kakšna je zaščitna funkcija nadaljevanja/ohranjanja vezi. V prihodnje je vsekakor potrebno z ustreznimi instrumenti longitudinalno primerjati različne dejavnike, ki sooblikujejo proces žalovanja. Poleg odnosa navezanosti so to vsaj še način smrti, osebnost žalujočega in strategije spoprijemanja z izgubo, pri čemer bi z merjenjem procesa žalovanja skozi izbrane dimenzije žalovanja (npr. tudi nadaljevanja vezi) lahko celostno ocenili prilagoditev na izgubo. Bodoče raziskave procesa žalovanja dejansko gredo v smeri bolj reprezentativnih vzorcev, izdelanih sistematičnih merjenj situacije in zgodovine žalujočega, kombiniranih s kvalitativnimi informacijami ter bolj sistematične primerjave med različnimi vrstami razmerij ter načini smrti (Cleiren, 1991). Sama menim, da je ravno zaradi občutljivosti narave procesa žalovanja v raziskovanju žalovanja ustrezna kombinacija kvalitativne in kvantitativne metodologije.

Literatura

- Attig, T. (2004). Meanings of death seen through the lens of grieving. *Death Studies*, 28, 341–360.
- Barrett, T. W. in Scott, T. B. (1989). Development of the Grief Experience Questionnaire. *Suicide and Life Threatening Behavior*, 19 (2), 201–215.
- Benore, E. R. in Park, C. L. (2004). Death-specific religious beliefs and bereavement: belief in an afterlife and continued attachment. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14 (1), 1–22.
- Blum, H. P. (2001). Separation-individuation theory and attachment theory. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 52 (2), 535–553.
- Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience. Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*, 59 (1), 20–28.
- Bonanno, G. A. in Kaltman, S. (1999). Toward an integrative perspective on bereavement. *Psychological Bulletin*, 125, 760–776.
- Bonanno, G. A., Notarius, C. I., Gunzerath, L., Keltner, D. in Horowitz, M. J. (1998). Interpersonal ambivalence, perceived dyadic adjustment and conjugal loss. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66, 1012–1022.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss. Vol. 1: Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss. Vol. 3: Sadness and depression*. New York: Basic Books.
- Cleiren, M. (1991). Adaptation after bereavement: A comparative study of the aftermath of death from suicide, traffic accident and illness for next of kin. Leiden: DSWO Press, Leiden University.
- Clewell, T. (2004). Mourning beyond melancholia: Freud's psychoanalysis of loss. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 52 (1), 43–67.
- Colarusso, C. A. (2000). Separation-individuation phenomena in adulthood: General concepts and the fifth individuation. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 48 (4), 1467–1489.

- Corr, C. A. (1996). *Death and dying, life and living*. Pacific Grove [etc.]: Brooks/Cole Publishing Company.
- Cugmas, Z. (2003). Navezanost je dinamičen sistem [Attachment is a dynamic system]. *Psihološka obzorja*, 12 (1), 85–102.
- Česnik, S. (1994). Narcisistični partnerski odnos – značilnosti in psihoterapevtske možnosti [Narcissistic partner relationship – characteristics and psychotherapeutic possibilities]. *Psihološka obzorja*, 3 (1), 113–121.
- Field, N. P., Gal-Oz, E. in Bonnano, G. A. (2003). Continuing bonds and adjustment at 5 years after the death of a spouse. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71 (1), 110–117.
- Field, N. P., Nichols, C., Holen, A. in Horowitz, M. J. (1999). The relation of continuing attachment to adjustment in conjugal bereavement. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67 (2), 212–218.
- Flick, U. (2002). *An introduction to qualitative research*. London: Sage.
- Freud, S. (2001). Mourning and melancholia. V A. Strachey in A. Tyson (ur.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (14: str. 243–258). London: The Hogart Press; The Institute of Psycho-Analysis.
- Freud, S. (2001). The ego and the id. V A. Strachey in A. Tyson (ur.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (19: str. 12–66). London: The Hogart Press; The Institute of Psycho-Analysis.
- Hazan, C. in Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52 (3), 511–524.
- Mahler, M., Pine, F. in Bergman, A. (1975). *The psychological birth of the human infant*. London: Hutchinson.
- Main, M. (2000). The organized categories of infant, child, and adult attachment. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 48, 1055–1096.
- Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu [Introduction to qualitative research in social work]*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Neimeyer, R. A. (2002). Traumatic loss and the reconstruction of meaning. *Journal of Palliative Medicine*, 5 (6), 935–942.
- Park, C. L. in Benore, E. R. (2004). »You're still there«: Beliefs in continued relationships with the deceased as unique religious beliefs that may influence coping adjustment. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14 (1), 37–46.
- Praper, P. (1999). *Razvojna analitična psihoterapija [Developmental analytic psychotherapy]*. Ljubljana: Inštitut za klinično psihoterapijo.
- Simonič, A. (2004). *Proces žalovanja ob izgubi partnerja glede na način smrti [The grieving process after the loss of partner due to the way of death]*. (Neobjavljena diplomska naloga) [Unpublished BA diploma]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
- Shaver, P. R. in Tancredy, C. M. (2001). Emotion, attachment, and bereavement: A conceptual commentary. V M. Stroebe, R. O. Hansson, W. Stroebe in H. Schut (ur.), *Handbook of bereavement research: Consequences, coping, and care* (str. 63–88). Washington, DC: American Psychological Association.
- Shuchter, S. R. in Zisook, S. (1993). The course of normal grief. V M. S. Stroebe, W. Stroebe in R. O. Hansson (ur.), *Handbook of bereavement: Theory, research and intervention* (str. 23–43). Cambridge: Cambridge University Press.

- Stake, R., E. (2000). Case studies. V N. K. Denzin in Y. Lincoln (ur.), *Handbook of qualitative research* (str. 236–247). Thousand Oaks, London, New Delhi, Sage.
- Stroebe, M. (2004). Religion in coping with bereavement: confidence of convictions or scientific scrutiny? *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14 (1), 23–36.
- Stroebe, M., Schut, H. in Stroebe, W. (2005). Attachment in coping with bereavement: a theoretical integration. *Review of General Psychology*, 9 (1), 48–66.
- Stroebe, M., Stroebe, W. in Schut, H. (2001). Gender differences in adjustment to bereavement: An empirical and theoretical review. *Review of General Psychology*, 5, 62–83.
- Stroebe, W. in Stroebe, M. S. (1987). *Bereavement and health: The psychological and physical consequences of partner loss*. New York: Cambridge University Press.
- Stroebe, M., Gergen, M., Gergen, K. in Stroebe, W. (1992). Broken hearts or broken bonds, love and death in historical perspective. *American Psychologist*, 47 (10), 1205–1212.
- Tekavčič Grad, O. (2003). Žalovanje po samomoru bližnjega – travmatske posledice in kako jih preprečevati [The grieving process after the suicide of nearby – traumatic consequences and how to prevent them]. V A. Marušič in S. Roškar (ur.), *Slovenija s samomorom ali brez [Slovenia with or without suicide]* (str. 155–168). Ljubljana: DZS, d.d.; Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.
- Tekavčič Grad, O. in Zavasnik, A. (1999). Phenomenology of bereavement process after suicide, traffic accidents and terminal illness (in spouses). *Omega Journal of Death and Dying*, 5, 157–172.
- Worden, J. W. (2003). *Grief counselling and grief therapy*. East Sussex: Brunner-Routledge.
- Wortman, C., Kessler, R., House, J. in Lepkowski, J. (1987–1994). *Changing Lives of Older Couples. A multi-wave prospective study of bereavement*. Sneto 19.4.2003 s strani Univerze v Michiganu, National Institute on Aging: http://www.cloc.isr.umich.edu/codebooks/cloc_qnaire.pdf
- Zakon o varstvu osebnih podatkov [Personal data protection law]*. (1999). Uradni list Republike Slovenije 59–2792.
- Žvelc, G. (1998). *Proces separacije-individuacije ter objektni odnosi pri osebah, ki so odvisne od drog [The separation-individuation process and object relations among drug addicts]*. (Neobjavljena diplomska naloga) [Unpublished BA diploma]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
- Žvelc, G. in Žvelc, M. (2000). Slikovni test separacije in individualizacije - preliminarna raziskava [The picture test of separation and individuation – preliminary research]. *Psihološka obzorja*, 9 (2), 33–52.
- Žvelc, M. (2003). *Razvoj slikovnega testa separacije in individualizacije [The development of The picture test of separation and individuation]*. (Neobjavljeno magistrsko delo) [Unpublished MA thesis]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.

Prispelo/Received: 20.12.2005

Sprejeto/Accepted: 27.03.2006

Čustvena klima v družini: primerjava med slovenskimi in španskimi študenti

Sonja Čotar*
Ekonomška šola Ljubljana, Ljubljana

Povzetek: Glavni problem raziskave je bil ugotoviti, kakšna je čustvena klima v družinah slovenskih in španskih študentov, ter omenjene rezultate medsebojno primerjati. Pregled teoretičnih spoznanj in dosedanjih raziskav v Sloveniji je namreč pokazal, da je čustvena klima v družini fenomen, o katerem je le malo ali nič znanega. V raziskavi je sodelovalo 154 udeležencev, od tega je bilo 75 slovenskih in 79 španskih študentov psihologije, starih povprečno 20 let. Za ugotavljanje čustvene klime smo uporabili polprojekcijsko preizkušnjo Test družinskih odnosov (Tušak, 1985). Rezultati so pokazali, da ne moremo govoriti o kvalitativno različni čustveni klimi v slovenski in španski družini. O podobnih čustvenih izmenjavah so udeleženci poročali tudi v primeru matere in očeta: mati pomeni v družini psihološko relativno najpomembnejšega in najbolj pozitivnega družinskega člana, oče pa je z manj pogostimi čustvenimi izmenjavami – pri slovenskem vzorcu so te celo negativno ocenjene – potisnjen na obrobje družinskega psihološkega dogajanja. Razlike so se pokazale pri primerjavi kvalitete in kvantitete uvrščenih čustev v kategorijo »nihče« in kategorijo »jaz«: slovenski študenti v kategorijo »nihče« uvrščajo pomembno več pozitivnih čustev, kar lahko kaže na to, da študenti pozitivnih čustev ne morejo ali ne želijo razporejati drugam v družino, v kategorijo »jaz« pa so slovenski študenti uvrstili pomembno večje število negativnih čustev, kar razkriva v primerjavi s španskimi študenti izrazitejšo egocentrično avtoagresivnost slovenskih udeležencev.

Ključne besede: družine, čustva, čustvena klima, družinski odnosi, medkulturne razlike, Slovenija, Španija

Emotional climate in family: comparison between Slovene and Spanish students

Sonja Čotar
Secondary school of economics Ljubljana, Ljubljana, Slovenia

Abstract: The main goal of the study was to examine the nature of emotional climate in families of Slovene and Spanish students. Participants in our research were 20 years old psychology students from Slovenia ($N = 75$) and Spain ($N = 79$). The most frequent structure of family organization was five-member's nuclear type. We hypothesised that emotional climate in families does not differ between nations. The results showed that the Slovene and Spanish students indeed reported of the same quality of emotional climate in their families. Second, participants of both samples estimated their mother as the

* Naslov / Address: Sonja Čotar, univ. dipl. psih., Pod Lazami 28, 5290 Šempeter pri Gorici, Slovenija, e-mail: sonja.cotar@guest.arnes.si

psychologically most important family member and as a person with whom they most frequently establish emotional connections. On the other hand, students report lack of emotional transmission with their fathers—Slovene students even reported that this connection with their fathers contains above all negative emotions. The important phenomenon which forms family structure was also presented in families of both samples—“the coalition of women”. Third, participants also attributed big amount of emotions to figure ‘nobody’, which indicates that they wanted to illustrate their family as mostly positive and as a group with socially accepted behavior. Even more, a lot of emotions was classified—especially negative emotions by Slovene students—to figure ‘me’, which could be an indicator of egocentric position of participants in their perception of themselves.

Key words: families, emotions, family relations, emotional climate, cross cultural differences, Slovenia, Spain

CC = 2950

UDK = 159.942:392.3(497.12)(460)

Čustvena klima družine je kljub velikemu številu raziskav družinske problematike še vedno premalo raziskan pojem in zato ostaja relativno nedefiniran. Tudi redke raziskave družinske klime se čustvenih odnosov v družini lotevajo zgolj postransko: omenjajo jih predvsem v spremljavi z drugimi relacijskimi pojmi, kot so avtoriteta, hierarhija moči, komunikacija, funkcionalnost in zadovoljstvo družine ipd. Kot Fraser (1989), izhajajoč iz teorije Moosa (1979), definira razredno klimo, smo skušali tudi mi definirati čustveno klimo v družini. Čustvena klima v družini je čustveno dogajanje znotraj družinske skupine, določajo pa jo čustvene relacije, osebne značilnosti posameznika in sistemske značilnosti te skupine. Dodatno pa lahko osvetlimo razumevanje čustvene klime v družini s konceptom Maxa Pagèsa (1968), ki v okviru psihoanalitične paradigme družine opozarja na dilemo, ali naj čustva, ki jih razberemo za vedenjem članov družine, razložimo kot čustva v družinski skupini (tj. množico posameznikovih čustev, ki se izražajo v skupini) ali pa kot čustva družinske skupine (tj. čustva, ki so skupna vsem članom neke skupine). Prav slednji pojem – čustva družinske skupine (»affectivité de groupe« ali »affectivité groupale«, Pagès, 1968) – naj bi po avtorjevem mnenju najbolj odražal čustveno dogajanje v družinski skupini. Tako naj bi v vsaki družini obstajalo prevladujoče čustvo, v katerem naj bi bili udeleženi vsi člani družine, čustvo, ki naj bi ga v tistem trenutku izražali vsi člani, vendar na svoj individualen način. Ta teza vzorca čustvovanja se še najbolj približuje pojmovanju čustvene klime družine, kot ga uporabljamo v pričujoči študiji. Tako opredeljena čustvena klima družine naj ne bi pomenila zgolj sooblikovanja čustev posameznika in zadovoljevanja njegovih čustvenih potreb, temveč naj bi kot taka že sama prvotno določala njegovo čustvovanje. Gre za pojmovanje čustvene klime družine kot mesta oblikovanja kolektivnih občutkov, kot mesta nastanka kolektivno sprejetih in odobrenih čustvenih vsebin. Individualno čustvovanje posameznika pa naj bi bila le na osnovi izkušenj znotraj družinske skupine naučena interpretacija čustev.

Na pomembnost soočenja s čustveno problematiko v družini opozarjajo mnogi

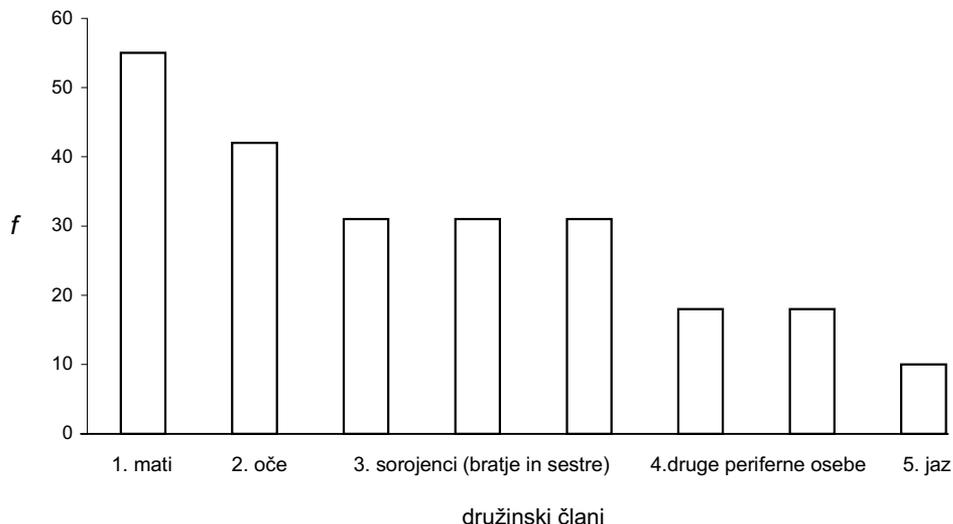
avtorji. Tako Skynner (1982) med lastnostmi, ki naj bi določale kvalitetno delovanje družine, med drugim omenja tudi *za družino značilno ravnanje s čustvi*. L'Abate (1994) govori o tem, da družina zadovoljivo funkcionira med drugim tudi takrat, ko kaže *določeno stopnjo kompetentnosti za doživljanje in izražanje čustev*, M. Tomori (1994) pa med nalogami, ki naj bi jih izpolnjevala funkcionalna družina, omenja zahtevo, da naj bi družina pomagala svojemu članu znati prisluhni svojim čustvom, jih sprejemati in izražati na način, ki je tudi za druge razumljiv in sprejemljiv. Tudi v opredelitvah treh tipov družine Kantorja in Lehra (1975) – zaprte, odprte in poljubne družine – lahko zasledimo značilne načine ravnanja s čustvi. Zaključimo lahko, da je način, kako se družinska skupina loteva čustvene problematike, ki jo določa, pomemben pokazatelj njene funkcionalnosti, tj. izpolnjevanja nalog, ki izvirajo iz razvojnega stadija, v katerem se družina nahaja (Tomori, 1994). Sklepamo, da se družine, ki se nahajajo v enakem razvojnem stadiju, v povprečju srečujejo z relativno enakimi razvojnimi nalogami (npr. za našo raziskavo pomembne naloge družine z adolescentom) in posledično oblikujejo na te naloge vezano podobno čustveno klimo. Temeljne naloge družine z adolescentom se vežejo na specifičnost razvojnega obdobja mladostnika in se zrcalijo v ambivalentnosti odnosa med mladostnikom in starši, v porajajoči se selektivni komunikaciji in pa v procesu osamosvajanja in sekundarne individuacije. Dejstvo je, da mladostnik v odnosu s starši niha. Včasih se do njih vede kot otrok in od njih pričakuje, da izpolnjujejo vlogo starša, spet drugič pa se vede kot odrasel in od staršev pričakuje, da bodo vzpostavili z njim prijateljski, partnerski odnos. V okviru te ambivalentnosti poteka tudi njihovo medsebojno dogovarjanje in komunikacija. Mladostnik skuša uveljaviti, da družinski člani pripisujejo več veljave njegovim besedam, skuša sklepati kompromise, ipd. V selektivni komunikaciji staršem mladostnik tako pove izbrane informacije ob izbranem času in na izbran način (Zupančič in Svetina, 2004). Dejstvo je, da se odnosi med mladostnikom in njegovimi starši spremenijo tako, da postanejo mladostniki na področju vedenja, čustvovanja in vrednot samostojni ter hkrati v odnosu do staršev ohranijo zaupanje in naklonjenost (Zupančič in Svetina, 2004).

Pri pregledu literature s področja družinske klime nas je zanimalo tudi, ali obstajajo razlike v čustveni klimi družin glede na različne demografske faktorje (npr. narodnostno pripadnost), vendar pa o tem nismo zasledili nikakršnih raziskav. Posledično smo se v študiji odločili za primerjavo čustvene klime v družinah slovenskih in španskih študentov. Ker tako Slovenija kot Španija izhajata iz podobnih kulturno-zgodovinskih konceptov in pomenita za določeno družino relativno podobno in medsebojno primerljivo okolje, smo predvidevali, da ne obstajajo razlike v splošni čustveni klimi med slovenskimi in španskimi študenti.

Natančneje sta se s čustveno klimo znotraj družine ukvarjala Eve Bene in James Anthony, ki sta tudi oblikovala Test družinskih odnosov (»Family Relations Test«, Bene in Anthony, 1957 – več v poglavju Metoda) ter na osnovi empiričnih podatkov zasnovala svoje koncepte in dinamiko čustvene klime v družini. V središče svojega raziskovanja sta postavila otroka in ugotavljala, kakšne so otrokove subjektivne

zaznave čustvene klime v družini. Uvedla in opredelila sta pojem t. i. *relativne psihološke pomembnosti družinskega člana*, s čimer označujeta pogostost kakršnikoli čustvenih izmenjav med otrokom in družinskim članom. Za otroka naj bi bil v družini psihološko najpomembnejši tisti član, s katerim je najpogosteje čustveno povezan, bodisi z negativnimi bodisi s pozitivnimi čustvi. Gre za informacijo o kvantiteti čustvenih izmenjav med otrokom in posameznimi družinskimi člani, na osnovi katere avtorja uvedeta tudi pojem t. i. *hipotetične distribucije relativne psihološke pomembnosti družinskih članov*. S tem pojmom pa postavljata nekakšno normativno družinsko čustveno dogajanje, kjer naj bi čustveno najpomembnejšo vlogo imela mati, nekoliko manj naj bi z otrokom v čustvene izmenjave stopal oče, sledili naj bi mu sorojenci, za otroka čustveno najmanj pomembni pa naj bi bili družinski člani izven nuklearne družine, t. i. periferne osebe, kot so dedek, babica, teta, stric ipd. Avtorja sta hipotetično distribucijo relativne psihološke pomembnosti družinskih članov prikazala s spodnjo sliko (glej Slika 1) ter morebitna odstopanja čustvene dinamike v družini od postavljene normativne distribucije (npr. premik velike psihološke pomembnosti z matere na drugega člana) označila kot deviantna.

Posledično smo tudi sami predvidevali, da ne bo prišlo do premika relativne psihološke pomembnosti med družinskimi člani in se bo v čustveni dinamiki družin preizkušancev pojavil omenjen »normativni« vzorec (Bene in Anthony, 1957) razporejanja kvantitete čustvenih izmenjav. Zanimalo nas je tudi, ali se bo ta distribucija

Slika 1. Hipotetična distribucija relativne psihološke pomembnosti družinskih članov (Bene in Anthony, 1957)¹.

¹ Z vrednostmi frekvenc avtorja želita prikazati relacije med družinskimi člani glede na povprečno število prejetih postavk (na primer, mati najpogosteje prejme največje število pripisanih čustev, sledi ji oče itd.)

čustvenih relacij znotraj družine enako razporejala v slovenskem in španskem vzorcu ali pa bo prišlo do premika psihološke pomembnosti družinskih članov in se bo predpostavljeni vzorec spremenil.

Metoda

Udeleženci

V raziskavi je sodelovalo 75 slovenskih študentov psihologije, od tega 9 moškega (12,0 %) in 66 ženskega (88,0 %) spola, in 79 španskih študentov psihologije, od tega 14 moškega (17,5 %) in 65 ženskega (81,3 %) spola. Prihajali so iz dveh fakultet: Oddelka za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Slovenija, in Facultad de Psicología, Universidad de La Laguna, Tenerife, Španija. Povprečna starost je bila 20 let (starostni razpon je bil od 18 do 31 let). Udeleženci so bili na izbranih fakultetah k raziskavi povabljeni v sklopu predavanj in so v njej sodelovali prostovoljno.

Tip družine v slovenskem in španskem vzorcu

V nadaljevanju smo analizirali tudi podatke o prevladujočem tipu družine oz. o strukturi in organizaciji družinskih odnosov, o katerih so poročali udeleženci raziskave. Ker nismo preverjali objektivnih dejstev o strukturi družine in smo zbirali zgolj subjektivne informacije o organizaciji družine, torej tiste, o katerih so poročali udeleženci sami in za katere ne vemo, v kolikšni meri dejansko odsevajo realno stanje družin v izbranih vzorcih, je potrebna pri interpretaciji podatkov posebna previdnost. Namen zbiranja zgolj subjektivnih podatkov o družinskih članih in tipu družine je predvsem pridobiti pomembno informacijo subjektivne slike družine udeležencev. To pomeni, da je izbor osebe, ki jo udeleženec označuje kot svojega »družinskega člana«, zelo pomembna informacija o relaciji do te osebe in posledično o njunem čustvenem odnosu. Prav slednje pa je jedrnega pomena za našo raziskavo.

Vse družine smo razdelili v štiri razrede:

1. nuklearna družina: sem sodijo družine udeležencev, kjer so le-ti v obravnavo vključili vsaj oba starša;
2. večgeneracijska družina: pogoj za uvrstitev družine v ta razred je bil, da je udeleženec med svoje družinske člane vnesel vsaj enega od starih staršev;
3. razširjena družina: pomeni družino, kjer je udeleženec uvrstil med svoje družinske člane vsaj enega od ožjega sorodstva (sestrično, bratranca, teto, strica ...);
4. spremenjena družina: pomeni kategorijo bodisi nepopolne družine (brez vsaj enega od staršev) bodisi drugače razširjene družine (dodan poleg očeta še očim, ali pa dodan partner udeleženca, prijatelj ...).

Tabela 1. Pregled povprečnega števila družinskih članov in sorojencev, o katerih sta poročala slovenski in španski vzorec.

		minimum	maksimum	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Mo</i>
družinski člani	Slovenija	3	9	5,08	1,33	4
	Španija	2	9	5,57	1,93	4
sorojenci	Slovenija	0	5	1,29	0,90	1
	Španija	0	6	1,62	1,02	1

Tabela 2. Pregled pogostosti posameznih tipov družine, o katerih sta poročala slovenski in španski vzorec.

		nuklearna	večgeneracijska	razširjena	spremenjena družina
tip družine	Slovenija	45	10	17	7
	Španija	42	17	8	8

Analiza subjektivne strukture družin udeležencev je pokazala, da so tako slovenski kot tudi španski udeleženci v povprečju poročali o petih družinskih članih, enem sorojencu in nuklearnem tipu družine (glej tabeli 1 in 2). Razlike med vzorcema v številu družinskih članov in sorojencev niso statistično pomembne (koeficient $C = 0,18$, $p > ,05$). Glede na tip družine pa vidimo, da je najpogosteje tako v slovenskem ($\chi^2(3) = 41,32$, $p < ,001$) kot tudi španskem vzorcu ($\chi^2(3) = 45,71$, $p < ,001$) prisoten *nuklearni tip družine*. Gre torej za poročanje o t. i. "popolni" družini, kjer je udeleženec v test družinskih odnosov vključil vsaj mater in očeta, poleg njiju pa lahko še nekatere druge družinske člane. Udeleženci so redkeje poročali o ostalih družinskih tipih. Le pri španskem vzorcu je bil nekoliko pogostejši razširjen tip družine: španski udeleženci so poleg očeta, matere in sorojencev pogosto navajali še tete in strice, bratrance, sestrične (glej tabelo 1). Razlike v tipu družine med vzorcema niso bile statistično pomembne (Kolmogorov-Smirnov $Z = 0,56$, $p > ,05$).

Pripomočki in spremenljivke

Za ocenjevanje čustvenih odnosov znotraj družine smo uporabili polprojekcijsko preizkušnjo Family Relations Test - Test družinskih odnosov (Bene in Anthony, 1957), ki jo je za slovenske razmere priredil Maks Tušak (1985).

Test družinskih odnosov (v nadaljevanju TDO; Bene in Anthony, 1957, po Tušak, 1985) je sestavljen iz 148 vprašanj, ki jih lahko vsebinsko razvrstimo v tri kategorije:

- kategorija čustev do otroka (v nadaljevanju *prejeta čustva*) – sem sodijo tiste postavke, ki označujejo otrokove subjektivne zaznave o tem, kako se do njega vedejo drugi družinski člani; npr.: Kateri družinski član te zjutraj razveseli?):

- pozitivna čustva: srednje in močno pozitivna
 - negativna čustva: srednje in močno negativna
- b) kategorija čustev od otroka (v nadaljevanju *oddana čustva*) – sem sodijo tiste postavke, ki označujejo otrokove subjektivne zaznave drugih družinskih članov; npr.: Katerega družinskega člana bi najraje poljubil?)
- pozitivna čustva: srednje in močno pozitivna
 - negativna čustva: srednje in močno negativna
- c) posebna kategorija čustev
- materina pretirana zaščita
 - očetovo pretirano popuščanje
 - materino pretirano popuščanje

Več o originalni obliki TDO bralec lahko najde v Bene in Anthony (1957).

Revidirana oblika TDO (Bene in Anthony, 1957, po Tušak, 1985) kaže izboljšavo določenih merskih karakteristik ($r_{\text{test-retest}} = 0,67-0,89$; skladnost med ocenjevalci se giblje med 0,68 in 0,87; Tušak, 1985). Tušak (1985) meni, da je s tem test postal eden boljših in objektivnejših psihodiagnostičnih pripomočkov za raziskovanje družinskih odnosov.

Najprej smo ugotavljali, ali ima posamezni družinski član v družinskem življenju udeleženca v splošnem pozitivno ali negativno čustveno vrednost. Tako smo pri posameznem članu od skupne frekvence pripisanih postavk pozitivnih čustev (prejeta čustva in oddana čustva) odšteli skupno frekvenco pripisanih postavk negativnih čustev (prejeta čustva in oddana čustva) in oblikovali spremenljivko »skupaj« – gre za t. i. valenčno vrednost posameznega družinskega člana.

Zanimala nas je tudi splošna čustvena klima v družini. Zato smo oblikovali skupni skor, ki smo ga dobili tako, da smo vse prej dobljene splošne čustvene vrednosti posameznih družinskih članov (kategorija skupaj) sešteli in delili s številom družinskih članov.

Povprečna vrednost – splošna družinska čustvena klima (v nadaljevanju SČK) – pove, ali udeleženec v povprečju poroča o pozitivni (vrednost je večja od nič) ali negativni čustveni klimi (vrednost je manjša od nič) njegove družine. To vrednost smo uvedli predvsem z namenom, da bi s to spremenljivko mogli lažje primerjati čustveno klimo družin slovenskih in španskih udeležencev.

V preizkušnji smo tako pri posameznem naštetem družinskem članu analizirali naslednje spremenljivke:

- kategorija prejeta čustva: srednja in močna pozitivna ter srednja in močna negativna čustva (4 spremenljivke);
- kategorija oddana čustva: srednja in močna pozitivna ter srednja in močna negativna čustva (4 spremenljivke);
- kategorija pozitivna čustva: vsota preko vseh srednjih in močnih pozitivnih prejetih in oddanih čustev (1 spremenljivka);

- kategorija negativna čustva: vsota preko vseh srednjih in močnih negativnih prejetih in oddanih čustev (1 spremenljivka);
- kategorija skupaj: razlika med kategorijo pozitivnih in negativnih čustev za posameznega družinskega člana (1 spremenljivka);
- kategorija splošna čustvena klima družine – SČK: vrednost kategorije »skupaj« delimo s številom naštetih družinskih članov pri posameznem udeležencu in dobimo povprečno vrednost, ki je lahko večja ali manjša od nič (1 spremenljivka);
- kategorija »jaz«: pomeni število postavk, ki jih je posameznik pripisoval sebi in kažejo na prisotnost elementov egocentrizma; ta kategorija naj bi vsebovala zelo majhno število postavk (Bene in Anthony, 1957);
- kategorija »nihče«: pomeni število postavk, ki jih posameznik ni pripisal nobenemu družinskemu članu in niti sebi; avtorja predvidevata, da naj bi praviloma tudi ta kategorija vsebovala zelo majhno število postavk (Bene in Anthony, 1957).

Namen, uporaba in vrednotenje testa

TDO meri čustveno klimo v družini. Izvorno je namenjen otrokom med 4 in 15 let (Parkin, 2001) oz. je bil uporabljen na 10- in 11-letnikih (Tušak, 1985), vendar pa se je aplikacija v raziskovalne namene razširila tudi na odrasle (Tušak, 1985). Nikjer pa nismo zasledili, da bi se TDO doslej že uporabil na adolescentih, natančneje na populaciji študentov psihologije. Tako lahko trdimo, da je bil TDO vsaj v slovenskem prostoru z našo raziskavo prvič izveden na skupini adolescentov.

Prav tako je bila novost naš način aplikacije TDO. Test je bil doslej vedno apliciran individualno, tako v klinične kot tudi v raziskovalne namene. V naši študiji pa smo ga aplicirali skupinsko. Udeleženci so bili razvrščeni v skupine do največ 30 študentov, pri čemer je bilo glavno vodilo zagotavljanje anonimnosti reševanja (fizična oddaljenost med študenti v prostoru je morala biti dovolj velika, da ni bilo mogoče prebrati, kaj sosednji študent zapisuje) in pa možnost jasnega sledenja navodilom testatorja.

Odločitvi za skupinsko aplikacijo TDO je botrovalo dvoje: težnja po ekonomičnosti zbiranja podatkov in pa sam namen aplikacije preizkušnje, ki ni klinično diagnosticiranje družinskih odnosov pri posameznem udeležencu raziskave, temveč raziskovanje družinskih odnosov večje skupine španskih in slovenskih adolescentov in primerjava splošne čustvene klime družine obeh vzorcev.

Postopek

Aplikacija je potekala v skupinah s povprečno 25 udeleženci (Španija: 3 skupine – 25, 29 in 26 udeležencev; Slovenija: 3 skupine – 30, 23 in 22 udeležencev). Pogoji za določitev števila udeležencev v eni skupini so bili predvsem zagotavljanje anonimnosti podatkov, možnost nadzorovanja dogajanja s strani testatorja in ekonomičnost izvedbe.

Udeleženci so bili seznanjeni z izvedbo preizkušnje in so v njej prostovoljno

sodelovali. Najprej so prejeli reševalne pole, nato jim je testator podal navodila za reševanje, skupaj so naredili primer in šele potem, ko se je testator prepričal, da razumejo navodila, je začel z branjem vprašanj. Udeleženci so pri vsaki postavki označili posamezne družinske člane, za katere je ta postavka ustrezala. Reševanje je trajalo približno 40 minut.

Rezultati

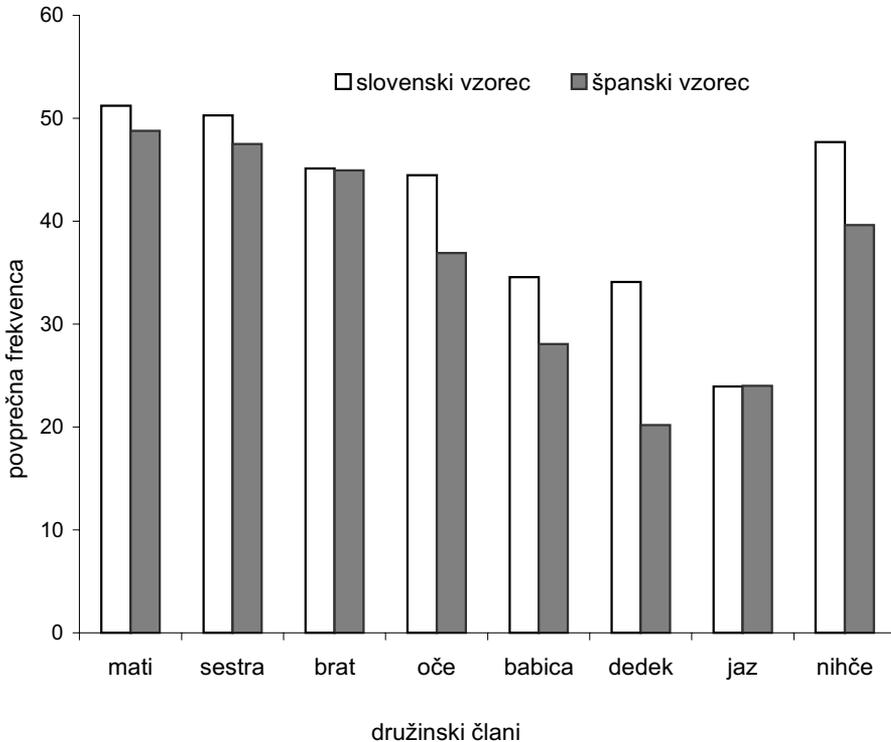
V poglavju Metoda smo že predstavili rezultate o tem, katere značilnosti oz. subjektivni tip družinske organizacije je prevladoval v poročilih študentov (glej tabeli 1 in 2). Ugotovili smo, da so tako slovenski kot španski udeleženci o svojih družinah poročali, da so v povprečju sestavljene iz petih članov, vendar pa je bil spekter oseb, ki so jih udeleženci vključevali v TDO, veliko širši. Tako so poleg »pričakovanih« družinskih članov (npr. očeta, matere, brata, sestre, dedka, babice) v koncept družine, sicer res nekoliko redkeje, a vendarle, vključevali tudi druge osebe, kot so: očim, polbrat, polsestra, teta, stric, sestrična, bratranec, svak, nečak, partner, prijatelj ipd. Iz nadaljnje obravnave smo zaradi prenizkih frekvenc pri posameznih postavkah (manj kot pet) skupino drugih oseb, navedenih kot družinskih članov, izpustili. V analizo smo vključili zgolj tiste družinske člane, ki so se dovolj pogosto pojavljali pri vseh udeležencih raziskave (navedlo jih je vsaj 25 posameznikov). Ti so:

- oče
- mati
- prvi navedeni brat²
- prva navedena sestra
- prvi navedeni dedek
- prva navedena babica

Najprej smo dobljene rezultate primerjali s t. i. »hipotetično distribucijo relativne psihološke pomembnosti družinskih članov«, ki sta jo uvedla avtorja originalne oblike testa E. Bene in Anthony (1957, glej sliko 1). Rezultati kažejo določena odstopanja (glej sliko 2).

Iz prikazane empirične distribucije (glej sliko 2) je razvidna relativna psihološka pomembnost družinskih članov slovenskih in španskih udeležencev. Vidimo lahko, da je mati v družinah slovenskih in španskih udeležencev psihološko najpomembnejša oseba (med vzorcema ni statistično pomembnih razlik, $F(2, 150) = 1,54, p > ,05$ – torej član družine, s katerim poteka največ čustvenih izmenjav in najbolj vpliva na čustveno klimo v družini. V tej točki se rezultati naše raziskave ne razlikujejo od predvidevanj

² Pri udeležencih, ki so navajali več bratov, sester, oba dedka in obe babici, smo v analizi rezultatov zaradi dejstva, da je bilo to v celotnem vzorcu za izvedbo določenih analiz preredek pojav, upoštevali zgolj prvo navedeno osebo v teh kategorijah.

Slika 2. Primerjava povprečnega števila pripisanih čustev posameznemu družinskemu članu med slovenskim in španskim vzorcem.

hipotetične distribucije avtorjev testa (glej sliko 1). Vendar pa materi ne sledi oče, kot to predvidevata avtorja (Bene in Anthony, 1957), temveč sestra in brat (razlike med vzorcema niso statistično pomembne: sestra – $F(2, 86) = 0,55, p > ,05$; brat – $F(2, 91) = 0,002, p > ,05$). V obeh vzorcih imajo posledično sorojenci relativno psihološko pomembnejšo vlogo kot pa oče. Slednji je namreč s povprečnim številom pripisanih čustev postavljen šele na četrto zaporedno mesto in tako lahko »izgublja« funkcijo pomembnega nosilca čustvene klime v družini. O nekoliko pogostejših čustvenih izmenjavah z očetom sicer v primerjavi s španskimi poročajo slovenski študentje. Razlike med vzorcema so tudi statistično pomembne, $F(2, 142) = 9,25, p < ,01$.

Mesti v družini perifernih oseb sta v enakem zaporedju pri obeh vzorcih zasedla babica in dedek. Statistično pomembne razlike v pogostosti čustvenih izmenjav med rezultati obeh vzorcev se pojavljajo zgolj pri dedku, $F(2, 24) = 6,41, p < ,05$. Vidimo lahko, da slovenski udeleženci v primerjavi s španskimi z dedkom pogosteje stopajo v čustvene izmenjave.

Zadnji dve navedeni kategoriji sta kategorija »jaz« in kategorija »nihče«, katerih pomen smo že pojasnili v poglavju Metoda. Za obe E. Bene in Anthony (1957) trdita,

da bi morali v primerjavi z drugimi kategorijami vsebovati najmanjše število čustvenih izmenjav, česar naši rezultati ne potrjujejo. Opazimo lahko (glej sliko 2), da udeleženci velikega števila čustev niso pripisali nobenemu družinskemu članu (kategorija »nihče«). Primerjalno med vzorcema so slovenski študenti uvrstili pomembno večje povprečno število čustev v kategorijo »nihče«, $F(2, 152) = 12,10, p < ,001$, medtem ko so sebi študenti obeh narodnosti pripisali relativno enako povprečno število čustev.

Poleg samega števila čustvenih izmenjav med udeležencem in posameznim družinskim članom nas je zanimala tudi kvaliteta čustvenih razmerij: ali gre v povprečju za pozitivna ali negativna čustva, ali lahko ugotovimo, kakšne narave so čustvene izmenjave med družinskimi člani. Informacijo o valenčni vrednosti posameznega družinskega člana prinaša kategorija »skupaj« (glej poglavje Metoda). Želeli smo ugotoviti, ali se povprečna valenčna vrednost vseh družinskih članov (t. i. splošna čustvena klima družine) med vzorcema razlikuje. Izhajajoč iz teoretičnih predpostavk, ki smo jih predstavili v uvodu, lahko trdimo, da ima družina v istem razvojnem stadiju pred seboj postavljene podobne zahteve posameznih družinskih članov in naj bi se le-te ne razlikovale glede na demografske spremenljivke posameznih udeležencev. Posledično smo predpostavljali, da med vzorcema ne bo prišlo do razlik v splošni čustveni klimi družine. Rezultati našo hipotezo potrjujejo (glej tabelo 3), saj lahko vidimo, da razlike v povprečni oceni splošne čustvene klime med vzorcema niso statistično pomembne (glej prvo vrstico v tabeli 3, spremenljivka SČK).

»Nihče« pomeni kategorijo, v katero so udeleženci lahko razvrščali vsa tista čustva, tako pozitivna kot tudi negativna, ki jih niso mogli pripisati nikomur v družini. Rezultati kažejo (glej tabelo 3), da so slovenski udeleženci v kategorijo »nihče« v povprečju uvrščali pomembno več pozitivnih čustev kot španski udeleženci. To pomeni, da se je pogosteje zgodilo, da postavk, katerih vsebina je bilo pozitivno čustvo, niso pripisali nikomur izmed družinskih članov. Povprečno število negativnih čustev v kategoriji »nihče« se med vzorcema ne razlikuje, zato je kategorija nihče tako v slovenskem kot tudi španskem vzorcu negativno valenčna kategorija: v kategoriji močno prevladujejo negativna čustva.

Še posebej je zanimiva kategorija »jaz«, torej kategorija čustev, ki jih je udeleženec pripisal sebi. V tabeli 3 lahko vidimo, da so slovenski in španski udeleženci v približno enaki meri sem uvrščali pozitivna čustva, vendar pa so se pomembne razlike pokazale pri negativnih čustvih. Slovenski študenti so statistično pogosteje sebi pripisovali negativna čustva, in to celo v taki meri, da je celotna valenčna vrednost kategorije »jaz – skupaj« statistično pomembno različna od valenčne vrednosti španskega vzorca: slovenski udeleženci si v povprečju pomembno različno pripisujejo izrazito negativno valenco, samoocena španskih udeležencev pa je primerjalno s tem relativno nevtralna.

Podobno se kategorija »oče« med vzorcema razlikuje v povprečnem številu pripisanih negativnih čustev: slovenski udeleženci so pomembno pogosteje ocenjevali čustveno izmenjavo z očetom kot negativno.

Povprečno število pripisovanih čustev materi se med vzorcema ne razlikuje:

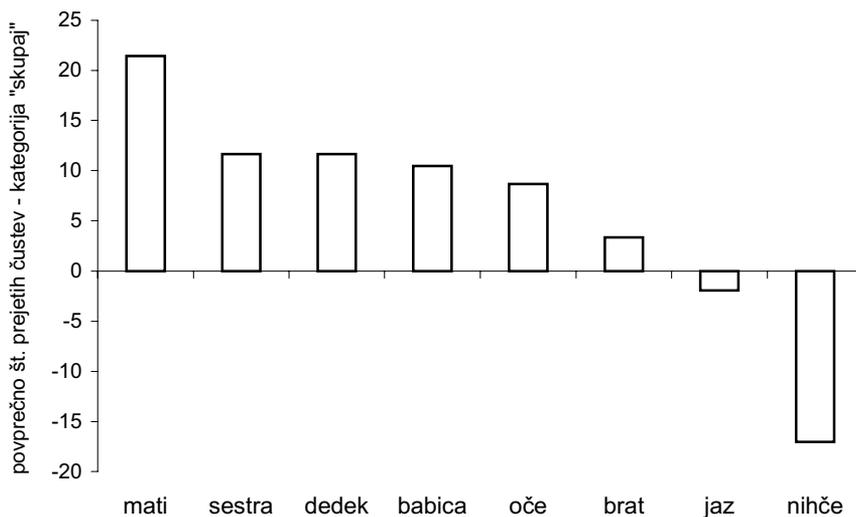
Tabela 3. Izraženost splošne čustvene klime, pozitivnih, negativnih in skupaj pripisanih čustev za posameznega družinskega člana pri TDO, za slovenski in španski vzorec.

KATEGORIJA čustva	vzorec	N	df	M	SD	t	p
SČK	Španija	79	152	9,73	7,61	1,01	,31
	Slovenija	75		8,41	8,55		
NIHČE - pozitivna	Španija	79	152	6,78	5,32	-2,01	,05
	Slovenija	75		8,81	7,12		
NIHČE - negativna	Španija	79	152	25,34	11,25	0,09	,93
	Slovenija	75		25,19	8,94		
NIHČE - skupaj	Španija	79	152	-18,56	12,65	-0,79	,43
	Slovenija	75		-17,03	11,35		
JAZ - pozitivna	Španija	79	152	4,01	2,79	-0,57	,57
	Slovenija	75		4,29	3,36		
JAZ - negativna	Španija	79	152	3,93	4,09	-3,41	,00
	Slovenija	75		6,23	4,06		
JAZ - skupaj	Španija	79	152	0,53	4,53	3,16	,00
	Slovenija	75		-1,93	5,16		
OČE - pozitivna	Španija	72	142	20,10	12,84	-1,86	,07
	Slovenija	72		24,01	12,46		
OČE - negativna	Španija	72	142	11,29	9,41	-2,65	,01
	Slovenija	72		15,29	8,73		
OČE - skupaj	Španija	72	142	8,28	18,61	-0,13	,89
	Slovenija	72		8,67	17,44		
MATI - pozitivna	Španija	77	150	34,04	11,12	-0,29	,77
	Slovenija	75		34,55	10,02		
MATI - negativna	Španija	77	150	11,01	9,40	-1,32	,19
	Slovenija	75		12,97	8,94		
MATI - skupaj	Španija	77	150	23,03	17,08	0,59	,55
	Slovenija	75		21,44	15,61		
BRAT - pozitivna	Španija	51	91	16,96	10,94	-1,00	,32
	Slovenija	42		19,21	10,61		
BRAT - negativna	Španija	51	91	11,98	9,78	-1,26	,21
	Slovenija	42		14,52	9,64		
BRAT - skupaj	Španija	51	91	4,98	15,62	0,47	,64
	Slovenija	42		3,36	17,38		

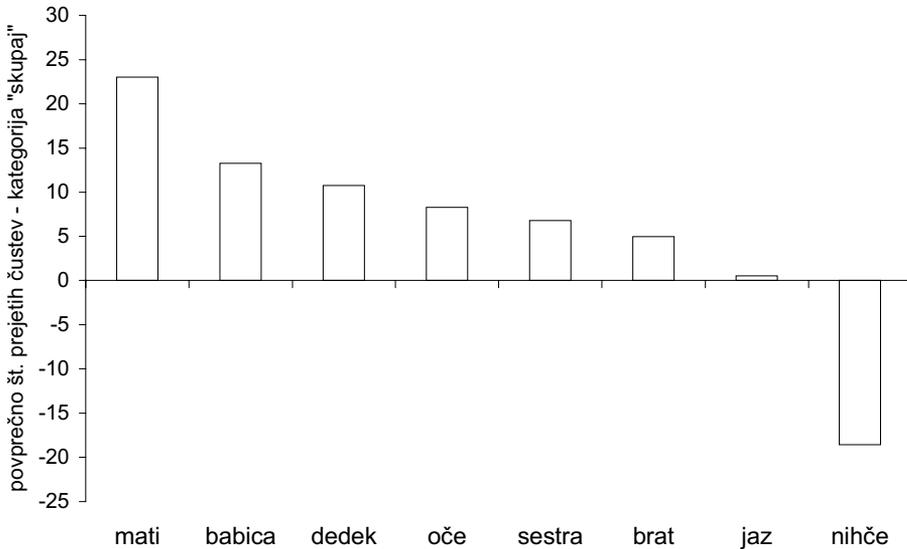
Se nadaljuje na naslednji strani.

Tabela 3 – Nadaljevanje...

KATEGORIJA čustva	vzorec	N	df	M	SD	t	p
SESTRA - pozitivna	Španija	46	86	17,80	11,77	-2,38	,01
	Slovenija	42		24,98	12,01		
SESTRA – negativna	Španija	46	86	13,04	8,79	-0,48	,64
	Slovenija	42		13,83	6,48		
SESTRA – skupaj	Španija	47	87	6,77	21,45	-1,25	,22
	Slovenija	42		11,67	14,50		
DEDEK - pozitivna	Španija	16	24	13,94	8,22	-1,22	,23
	Slovenija	10		18,60	11,26		
DEDEK – negativna	Španija	16	24	3,19	4,23	-3,22	,00
	Slovenija	10		11,10	8,32		
DEDEK - skupaj	Španija	16	24	10,75	8,96	0,69	,49
	Slovenija	10		7,50	15,22		
BABICA – pozitivna	Španija	26	47	19,08	10,01	-0,47	,64
	Slovenija	23		20,39	9,45		
BABICA – negativna	Španija	26	47	5,27	4,01	-2,01	,05
	Slovenija	23		9,83	10,71		
BABICA - skupaj	Španija	26	47	13,27	9,15	0,68	,50
	Slovenija	23		10,48	18,66		

Slika 3. Kvalitativna čustvena struktura družin slovenskih udeležencev – valenčna vrednost posameznega družinskega člana.

Slika 4. Kvalitativna čustvena struktura družin španskih udeležencev – valenčna vrednost posameznega družinskega člana.

tako slovenski kot tudi španski udeleženci so mater ocenili kot najbolj pozitivno osebo pri oblikovanju čustvene klime v družini. Tako prvi kot drugi so ji izmed vseh družinskih članov pripisali največ pozitivnih čustev in na ta način materi poleg relativno najpomembnejše psihološke dodali še najbolj pozitivno valenčno funkcijo v družini.

Prav tako se razlike med vzorcema ne pojavljajo pri kategoriji »brat«. Slednji je v približno enaki meri tako pri slovenskih kot tudi španskih udeležencih nosilec pozitivnih kot tudi negativnih čustev in na ta način skorajda valenčno nevtralna oseba v čustveni klimi družine (glej tabelo 3).

Sestra je v slovenskem vzorcu pomembno pogosteje nosilka pozitivnih čustvenih izmenjav. V povprečnem številu pripisanih negativnih čustev in skupne valenčne vrednosti sestre se vzorca medsebojno ne razlikujeta.

Zanimiva pa je tudi čustvena izmenjava udeležencev obeh vzorcev z njihovimi starimi starši. Tako dedek kot babica sta s strani slovenskih študentov statistično pomembno pogosteje ocenjena kot nosilca negativnih čustvenih izmenjav, pri pozitivnih čustvih in kategoriji »skupaj« pa med vzorcema ni razlike.

Za jasnejši pregled povprečnih frekvenc skupaj pripisanih postavk in s tem prepoznavanje valenčne vrednosti posameznih družinskih članov smo oblikovali grafični prikaz, ki prikazuje kvalitativno čustveno strukturo družin slovenskih udeležencev (glej sliko 3).

Mati je ob relativno psihološko najpomembnejši funkciji v družini hkrati tudi najpogosteje nosilka pozitivnih čustvenih izmenjav. Sledi ji sestra in nato t. i. periferne osebe (Bene in Anthony, 1957), za katere avtorja predvidevata, da naj bi kot stari

starši imeli le stransko psihološko vlogo v družini. Rezultati naše raziskave kažejo (glej sliko 3), da imata dedek in babica veliko pomembnejšo in bolj pozitivno vlogo v družini, celo več: v primerjavi z očetom sta pogosteje nosilca pozitivnih čustvenih izmenjav. Povprečno število čustvenih izmenjav med očetom in udeleženci slovenskega vzorca je sicer visoko, vendar pa je oče zelo pogosto nosilec negativnih čustev (glej tabelo 3). Posledično je valenčna vrednost očeta le blago pozitivna in s tem je njegova pozitivna vloga v družini zelo zmanjšana (glej sliko 3). Na skorajda nevtralnno pozicijo – z nizkim številom pozitivnih in nizkim številom negativnih čustev – postavljajo udeleženci osebo »brat« (glej sliko 3). Posebej pa je potrebno opozoriti na izrazito negativno valenčno vrednost, ki jo slovenski udeleženci pripisujejo sami sebi (glej sliko 3). Vidimo lahko, da si udeleženci pripisujejo več negativnih kot pozitivnih čustev in s tem kažejo na izrazito negativen odnos do samega sebe. Bene in Anthony (1957) to utemeljujeta z izrazito samokritičnostjo in samoobtoževanjem. Zelo veliko povprečno število negativnih čustev so slovenski udeleženci uvrstili v kategorijo »nihček«, pri čemer nas rezultat že lahko usmerja v vprašanje, ali gre pri tem za situacijo, ko udeleženci dejansko niso mogli oz. želeli določenih čustev pripisati posameznim družinskim članom, ali pa se je lahko v tej točki pojavilo zanikanje, težnja po idealizaciji družinske klime in dajanju socialno zaželenih odgovorov. Natančneje se bomo tega vprašanja lotili v poglavju Interpretacija.

Podobno kot za rezultate slovenskega smo oblikovali kvalitativno čustveno strukturo družin udeležencev španskega vzorca (glej sliko 4).

Mati je tudi pri španskih udeležencih nosilka psihološko najbolj pozitivne funkcije v družini (glej sliko 4). Sledita ji babica in dedek, medtem ko je oče s povprečnim skupnim številom pripisanih čustev postavljen šele na četrto mesto. Podobno kot za slovenski vzorec lahko tudi za španski vzorec trdimo, da je očetova funkcija v družini manj pozitivna in ni v skladu s psihološko funkcijo, o kateri poročajo nekatere raziskave (Bene in Anthony, 1975). Sebe španski udeleženci ocenjujejo relativno nevtralnno, saj se valenčna vrednost giblje okrog nič. V kategorijo "nihče" pa so španski podobno kot slovenski udeleženci v povprečju uvrstili največ negativnih postavk TDO.

Povzamemo lahko, da je tako kot v slovenski tudi v španski družini mati temeljno gonilo in glavna oblikovalka čustvene klime v družini. Pri tem se v tesno koalicijsko povezuje z babico, ki kot močna in pozitivna osebnost igra pomembno vlogo v urejanju in uravnavanju družinskih odnosov. Na mesto očeta, ki je ponovno postavljen na periferijo družinskega dogajanja, stopa dedek. Sorojenci nimajo pomembnejše psihološke vloge pri oblikovanju čustvene klime v družini.

Razprava

Glavni problem raziskave je bil ugotoviti, kakšna je čustvena klima v družinah slovenskih in španskih udeležencev ter dobljene rezultate medsebojno primerjati.

Najprej nas je zanimala splošna čustvena klima v družini, pri čemer smo

predpostavljali, da ne obstajajo razlike v splošni čustveni klimi slovenskih in španskih družin.

Dobljeni rezultati našo hipotezo potrjujejo (glej tabelo 3). Nikjer v strokovni literaturi nismo zasledili, da bi strokovnjaki preverjali razlike v čustveni klimi družine glede na njeno narodnostno ali katerokoli drugo socialno demografsko pripadnost. Oblikovanje in spreminjanje čustvene klime neke vsakdanje, »povprečne« družine, kjer niso prisotni drugi potencialno »čustveno patološki« dejavniki (npr. zloraba drog, alkoholizem in nasilje v družini, težave v duševnem zdravju družinskih članov), naj bi se dogajalo zgolj na osnovi spreminjanja družinske strukture v okviru samega razvojnega ciklusa družine (Tomori, 1994). Tako lahko ugotovimo, da se družine naših udeležencev, upoštevajoč udeleženčevo kronološko starost, najverjetneje nahajajo v t. i. obdobju »družina z adolescentom«. Splošni čustveni klimi v družinah udeležencev slovenskega in španskega vzorca naj bi se potem na osnovi predstavljenih razvojnih zakonitosti medsebojno ne razlikovali: lotevali naj bi se podobnih razvojnih nalog družine, soočali s podobnimi težavami in na osnovi tega oblikovali kvalitativno podobne čustvene relacije med družinskimi člani. Že v uvodu predstavljena teoretična spoznanja (Tomori, 1994) poudarjajo, da pomeni prav to obdobje najbolj burno in razgibano fazo v razvojnem ciklusu družine. Ena njenih osnovnih razvojnih nalog v tem obdobju je podpora (tudi čustvenemu) osamosvajanju adolescenta, sprejemanje pogosto prisotnih adolescentovih močnih čustvenih stanj, razpoloženjskih nihanj in identitetnih kriz (Tomori, 1994). Dejstvo je, da je to obdobje še posebej čustveno intenzivno v družinah, kjer se ob osamosvajanju pojavi izključevanje ali pa pretesna čustvena bližina med družinskimi člani, kjer razvojne naloge predhodnih faz družinskega razvojnega ciklusa niso bile razrešene in zato le-te postajajo dodatno breme v vseh naslednjih obdobjih. Predmet posebnih raziskav o čustveni klimi v družini so bile predvsem t. i. patogene družine (npr. družine s shizofrenim članom; družine z agresivnim otrokom, Connolly in O'Moore, 2003; družine, kjer vlada nasilje, ipd.), kjer naj bi se čustvena klima povezovala npr. z »izstopajočim« družinskim članom (npr. osebo s težavami v duševnem zdravju), ki preoblikuje družinske odnose, se oblikovala na podlagi prav teh relacij in se posledično kvalitativno tudi močno razlikovala od »normalne« čustvene strukture družine.

Natančnejšo analizo čustvene klime v družini nam nudi pregled skupnega povprečnega števila pripisanih čustev, torej posameznikova relativna psihološka pomembnost, in pa medsebojna primerjava pozitivnih in negativnih pripisanih čustev, ki pove, kakšna je valenčna vrednost posameznega družinskega člana.

S pojmom hipotetične distribucije relativne psihološke pomembnosti družinskih članov (glej sliko 1) sta Bene in Anthony (1957) poskušala opozoriti na pomembno dejstvo stabilnosti čustvenih izmenjav znotraj družinske skupine. Na osnovi raziskav poudarjata, da je z vidika otroka najpogosteje prav mati tista, s katero že od rojstva dalje opravlja največ čustvenih izmenjav. Glede na povprečno število pripisanih čustev naj bi materi sledil oče, ki naj bi kot drugi čustveno in psihološko pomembnejši član družine zagotavljal otroku zadovoljivo količino očetovskih čustvenih odnosov. Na tretjo

pozicijo avtorja postavljata otrokove sorojence, s katerimi naj bi otrok vzpostavljaj ponovno kvalitativno drugačne, a hkrati za njegov čustveni in predvsem socialni razvoj zelo pomembne čustvene vezi. V primerjavi z omenjenimi družinskimi člani pa naj bi otrok najredkeje stopal v čustvene izmenjave s starimi starši oz. z ostalimi perifernimi osebami, kot so prijatelji, znanci, sorodstvo, torej osebami, ki niso člani ožje nuklearne družine. Omenjenemu avtorja v testu dodajata še kategoriji »jaz« in »nihče«, v katero naj bi otrok uvrščal najmanj pripisanih čustev.

Rezultati naše raziskave zgornjih ugotovitev avtorjev testa ne potrjujejo (glej sliki 3 in 4). Odmik dobljenih rezultatov slovenskega in španskega vzorca od hipotetične distribucije lahko opazimo pri osebah *sestra*, *brat* in *oče*. Ugotovimo lahko, da je prišlo do pomika distribucije pripisanih čustev od staršev, torej očeta, k sorojencem (sestri in bratu). Posledično lahko govorimo o večji čustveni bližini med udeležencem in sestro ter udeležencem in bratom ter o večji čustveni oddaljenosti med udeležencem in očetom. Omenjeno verjetno lahko še lažje razumemo, če upoštevamo rezultate o čustveni valenci družinskih članov (glej sliki 3 in 4). Distribucija čustvene valence družinskih članov slovenskega vzorca (glej sliko 3) kaže, da je kot najbolj pozitivna oseba označena mati, sledi ji sestra, dedek in babica, medtem ko je oče zaradi velikega števila negativnih čustev (glej tabelo 3) postavljen na periferno pozicijo v družinski čustveni izmenjavi. Zaradi dejstva, da se je odmik v relativni psihološki pomembnosti družinskih članov od hipotetične distribucije relativne psihološke pomembnosti posameznih oseb pojavil zgolj pri nekaterih družinskih članih, se želimo podrobneje ustaviti prav pri razlagi teh sprememb.

Sestra je označena kot član družine, do katerega udeleženci čutijo tesno in večinoma pozitivno čustveno povezavo (glej tabelo 3). Če upoštevamo dejstvo, da so bili udeleženci obeh vzorcev v veliki meri predvsem ženskega spola in so kot čustveno najpomembnejšega družinskega člana navajali mater, lahko pridemo do zanimivih zaključkov. Menimo namreč, da bi lahko tako v slovenski kot tudi v španski družini govorili o prisotnosti fenomena t. i. »koalicije žensk« (Dallos, 1999), pri čemer gre za izredno tesne čustvene povezave med družinskimi člani ženskega spola. V slovenskem vzorcu zasledimo žensko triado, ki jo sestavljajo udeleženka, mati in sestra, v španskem vzorcu pa zasledimo triado med udeleženko, materjo in babico. Namen teh vezi med družinskimi člani istega (v našem primeru ženskega) spola je intenzivno prenašanje specifičnih izkušenj med generacijami žensk: babica kot izredno močna oseba prenese informacije na svojo hčerko in hkrati tudi na vnukinjo, slednja pa kot mati že prenaša izkušnje na svojo hčer, itn. (Dallos, 1999). Vsebina teh informacij je navadno predvsem svetovalne narave, pogosto pa se tudi na ta način znotraj družine iz roda v rod prenašajo t. i. družinski miti, torej bolj ali manj prikriti in navadno tabuizirani dogodki znotraj ožje ali širše družine (Tomori, 1994). Dallos (1999) opozarja tudi na negativne učinke tovrstnih koalicij. Najsi gre za ženske ali moške koalicije, v obeh primerih je navadno koalicija že po definiciji usmerjena proti nasprotnemu spolu znotraj in izven družine. Na ta način omenjen koalicijski podsistem izloča ostale družinske člane, ki v omenjeno združbo ne sodijo in posledično prispeva k rahljanju vseh družinskih čustvenih odnosov,

ki se nahajajo izven te koalicije. Rezultati kažejo, da bi lahko bil fenomen koalicije žensk še močnejše prisoten v španski družini (ker gre v koaliciji za prisotnost dveh odraslih oseb; glej sliko 4). Valenčna distribucija pripisanih čustev namreč pokaže, da so španski udeleženci ponovno kot najbolj pozitivnega člana družine izbrali mater, ob njo pa postavili babico. Na ta način lahko ponovno sestavimo že omenjeno žensko triado (sestavljeno iz udeleženke raziskave, matere in babice), za katero je verjetno, da znotraj družinskega sistema pomeni močno žensko koalicijo. O podobnih rezultatih poročajo tudi nekatere druge raziskave, ki so zajele predvsem udeležence latinskega porekla, torej Špance, Južnoameričane ipd. (Dallos in Sapsford, 1999). Ugotovili so namreč, da je specifična značilnost predvsem družin latinskega porekla prisotnost zelo intenzivnih vezi nuklearne družine s starimi starši (navadno materinimi starši), ki neredko tudi živijo skupaj kot večgeneracijska družina v isti hiši, se dejavno udeležujejo in sodelujejo pri vsakodnevnih družinskih dogodkih ipd. S tem stari starši zelo aktivno posegajo v življenje »mlade« družine in pomembno sooblikujejo vse družinske odločitve. Menimo, da se del te vsakdanjosti španskih udeležencev (podobno kot tudi pri prej opisanih rezultatih slovenskih udeležencev) odraža tudi v naši raziskavi, saj so študenti poročali tudi o izraziti čustveni bližini med njimi in starimi starši.

Po drugi strani pa je iz dobljenih rezultatov tako slovenskih kot tudi španskih udeležencev razviden poseben položaj očeta. Kot smo že omenili, je glede na hipotetično distribucijo relativne psihološke pomembnosti viden odmik v relativni psihološki pomembnosti očeta v negativni smeri, torej od predvidenega relativno pomembnega k dobljenemu relativno manj pomembnemu psihološkemu položaju (glej sliko 3 in 4). Podrobnejša analiza pripisanih čustev pokaže, da so slovenski udeleženci očetu pripisali statistično pomembno večje povprečno število negativnih čustev kot pa španski udeleženci. Ugotavljamo, da slovenski udeleženci ocenjujejo čustvene izmenjave z očetom v veliki meri kot negativne (glej tabelo 3), čeprav nosi v skupnem seštevku čustven odnos do očeta še vedno pozitiven predznak (glej sliko 3). Podobno z vidika pogostosti čustvenih izmenjav očeta označujejo tudi španski udeleženci. Kot nosilec majhnega števila sicer pozitivno valenčnih čustvenih izmenjav pristane v periferni coni čustvene psihološke vpletenosti v družini. Za poseben čustveni položaj očeta, torej odmik dobljenih rezultatov od predstavljene hipotetične distribucije, v slovenski in španski družini vidimo več možnih razlag.

Eden izmed možnih vidikov očetove oddaljenosti, manj pogostih čustvenih

Tabela 4. Stopnja zaposlenosti* prebivalstva glede na starostno in spolno strukturo populacije med letoma 1998 in 2003.

starost	1998			1999			2000			2001			2002		
	skupaj*	M	Ž	skupaj	M	Ž									
20–24	42,2	50,7	33,3	45,5	53,5	37,2	46,3	53,6	38,7	51,6	61,3	41,5	52,7	57,7	47,4
25–54	63,2	78,8	47,2	65,4	82,8	47,3	67,8	82,8	52,3	68,6	83,9	52,6	68,2	81,7	54,0
nad 55	16,4	27,1	7,5	17,9	28,2	9,3	18,0	28,8	9,1	18,0	28,8	9,0	19,0	29,5	10,2

* Stopnja zaposlenosti pomeni odstotek zaposlenih glede na populacijo v posamezni starostni skupini (Nacionalni statistični inštitut Kanarskih otokov, 2005)

izmenjav in lociranja na periferijo družinskega dogajanja, je lahko preprosto posledica prej omenjene t. i. koalicije žensk znotraj družine (torej neposredno tudi dejstva, da je spolna struktura obeh vzorcev nesimetrična v prid žensk). Če predvidevamo, da se znotraj družinskega sistema oblikuje triada – tesne čustvene vezi med materjo, babico in/ali sestro ter udeleženko raziskave – gre pri tem za oblikovanje svojstvenega podsistema s specifičnimi značilnostmi in navadno zelo rigidnimi in nepropustnimi mejami (Dallos, 1999). Kot že omenjeno, je ena teh značilnosti tudi negativen odnos do nasprotnega, torej moškega spola in izključevanje vseh članov družine nasprotnega spola iz medsebojnih čustvenih izmenjav. Posledično je lahko oče kljub svoji morebitni želji, da bi vzpostavil čustvene odnose z adolescentom in ostalimi družinskimi člani, ob močni ženski koaliciji odrinjen na periferijo družinskega življenja.

Kot drug mogoč dejavnik, ki bi se lahko povezoval z negativnimi in šibkimi čustvenimi odnosi z očetom, je očetova zaposlenost. Na ta način bi lahko utemeljili predvsem rezultate španskega vzorca.

Dejstvo je namreč, da statistični podatki Nacionalnega statističnega inštituta Kanarskih otokov (glej tabelo 4) kažejo, da je v večji meri zaposlen predvsem moški del prebivalstva. Posledično so ženske najpogosteje doma kot gospodinje. Tako lahko sklepamo, da pomeni odsotnost očeta tudi dejansko fizično odsotnost od doma in je tako čustveno šibkejša vez med njim in udeleženci raziskave posledica prav tega dejstva. Nadalje pa lahko vzroke za v večji meri negativno čustveno izmenjavo iščemo v tem, da je morebiti oče kot edini zaposleni v družini najpogosteje pod velikim stresom, ki ga iz službe neredko prinaša domov. Slednje namreč potrjujejo raziskave o čustvenih prenosih (*»emotional transmission«*) v vsakodnevnem družinskem življenju (Larson in Almeida, 1999). Avtorja sta ugotovila, da v nekaterih družinah obstajajo vzorci ponavljajočega se prenašanja čustev z enega družinskega člana na drugega. Emocionalno prenašanje definirata kot pojav, ko določen dogodek ali čustva v dnevni izkušnji enega člana kažejo konsistentno prediktivno povezavo s čustvi ali vedenjem drugih družinskih članov (Larson in Almeida, 1999). Ugotovila sta, da obstajajo konstantni ponavljajoči se vzorci natančno določenih poti prenašanja predvsem negativnih čustev (za pozitivna čustva korelacije niso bile statistično pomembne), pri čemer je ta pot vezana na razporeditev strukture hierarhije moči v družini. Pot prenosa čustev tako poteka od očeta preko matere do otrok (Larson in Almeida, 1999). Posebej zanimivi pa so rezultati, ki govorijo o izvoru čustev, ki se potem prenašajo v družino. Rezultati več raziskav (Crouter, Perry–Jenkins, Huston in Crawford, 1989; Repetti, 1989, 1997) so pokazali, da so očetove dnevne izkušnje na njegovem delovnem mestu pomemben vir čustev v družini, z izkušnjami mater na delovnem mestu pa niso našli pomembnih povezav. Posledično lahko predvidevamo, da je morebitni stres očeta na delovnem mestu, doživljanje negativnih občutij in posledično prenašanje le-teh v družinsko okolje tudi v naši raziskavi morebiten vzrok pripisovanja negativnih čustvenih izmenjav med udeleženci in očetom.

Kot tretji možen vzrok za manj pogoste in negativne čustvene odnose med udeležencem in očetom pa vidimo v dejstvu, da se skozi razvoj družine in posameznika

v njej spreminjajo tudi odnosi med družinskimi člani. V tem primeru se želimo na kratko dotakniti predvsem sprememb v odnosu med adolescentom in očetom. Raziskave namreč kažejo (Collins in Russell, 1991), da se interakcije med očetom in adolescentom tekom adolescence (v smeri od zgodnje do pozne adolescence) spremenijo v kvantiteti interakcije, kvaliteti interakcije in pa v interpresonalni percepciji odnosa. Tako se spremembe v količini interakcije kažejo kot manj pogosta in krajša skupaj preživeta časovna obdobja. Spremembe v kvaliteti interakcije so vidne v večjem medsebojnem sprejemanju in zmanjšani konfliktnosti. Spremembe v interpersonalni percepciji, ki so značilne predvsem za zgodnje obdobje adolescence in adolescentov razvoj sociokognitivnih sposobnosti, pa se kažejo kot kompleksnejše zaznavanje odnosa. Raziskave, ki so podrobneje preučevale spremembe v kvaliteti interakcij (Almeida in Galambos, 1993), poročajo, da je v obdobju od zgodnje proti pozni adolescenci opazna očetova manj konsistentna kvaliteta interakcij, pri čemer je viden predvsem upad nudenja topline in sprejemanja adolescenta. Avtorja pojasnjujeta, da pri tem ne gre dejansko za manjše sprejemanje adolescenta, temveč za to, da se večajo očetova pričakovanja po tem, da se adolescent osamosvoji, pokaže individualno in odgovorno vedenje. Menimo, da moremo na osnovi teh raziskav tudi sami tako argumentirati dobljene rezultate. Poročanje udeležencev o odsotnosti čustvenih izmenjav z očetom lahko pripišemo težnji očeta po večjem osamosvajanju adolescenta na eni strani ali dejstvu, da se že adolescent sam obrača proč od družinskih članov – zaradi pogostih negativnih čustvenih izmenjav potemtakem najverjetneje najprej od očeta – in svojo pozornost usmerja v iskanje kontaktov in čustvenih odnosov izven primarne družine.

Raziskava je dala tudi zelo zanimive rezultate pri kategorijah »jaz« in »nihče« (glej sliki 3 in 4, tabelo 3). Vidimo lahko, da so slovenski udeleženci v primerjavi s španskimi statistično pomembno pogosteje uvrščali pozitivna čustva v to kategorijo, medtem ko so študenti obeh vzorcev v kategorijo »nihče« uvrstili kar največje število negativnih čustev (glej sliki 3 in 4). E. Bene in Anthony (1957) namreč predvidevata, da udeleženec v kategorijo »nihče« uvršča le majhno število posamičnih čustev. Vsekakor pa naj ne bi povprečno število pripisanih čustev presegalo števila pripisanih čustev ostalim družinskim članom. Naši rezultati kažejo popolnoma drugačno sliko: v kategorijo »nihče« v povprečju udeleženci uvrščajo največje število predvsem negativnih čustev. Zato lahko iz omenjenega prepoznavamo pomemben psihološki indikator obrambe, t. i. obrambni mehanizem odrekanja ali prikrajšanja. Na obrambni mehanizem odrekanja lahko sklepamo, ko udeleženec večino negativnih ali pa pozitivnih postavk usmerja v kategorijo »nihče« (Bene in Anthony, 1957). Pomeni pa obrambo pred izražanjem udeleženčevega občutka krivde, morebitno težnjo posameznika k dajanju socialno zaželenih odgovorov, olepševanju dejanskih družinskih razmer ipd. Vidimo lahko, da se je prikrajšanje pri pripisovanju negativnih čustev pojavilo tako v slovenskem kot v španskem vzorcu, kar pomeni, da lahko govorimo o splošni težnji posameznikov k dajanju socialno zaželenih odgovorov in morebitnemu zanikanju, maskiranju dejanskega stanja v družini. Ob tem je pomembno tudi to, da so slovenski v primerjavi s španskimi udeleženci pomembno pogosteje v kategorijo »nihče« uvrščali pozitivna čustva. Tako

lahko ugotovimo, da se je pri slovenskih udeležencih pogosteje zgodilo, da niso pripisali pozitivnih čustev nobenemu izmed družinskih članov. Vzroki za to so lahko različni. Poleg zgoraj omenjenih možnih razlag – težnji udeležencev k oblikovanju socialno sprejemljivejše podobe družine – lahko dodamo še možnost, da je izražanje in opisovanje odnosov slovenskih udeležencev pod vplivom drugačnega kriterija ocenjevanja. Dejstvo je namreč, da je skupina postavk čustev sestavljena iz srednje in močno izraženih čustev (glej poglavje Metoda). Posledično bi se lahko slovenski udeleženci v svoji težnji k dajanju srednjih odgovorov (blažji kriterij ocenjevanja) le redko odločali za pripisovanje močnih pozitivnih čustev posameznim družinskim članom. V okviru pričujoče študije pa gotovega vzroka za omenjeni pojav odrekanja ne moremo podati.

Poleg kategorije »nihče« so se zanimivi rezultati pokazali tudi pri kategoriji »jaz«. Omeniti je potrebno predvsem statistično pomembno pogostejše pripisovanje negativnih čustev slovenskih udeležencev kategoriji »jaz« (glej tabelo 3). Slednje avtorja testa E. Bene in Anthony (1957) interpretirata kot prisotnost pomembnega psihološkega indikatorja, t. i. egocentričnih odgovorov, ki kažejo na veliko preokupacijo posameznika s samim seboj. V okviru egocentričnih odgovorov prepoznamo dve obliki teh odgovorov (Bene in Anthony, 1957): prva, t. i. pretirana avtoerotičnost, ko je večina pripisanih čustev pozitivnih, ali pa druga, t. i. pretirana avtoagresivnost, ko je večina pripisanih čustev negativnih. V primeru naših rezultatov lahko vidimo, da gre pri rezultatih slovenskih udeležencev za pojav velike avtoagresivnosti (večina pripisanih čustev je negativno valenčnih). E. Bene in Anthony (1957) menita, da se avtoagresivni odgovori pojavljajo pri udeležencih, ki so bili v družinskem okolju skozi otroško obdobje pogosto odklonjeni. Posledično naj bi ti adolescenti pogosteje kazali občutke manjvrednosti, izražali občutja krivde in sramu. Razvili naj bi neko specifično sovraštvo do sebe in bili pogosto avtoagresivni. Podobne rezultate kaže tudi raziskava povezanosti družinskih odnosov in agresivnih otrok (Connolly in O'Moore, 2003). Avtorici namreč poročata, da so adolescenti, ki so v otroštvu znotraj družine izkusili nizko emocionalno podporo, pomanjkanje družinske povezanosti ali odsotnost očeta, kasneje v adolescenci pogosteje izražali agresivno vedenje do sovrstnikov in poročali o kroničnem občutku pomanjkanja varnosti.

Zaključki, omejitve in vrednost raziskave ter možnosti nadaljnega raziskovanja

Pričujoča študija je pokazala, da ne moremo govoriti o kvalitativno različni čustveni klimi v slovenski in španski družini. Celo nasprotno: tako v prvi kot drugi zasledimo podobne vzorce organizacije in čustvene strukture družine. Udeleženci obeh vzorcev so namreč na eni strani poročali o izrazito pozitivnih in pogostih čustvenih izmenjavah z materjo, po drugi strani pa o izredno šibkih čustvenih vezeh z očetom. Slednje čustvene vezi so bile še posebej negativno označene s strani slovenskih udeležencev. Omenjeno odsotnost očeta iz jedra vsakodnevnega družinskega dogajanja

bi lahko tako v slovenski kot tudi španski družini spremljal in morebiti na nek način tudi pogojeval predstavljen fenomen koalicije žensk. Kot izredno pozitiven in pomemben član družine se je ob babici, ki sooblikuje špansko koalicijo žensk, pokazal tudi dedek, za katerega lahko predpostavljamo, da z odsotnostjo očeta tako v slovenski kot tudi v španski družini sprejema očetov(sk)e naloge na lastna ramena. Vendar pa bi ta predpostavka zahtevala dodatno nadaljnje raziskovanje. Posebej zanimivi so rezultati razvrščanja čustev v kategorijo »nihče«, kjer je bilo največ uvrščenih negativnih čustev, obenem pa so slovenski v primerjavi s španskimi udeleženci tej figuri pripisovali tudi pomembno več pozitivnih čustev. Rezultati so tako pokazali, da so študenti s tem izrazili težnjo dajati socialno zaželene odgovore, družino prikazati kot bolj pozitivno, jo idealizirati ali morebiti na ta način celo zanikati (nezaželeno) obstoječe stanje v družini. V opisanem se jasno zrcali pojav posebnega psihološkega indikatorja, t. i. obrambnega mehanizma odrekanja. Ob tem pa so rezultati pokazali pomembno razliko med vzorcema v čustvenem odnosu do sebe: slovenski udeleženci so si v primerjavi s španskimi pomembneje pripisovali negativna čustva. Tako lahko iz rezultatov razberemo prisotnost egocentričnih odgovorov – v primeru slovenskih študentov predvsem pretirano avtoagresivnih egocentričnih odgovorov.

Študija s seboj prinaša na eni strani kar nekaj omejitev, po drugi strani pa nas dobljeni rezultati usmerjajo še na nova, danes v stroki še vedno premalo raziskana vprašanja. V nadaljevanju najprej navajamo nekaj omejitev raziskave:

- Omejitve raziskave, ki izvirajo iz izbranega vzorca udeležencev: Gre za dejstvo, da je naš vzorec tako slovenskih kot tudi španskih udeležencev omejen na selekcionirano populacijo. V raziskavo ni bil vključen reprezentativen vzorec celotne adolescentske populacije, temveč zgolj študenti, še ožje, izključno študenti psihologije. Dodatno pa je vzorec selekcioniran tudi po spolu: pregled spolne strukture vzorcev obeh narodnosti pokaže, da vzorec glede na spol ni bil uravnotežen, saj je bila večina udeleženk ženskega spola (glej poglavje Metoda).
- Raziskava čustvene klime v družini sloni na pripisanih čustvih, ki jih percipirajo zgolj udeleženci raziskave: Dobljeni rezultati o čustvenih izmenjavah temeljijo zgolj na poročanju o čustvenih izmenjavah s strani udeležencev raziskave, ob tem pa ne upoštevamo dejstva, da lahko na čustvene izmenjave gledamo z več vidikov, saj čustvene odnose v družini vsak družinski član doživlja na popolnoma svojstven način (Tomori, 1994). Tako bi morebiti dobili popolnoma drugačno podobo o čustveni klimi v slovenskih in španskih družinah, če bi v raziskavo vključili npr. starše, stare starše, sorojence udeležencev, oziroma bi lahko govorili o večji veljavnosti rezultatov v primeru, da bi Test družinskih odnosov zaporedoma aplicirali na več družinskih članih iste družine.
- S skupinsko aplikacijo Testa družinskih odnosov izgubljam nekaj za kvalitativno analizo rezultatov relativno pomembnih podatkov: Pri tem bi radi najprej opozorili na to, da individualna aplikacija Testa družinskih odnosov pred samo izvedbo preizkušnje predvideva še predhodni psihološki razgovor ali anamnestični

intervju, katerega namen je ugotoviti, kolikšno je dejansko število članov v družini, kakšna je struktura družine, kateri člani so objektivno prisotni v interakciji s preizkušancem, dobiti razvojne anamnestične podatke ipd. Dejstvo pa je, da že narava preizkušnje same dopušča, da se udeleženec po lastni presoji odloči, kateri so tisti družinski člani, ki jih bo ali ne bo v nadaljevanju tudi vključil v preizkušnjo. Prav slednje informacije pa pri skupinski aplikaciji nimamo. Ne moremo zagotovo vedeti, ali je npr. udeleženec, ki med svoje družinske člane ni uvrstil očeta, dejansko tudi brez očeta (npr. da je oče umrl), ali da sta starša ločena ali pa so npr. čustvene vezi med adolescentom in očetom tako izrazito negativne, da ga enostavno udeleženec v svojih predstavah o tem, koga pojmuje kot družinskega člana, sploh ne vključuje več. Na drugi strani pa lahko na podoben način udeleženec v okvir svoje »družine« doda morebitne zunanje osebe, kot so prijatelji, znanci ipd.

Po drugi strani pa so dobljeni rezultati pokazali, predvsem ob dejstvu, da pri nas nismo zasledili študij, ki bi se ukvarjale zgolj z analizo čustvenih relacij v družini, da je pričujoča študija prinesla kar nekaj novih podatkov na raziskovalno področje čustvene klime v družini. Sicer drži, da je družina tudi na Slovenskem pogosto predmet preučevanja, vendar pa nismo zasledili fokusiranja raziskave zgolj na čustveno klimo v družini, torej pojma, ki se distancira od vprašanja avtoritete, kaznovanja, vzgoje, komunikacije ipd. Zato ta sfera še vedno ostaja v veliki meri neraziskana in posledično izredno zanimivo poglavje za oblikovanje novih raziskovalnih vprašanj. V nadaljevanju želimo zato zgolj nakazati in opozoriti na nekatera vprašanja, ki so tesno vezana na raziskovanje čustvene klime v družini.

Najprej je pomembno vprašanje, ali lahko aktualne teoretične paradigme družinske terapije, kot je npr. sistemska družinska terapija, ali še bolj porajajoče se družinske psihologije dovolj zadovoljivo razložijo kompleksnost čustvenih odnosov znotraj družinske skupine. Sistemska družinska paradigma se po eni strani namreč na posreden način z vpeljavo pojmov strukture, mej in hierarhije razporejanja moči v družini sicer res dotika tudi področja čustvovanja in čustvene klime v družini, po drugi strani pa se za podrobnejšo analizo zapletenih čustvenih vezi in odnosov v družini pokaže s specifičnimi znanji manj oborožena. Spoznanju o nebogljenosti sistemske paradigme, ko pridemo do vprašanja čustvenih odnosov znotraj družine, pritrjuje tudi G. Čačinovič Vogrinčič (1998). Avtorica pravi, da raziskave in terapevtski koncepti, ki temeljijo na teoriji komunikacij in sistemske teoriji, »izpuščajo čustva«. Tako menimo, da bi šele z oblikovanjem novih teoretičnih dognanj na tem področju družinske psihologije lahko veliko bolj utemeljeno in veljavno argumentirali rezultate raziskav čustvene klime v družini.

V okviru rezultatov študije smo na eni strani zaobjeli le faktor splošne čustvene klime v družini, na drugi strani pa smo se v analizi čustvenih izmenjav med udeležencem in posameznimi družinskimi člani omejili predvsem na valenco čustvenih izmenjav. Raziskave (npr. Larson in Almeida, 1999) kažejo, da v okviru čustvenih izmenjav med

družinskimi člani ne moremo govoriti o uravnoteženih vlogah in enakovrednih 'prispevkih' članov v čustvenih izmenjavah. Še natančneje: poti čustvenih prenosov naj bi sledile hierarhiji moči v družini, torej gre prenos od očeta, preko matere do otrok (Larson in Almeida, 1999). Ob tem pa se odpira vprašanje, na kakšen način poteka prenašanje čustev in medsebojno čustveno sovplivanje v slovenskih družinah. Ali obstajajo razlike v vzorcih čustvenih prenosov tudi na medkulturnem nivoju, oz. kako se vzorci čustvenih prenosov razlikujejo glede na čustveno različno izrazne kulture? Po drugi strani pa je zanimivo tudi vprašanje, ali je vzorec prenašanja čustev odvisen tudi od valence čustev: ali se negativna in pozitivna čustva prenašajo na enak način in po enakih poteh. Zanimivo bi bilo raziskati, kateri so tisti moderatorji čustvene klime v družini, ki lahko pomembno izboljšajo kvaliteto čustvenih odnosov. Na ta način bi skušali ugotoviti, kaj lahko intenzivira ali blokira prenos čustev v družini. Nekateri podatki namreč kažejo (Larson in Almeida, 1999), da lahko govorimo o dveh vrstah dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje čustvene klime v družini: stabilnih (npr. osebnostne lastnosti družinskih članov) in spremenljivih (npr. občasni načini spoprijemanja družine s stresnimi dogodki). Morebiti bi bilo za večjo aplikativno vrednost študije in v terapevtske namene zanimivo ugotoviti tudi, ali lahko npr. z metodo ozaveščanja in razjasnjevanja (klarifikacije) čustvenih odnosov pomembno izboljšamo čustveno klimo v družini.

Kot eno pomembnejših ugotovitev naše raziskave ocenjujemo zanimive podatke o čustvenih odnosih med udeležencem in očetom. Rezultati obeh vzorcev kažejo, da ima oče zgolj obrobno funkcijo v adolescentovih čustvenih izmenjavah, slovenski udeleženci pa so čustvene odnose z očetom še posebej označili kot negativne. V okviru nadaljnje raziskave bi se lahko natančneje osredotočili na relacijo med udeleženci in očetom. Raziskave namreč kažejo (Almeida in Galambos, 1993), da se narava interakcij v obdobju od zgodnje do pozne adolescence med očetom in adolescentom kvantitativno in kvalitativno spreminja. Ob tem se postavlja vprašanje, v kolikšni meri spol adolescenta pogojuje in/ali usmerja interakcijo med njim in očetom in v kolikšni meri lahko dejansko govorimo o očetovi odsotnosti iz osrednjih adolescentovih čustvenih izmenjav.

Literatura

- Almeida, D. M. in Galambos, N. L. (1993). Continuity and change in father-adolescent relations. *New directions for child development*, 62, 27–40.
- L'Abate, L. (1994). *Family evaluation*. Thousands Oaks, California: Sage.
- Bene, E. in Anthony, J. (1975). *Manual for Family Relation Test*. London: National Foundation for Educational Research in England and Wales.
- Collins, W. A. in Russell, G. (1991). Mother-Child and Father-Child Relationships in Middle Childhood and Adolescence: A Developmental Analysis. *Developmental Review*, 11 (2), 99–136.
- Connolly, I. in O'Moore, M. (2003). Personality and family relations of children who bully. *Personality and Individual Differences*, 35, 559–567.

- Crouter, A. C., Perry–Jenkins, M., Huston, T. L. in Crawford, D. W. (1989). The influence of work-induced psychological states on behaviour at home. *Basic and Applied Social Psychology*, 10, 273–292.
- Čačinovič Vogriničič, G. (1998). *Psihologija družine: prispevek k razvidnosti družinske skupine [Family psychology: a contribution to clearness of a family group]*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Dallos, R. (1999). *Constructing family life: Family belief system*. V J. Muncie, M. Wetherell, M. Langan, R. Dallos in A. Cochrane (ur.), *Understanding the family* (str. 30–55). London: Sage Publications.
- Dallos, R. in Sapsford, R. (1999). *Patterns of diversity and lived relations*. V J. Muncie, M. Wetherell, M. Langan, R. Dallos in A. Cochrane, A. (ur.). *Understanding the family* (str. 210–285). London: Sage Publications.
- Fraser, B. J. (1989). Twenty years of classroom climate work: Progress and prospect. *Journal of Curriculum Studies*, 21, 307–327.
- Kantor, D in Lehr, W. (1975). *Inside the family*. San Francisco: Jossey Bass.
- Larson, R. W. in Almeida, D. M. (1999). Emotional Transmission in the Daily Lives of Families: A New Paradigm for Studying Family Process. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 5–20.
- Moos, R. H. (1979). *Evaluating educational environment: procedures, measures, findings and policy in implications*. San Francisco: Jossey–Bass.
- Pagès, M. (1968). *La vie affective des groupes*. Pariz: Dunod.
- Parkin, A. (2001). The Bene-Anthony Family Relations Test revisited: its place in research and clinical practice. *British Journal of Medical Psychology*, 74, 323–349.
- Repetti, R. L. (1989). Effects of daily workload on subsequent behaviour during marital interaction: The roles of social withdrawal and spouse support. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 651–659.
- Repetti, R. L. (1997). *The effects of daily job stress on parent behaviour with preadolescents*. Prispevek, predstavljen na bienalnem srečanju društva Society for Research in Child Development, Washington DC, 21.5.1997.
- Skyner, R. (1982). *Framework for viewing the family system*. V A. Bentovim, G. G. Barnes in A. Cooklin (ur.), *Family Therapy: Complementary frameworks of theory and practice* (str. 75–113) London: Academic press.
- Tomori, M. (1994). *Knjiga o družini [A book about family]*. Ljubljana: EWO.
- Tušak, M (1985). Čustveni odnosi v družini [Emotional relations in family]. *Anthropos*, 15 (5–6), 246–253.
- Zupančič, M. in Svetina, M. (2004). *Socialni razvoj v mladostništvu [Social development in adolescence]*. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija [Developmental Psychology]* (str. 110–135). Ljubljana: Znanstveno raziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Nacionalni statistični inštitut Kanarskih otokov (2005). *Encuesta de Población Activa. Resultados para Canarias*. Posneto 6.11.2005 s spletne strani: <http://www.gobiernodecanarias.org/istac/estadisticas.html>

Prispelo/Received: 10.11.2005

Sprejeto/Accepted: 24.03.2006

RAZVOJNA PSIHOLOGIJA

STROKOVNI UREDNICI:
LJUBICA MARJANOVIČ UMEK
MAJA ZUPANČIČ

RAZPRAVE
Filozofske fakultete

Kakovost predšolske vzgoje v vrtcu in socialna kompetentnost otrok

Vesna Lešnik in Ljubica Marjanovič Umek
Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Ljubljana*

Povzetek: V prispevku je predstavljena raziskava, v kateri smo preučevali povezanost med kakovostjo predšolske vzgoje v vrtcu in socialno kompetentnostjo otrok. Osnovni namen raziskave je bil preveriti, kako strokovne delavke (vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic) ocenjujejo svoje delo z otroki v kontekstu spodbujanja socialnega razvoja otrok, ter kako se njihove samoocene povezujejo s socialno kompetentnostjo otrok. Strokovne delavke so se samoocenjevale s tremi vprašalniki oz. lestvicami za ocenjevanje kakovosti predšolske vzgoje v vrtcu, socialno kompetentnost otrok pa so vzgojiteljice ocenile z Vprašalnikom o socialnem vedenju otrok SV-O. Rezultati raziskave kažejo, da je višja socialna kompetentnost otrok pomembno povezana z višjo samooceno strokovnih delavk na področju podpore otrokom pri socialnem razvoju. S socialno kompetentnostjo otrok se pozitivno povezuje potek igre v oddelku ter spodbujanje otrokove komunikacije oz. govorne interakcije. Spodbujanje samostojnosti otrok ter interakcije z drugimi s strani strokovnih delavk je sicer pozitivno povezano z višjimi ravnmi otrokovega socialnega vedenja, vendar je povezanost šibka. Podobno velja tudi za rezultate, ki kažejo povezanost med otrokovim socialnim vedenjem in skupnim delom vzgojiteljice in pomočnice v oddelku.

Ključne besede: vrtci, kakovost, predšolski otroci, vzgojiteljice, razvoj v zgodnjem otroštvu, socialni razvoj, socialna kompetentnost

Quality of preschool education in preschool institution and children's social competence

*Vesna Lešnik and Ljubica Marjanovič Umek
University of Ljubljana, Department of Psychology, Ljubljana, Slovenia*

Abstract: The present study addressed the relation between the quality of preschool education and children's social competence. The main purpose of the study was to examine how professional workers (preschool teachers and preschool teachers' assistants) evaluate their work with children in the context of stimulating children's social development, and to determine the relationship between the professional workers' self-evaluations and children's social competence. Professional workers' self-evaluations were obtained with three questionnaires and rating scales for assessing the quality of preschool education. Children's social competence was assessed by preschool teachers through the questionnaire Social Competence and Behavior Evaluation Preschool Edition (SCBE). We have found that higher score on children's social competence scale is accompanied with higher professional workers' self-evaluation

* Naslov / Address: asist. Vesna Lešnik, Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, tel.: (01) 241 11 54, e-mail: vesna.lesnik@ff.uni-lj.si

regarding stimulation of social development in children. Children's social competence was found to be positively correlated with the course of the children's play and encouragement of the children's verbal communication. Professional workers' stimulation of child's independence and interaction with peers was positively correlated with children's social competence, but the correlation was low. The same holds true for the relationship between social behavior and team work of preschool teachers and their assistants.

Key words: preschool institution, quality, preschool children, preschool teachers, early childhood development, social development, social skills

CC = 2840, 3530

UDK = 159.922.7

Socialni razvoj in socialna kompetentnost

Otrok se ne rodi asocialen, popolnoma odvisen od odzivanja svojih skrbnikov, kot so to v preteklosti predpostavljale teorije učenja, psihoanalitske teorije in teorija Piageta (Marjanovič Umek, Zupančič, Lešnik Musek, Fekonja in Kavčič, 2001). Zato se sodobna razvojna psihologija ukvarja z opisovanjem, razlago in napovedovanjem sprememb v otrokovi intrinzični socialnosti in ne s tem, kako se otrok iz nesocialnega bitja razvija v socialnega. Temeljne novorojenčkove značilnosti, ki predstavljajo izhodiščno točko njegovega povezovanja in sodelovanja s socialnimi partnerji, lahko strnemo v: (a) preferenco po stimulaciji, ki izvira s človekovega obraza in glasu, (b) sposobnost identifikacije z drugim človekom, (c) sposobnost posnemanja obraznih izrazov, (č) sposobnost primarne intersubjektivnosti, vzajemnega uravnavanja čustvenih izrazov ter pozornosti in (d) sposobnost razločevanja med seboj in drugimi ter med drugimi ljudmi. Sposobnost ločevanja med seboj in drugimi se v drugem in tretjem letu malčkovega življenja izraža v posesivnosti do stvari, ki so opredeljene kot njegove in vse pogostejšem "boju" za pridobivanje stvari v zunanem okolju (Zupančič, 2004). Močno zavedanje sebe in uveljavljanje lastnih potreb, želja, idej vodi do nestrinjanja z odraslimi in drugimi otroki in hkrati spodbuja razvoj čustvenih in socialnih spretnosti, med katerimi velja posebej omeniti empatijo, prosocialno vedenje, posnemanje v igri (Marjanovič Umek, 2002b).

Razvoj socialnega vedenja in njegove dimenzije

Najširša opredelitev prosocialnega vedenja vključuje tiste vedenjske oblike, ki izražajo spoštovanje drugih, zanimanje ter skrb zanje in pripravljenost deliti z drugimi (Warden in Christie, 2001). Prosocialno ali altruistično vedenje predstavljajo dejanja, s katerimi posameznik deluje v prid drugim ljudem, ne da bi za to pričakoval koristi zase. Tudi empatija se začne razvijati že v prvih dveh letih življenja in predstavlja vživljanje v čustva drugega (Lamovec, 1988) oz. sposobnost razumevanja čustev

drugih in odzivanje nanje s komplementarnimi čustvi (Zupančič, 2004).

Ko je otrok star dve leti in pol, lahko njegovo socialno vedenje opišemo z različnimi dimenzijami. Te vključujejo značilnosti njegovega splošnega čustvenega prilagajanja, značilnosti socialne interakcije z vrstniki in socialne interakcije z odraslimi (LaFreniere, Dumas, Zupančič, Gril in Kavčič, 2001). Značilnosti malčkovega *splošnega čustvenega prilagajanja* na socialno okolje se odražajo na treh bipolarnih dimenzijah. Te so Veselje – Potrtost, Zaupljivost – Anksioznost in Strpnost – Jeza (LaFreniere in dr., 2001). Prva bipolarna dimenzija se nanaša na otrokovo splošno razpoloženje v socialnem okolju¹. Druga dimenzija čustvenega prilagajanja se nanaša na stopnjo, do katere se otrok počuti varnega v svojem socialnem okolju, v skupini (npr. doma ali zunaj družine)². LaFreniere, Dumas, Dubeau in Capuano (1992; po Zupančič, Gril in Kavčič, 2001) v svoji raziskavi, ki je med drugim preučevala tudi socialno udeležbo otrok v igri z vrstniki, ugotavljajo, da anksiozni otroci med vsemi drugimi skupinami otrok najdlje časa prebijejo brez interakcije z drugimi in je tako njihova stopnja socialnega vključevanja nizka. Avtorji navajajo, da so se ti otroci večino časa ukvarjali z dejavnostmi na obrobju skupine, opazovali so druge pri igri, se z njimi igrali vzporedno ali so bili sami in nezaposleni. Njihova anksioznost pa se ni izrazila v samostojni igri, kar kaže na dejstvo, da tovrstno otrokovo obnašanje odraža pozitivne kvalitete, ki se razlikujejo od socialnega umika. Tretja dimenzija čustvenega prilagajanja obsega sposobnost malčkovega spoprijemanja z izzivi in frustracijami, ki se pojavljajo v socialni skupini³. LaFreniere in sodelavci (1992; po Zupančič in dr., 2001) so v svoji študiji ugotovili, da jezni oz. agresivni otroci dobivajo s strani svojih vrstnikov bistveno več negativnih izbir kot ostali otroci. Negativne izbire se nanašajo na t.i. sociometrično preizkušnjo, ki jo raziskovalci poleg neposrednega opazovanja socialnega obnašanja najpogosteje uporabljajo za preučevanje vrstniških odnosov med otroki. Ena izmed oblik sociometrične preizkušnje je *poimenovanje vrstnikov*, kjer otrok poda pozitivne in negativne izbire svojih vrstnikov, lahko tudi vezano na kakšno specifično dejavnost. Jezni otroci so torej najbolj zavrtnjena skupina otrok, širši krog vrstnikov jih ne mara, hkrati pa so najbolj interaktivna skupina v odnosu do svojih vrstnikov, kot ugotavljata Roper in Hinde (1978; po Zupančič in dr., 2001).

¹ En pol dimenzije predstavlja otrokovo pozitivno splošno razpoloženje (npr. malček se smeji, je pretežno dobre volje, dobro razpoložen, aktiven in pripravljen sodelovati v aktivnostih, igrah). Drugi pol dimenzije zaznamuje otrokovo negativno splošno razpoloženje (npr. slaba volja in splošno negativno razpoloženje, utrujenost, žalost, nesrečnost, potrtost, pomanjkanje zanimanja in motivacije za aktivnosti npr. v vrtcu).

² Zaupljivi malčki (imajo občutek varnosti, so radovedni, raziskujejo okolje, pri učenju se počutijo sproščeno, zaupajo vase, se ugodno prilagajajo na novosti). Nasprotni pol predstavlja anksioznega malčka (plašni, pretirano zaskrbljeni, zadržani tako v odnosu do ljudi kot tudi do stvari, lahko izražajo vedenja, ki jih pojmujejo kot nezrela, kot npr. grizenje nohtov ali močenje hlač).

³ En pol dimenzije predstavlja strpne malčke (so sposobni uravnati svoja čustva v frustracijskih situacijah, se prilagajati izzivom in težavam, so sposobni nadzorovati lastna negativna čustva na ustrezno zrel način). Drugi pol dimenzije so jezni malčki (v frustracijskih situacijah prevladuje razdražljivost, vzkipljivost, razburjenost, na težave se odzivajo s takojšnjim izražanjem negativnih čustev).

Tudi značilnosti malčkove *interakcije z vrstniki* se odražajo na treh bipolarnih dimenzijah njegovega vedenja: Vključevanje – Osamljenost, Mirnost – Agresivnost in Prosocialnost – Egoizem (LaFreniere in dr., 2001). Dimenzija Vključevanje – Osamljenost se nanaša na stopnjo, do katere se otrok obnaša kot del svoje vrstniške skupine⁴. Druga dimenzija vrstniške interakcije predstavlja mero, do katere se malčki vedejo agresivno do drugih otrok, in sicer še posebej v konfliktnih situacijah⁵. Dimenzija Prosocialnost – Egoizem kaže na sposobnost malčka, da upošteva perspektive vrstnikov v skupini, da je občutljiv na njihova čustvena stanja⁶.

Pri *interakciji z odraslimi* se malčki razlikujejo na dveh bipolarnih dimenzijah: Sodelovanje – Nasprotovanje in Samostojnost – Neodvisnost (LaFreniere in dr., 2001). Prva dimenzija se nanaša na sodelovanje v interakciji z odraslimi⁷, druga dimenzija malčkove interakcije z odraslimi pa se nanaša na stopnjo samostojnosti, ki jo otrok izraža v vrtcu⁸.

Malčki, pri katerih pri vseh osmih zgoraj navedenih bipolarnih dimenzijah prevladuje izraženost pozitivnega pola, so *splošno socialno prilagojeni*, intenzivnost izraženosti pozitivnih značilnosti pa kaže na individualne razlike v njihovi *socialni kompetentnosti*. Slednja se nanaša na prisotnost znakov pozitivnega delovanja, ki odražajo prilagojen, fleksibilen in na splošno prosocialen vzorec vedenja. Socialno kompetentni malčki imajo visoko razvite socialne spretnosti, so čustveno zreli za svojo starost ter so priljubljeni med vrstniki in vzgojiteljicami oz. vzgojitelji (LaFreniere in dr., 2001). Otroci, ki so jih vzgojiteljice ocenile kot bolj socialno kompetentne in prilagojene, so se med vrstniki v skupini v vrtcu izkazali kot bolj zaželeni v socialnih interakcijah (to pomeni, da so pri sociometrični preizkušnji prejeli pozitivne izbire) pri dveh vsakdanjih dejavnostih – pri igri in pri obedovanju – ter obratno kot manj

⁴ Dobro vključeni malčki (dejavni, priljubljeni otroci, zaželeni med vrstniki). Osamljeni malčki (ločeni od svoje vrstniške skupine ali se ne marajo docela vključevati v skupne dejavnosti, se ne odzivajo na povabila vrstnikov).

⁵ Mirni malčki (v dobrih odnosih s svojimi vrstniki, niso agresivni, iščejo prosocialne rešitve konfliktov, ne prizadenejo vrstnikov). Agresivni malčki (povzročajo telesno in materialno škodo vrstnikom, jih tepejo, grizejo, cukajo, brecajo, ustrahujejo tudi brez provokacije in uničujejo materialno lastnino, kot so igrače, imajo omejene sposobnosti reševanja konfliktov).

⁶ Prosocialni malčki (izražajo sposobnost povezovanja z drugimi otroki na skrben in pozoren način, sposobni so se postaviti na mesto drugega otroka, sprejmejo dejstvo, da ne morejo biti neprestano v središču pozornosti). Egoistični malčki (se osredotočajo sami nase, ne zmorejo upoštevati možnosti, da bi lahko bila njihova glediščna točka v konfliktu z drugimi, ne sprejemajo pobud drugih, ne upoštevajo predlogov drugih, pozornost svojih vrstnikov skušajo usmeriti nase).

⁷ Sodelovalni malčki (vzpostavijo pozitivne, nekonfliktne odnose z odraslimi, spoštujejo avtoriteto, pripravljani so pomagati, sprejmejo razumne razloge odraslega, ga radi vključujejo v svojo dejavnost). Nasprotovalni malčki (nagnjeni h kljubovanju, upirajo se avtoriteti odraslih, večkrat kljubujejo navodilom, so v razmeroma konfliktnih odnosih z odraslimi).

⁸ Samostojni malčki (izzive in težave najprej skušajo rešiti sami, učinkovito delujejo v novih situacijah in so jih običajno veseli). Odvisni malčki (skoraj neprestano potrebujejo spremljanje odraslih, v novih situacijah so boječi, zahtevajo pozornost odraslih, ob soočenju z manjšimi težavami se vdajo, pri težavah zahtevajo takojšnjo pomoč odraslega).

nezaželeni (so prejeli manj negativnih izbir pri sociometrični preizkušnji) v istih dejavnostih v primerjavi z otroki, ki so jih vzgojiteljice ocenile kot manj socialno kompetentne in prilagojene (Zupančič in dr., 2001).

Tisti malčki, ki v svojem vedenju v socialni skupini pretežno razvijejo vzorec potrnosti, anksioznosti, osamljenosti in odvisnosti, se razvijajo v smeri *ponotranjanja težav* (LaFreniere in dr., 2001). To predstavlja dejavnik tveganja v razvoju samostojnosti ter prezrtosti tako med vrstniki kot tudi med vzgojiteljicami (Zupančič in dr., 2001). Malčki, ki pretežno razvijejo vzorec jeze, agresivnosti, egoizma in nasprotovanja, pa se razvijejo v smeri *pozunanjanja težav*. Slednje pa predstavlja dejavnik tveganja v razvoju vedenjskih težav. Otroci, ki po ocenah vzgojiteljic v vrtcu izražajo več pozunanjanja težav, so med vrstniki v skupini v vrtcu bolj nezaželeni ne glede na interaktivno situacijo, kot otroci, ki v manjši meri izražajo takšno obnašanje. Otroci pri skupni igri težijo bolj k izbiri tistih vrstnikov, ki izražajo manj pozunanjanja težav, kot k izbiri otrok, ki izražajo več takšnih obnašanj. Raziskava omenjenih avtoric je tudi pokazala, da se nakazuje zveza med zaželenostjo (torej pozitivnimi izbirami) otrok v vrstniški skupini in odsotnostjo ponotranjanja težav. Nasprotno pa med vrstniškim zavračanjem otroka (negativne izbire) in njegovim ponotranjanjem težav ni pomembne zveze.

Kakovost predšolske vzgoje v vrtcu

Predšolska vzgoja v vrtcu

Raziskave v sedemdesetih in osemdesetih letih (Marjanovič Umek, 2002a), ki so bile primarno usmerjene na preučevanje vpliva vrtca na otrokov razvoj, kažejo na njegove pozitivne učinke na otrokov spoznavni, govorni in socialni razvoj. Skupne ugotovitve oz. poudarki različnih raziskav so: vsi otroci, gledano z razvojnega vidika, "pridobijo" v vrtcu, še posebej pa tisti, katerih starši imajo nižjo izobrazbo in/ali manj spodbudno družinsko okolje; vzdolžno spremljanje otrok v daljših časovnih obdobjih kaže, da gre za dolgotrajne učinke predšolske vzgoje v vrtcu, ki pozitivno vplivajo na otrokov razvoj, uspešnost v šoli, integracijo v socialno okolje; obstajajo pa tudi pozitivne povezave med kakovostjo življenja v družini in pozitivnim vplivom vrtca na otrokov razvoj in učenje. Strokovnjaki, ki izvajajo raziskave in študije o učinku vrtca na otrokov razvoj, vse več pozornosti namenjajo kakovosti programov predšolske vzgoje (Marjanovič Umek, 1995). Tako so v osemdesetih in devetdesetih letih raziskovalke in raziskovalci med različne dejavnike, ki vplivajo na otrokov razvoj, umestili prav kakovost vrtca kot institucije, saj njihove analize in empirični rezultati kažejo, da ne gre za enotne vrtce in enotne predšolske izkušnje, ki bi kar same po sebi pozitivno ali negativno vplivale na otrokov razvoj, temveč so v ozadju številni subtilni dejavniki, vezani na kakovost življenja v vrtcu (Marjanovič Umek, 2002a). L. Marjanovič Umek (2005) poudarja, da je izmerjeni učinek vrtca na otrokov razvoj in učenje, ne glede na

to, pri kateri starosti se je otrok vključil v vrtec, lahko močno izkrivljen, če ne poznamo kakovosti vrtca, tako na strukturni kot procesni ravni.

Kakovost predšolske vzgoje v vrtcu v povezavi z otrokovim razvojem

Avtorji (Layzer, Goodson in Moss, 1993), ki so analizirali različne vrtčevske programe z vidika opredeljenih kazalcev, navajajo sodelovanje med vzgojiteljico in pomočnico vzgojiteljice kot eno izmed področij, na katerem bi bilo treba doseči napredek in poiskati poti za zagotavljanje kakovosti na višji ravni. Navajajo, da vzgojiteljica porabi večino časa za poučevanje otrok, pomočnica vzgojiteljice pa za organizacijo igralnice in ukvarjanje z vedenjem otrok, kar posledično vodi do tega, da se v igralnici večino časa ukvarja z otroki le ena oseba. E. E. Maccoby in C. C. Lewis (2003) v kontekstu izboljšanja kakovosti predšolske vzgoje z vidika spodbujanja socialnega razvoja otrok poudarjata, da bi bilo pri otrocih potrebno razviti varno navezanost ne le na vzgojiteljice, temveč na institucijo (vrtec) samo in na vrstnike v vrtcu. Prav tako poudarjata pomembnost spodbujanja notranje motivacije in oblikovanja takšnih skupinskih struktur, ki podpirajo otrokov socialni razvoj.

Raziskovalci ameriškega nacionalnega združenja (*National institute of child health and human development early child care research network*) v svoji obsežni raziskavi, katere rezultati sicer kažejo na negativni učinek "izvendružinske" vzgoje oz. varstva v zgodnjem obdobju otrokovega življenja (dojenček, malček) na kasnejšo socialno kompetentnost pri 4,5 letih, poudarjajo, da višja stopnja kakovosti vrtca napoveduje višjo oceno tako mam kot tudi vzgojiteljic otrok o njihovi socialni kompetentnosti in zmanjšano stopnjo pozunanjanja težav ter konfliktov s skrbniki (komerkoli, ki ni otrokova mati) otrok (*National institute of child health and human development early child care research network*, 2003).

C. Howes, D. A. Phillips in M. Whitebook (1992) so v svoji raziskavi preučevale povezanost med strukturnimi oz. vhodnimi kazalci kakovosti vrtca (razmerje otroci-odrasli in velikost skupine) in procesnimi kazalci kakovosti predšolske vzgoje v povezavi z otrokovim socialnim razvojem. Ugotovile so, da učinek strukturnih kazalcev na socialno kompetentnost otrok ni neposreden, temveč strukturni kazalci na socialno funkcioniranje otrok vplivajo posredno preko procesnih spremenljivk (dejavnosti in pristopov, ki upoštevajo otrokove razvojne značilnosti) in otrokovih odnosov z odraslimi in vrstniki (tipa navezanosti na vzgojiteljico in socialne orientacije). Tako je ugodno razmerje otroci-odrasli tisto, ki pomembno učinkuje na predšolsko vzgojo, slednja ima nadalje učinek na tip otrokove navezanosti na vzgojiteljico, kar pa spet pozitivno učinkuje na otrokovo socialno kompetentnost v odnosih z vrstniki. Podobno velikost skupine pomembno učinkuje na izvajanje razvojno ustreznih oblik dejavnosti. Slednje učinkuje na otrokovo socialno orientiranost (k vrstnikom, odraslim, obojim ali nobenemu), kar pa nadalje pomembno določa socialno kompetentnost otrok. Avtorice zaključujejo, da otrok torej ne razvije socialne kompetentnosti preprosto s pomočjo povečane interakcije z vrstniki, temveč z ustrežno uporabo materiala in ustrežno organizacijo

prostora, s pomočjo katerega lahko vzgojiteljica ustvari kontekst za pridobivanje socialnih spretnosti.

B. Hagekull in G. Bohlin (1995) sta se v svoji raziskavi ukvarjali z otrokovim socialnim in čustvenim razvojem v povezavi s kakovostjo švedskih vrtcev in kakovostjo življenja v družinah otrok, ki so bili v vrtcih. Namen njune raziskave je bil ugotoviti povezavo med kakovostjo vrtca in socialno-čustvenim razvojem otrok v kontekstu drugih spremenljivk, ki pomembno sodoločajo socialno-čustveni razvoj otrok. Te so: (a) socialnoekonomski status staršev otrok, (b) kakovost družinskega okolja, (c) otrokov spol in (č) težavnost otrokovega temperamenta. Globalno gledano rezultati njune raziskave kažejo, da je kakovost vrtca povezana z otrokovim čustvenim in socialnim razvojem, in to v posamezni časovni točki merjenja otrokovega razvoja kot tudi kontinuirano skozi daljše časovno obdobje. Spremenljivki, vezani na kakovost družinskega okolja, to je kakovost družinskega okolja in izobrazba staršev, sta pomembno povezani z otrokovim socialnim in čustvenim vedenjem. Pri otrocih, ki so prihajali iz družin, v katerih je bila kakovost družinskega okolja ocenjena nizko, je visoka raven kakovosti v vrtcih prispevala k zmanjšanju pozunanjanja (pri 29 mesecev starih otrocih), kompenzacijski učinek visoko kakovostnih vrtcev pa je bil izmerjen tudi pri štiriletnikih na področju agresivnosti. Avtorici zaključujeta, da ima kakovost vrtcev splošne pozitivne učinke na otrokovo čustveno in socialno vedenje, kot tudi to, da gre za opazne kompenzacijske učinke kakovostnih vrtcev na čustveno in socialno vedenje pri otrocih, ki prihajajo iz manj kakovostnega družinskega okolja.

Kompenzacijske učinke visoko kakovostnih vrtcev na govorno kompetentnost otrok ugotavljajo tudi L. Marjanovič Umek, S. Kranjc, U. Fekonja in K. Bajc (v recenziji), ki so v svoji raziskavi ugotavljale povezanost med kakovostjo predšolske vzgoje v vrtcu oz. natančneje med kakovostjo na procesni ravni in govorno kompetentnostjo petletnih otrok. V tem kontekstu jih je zanimalo tudi, kakšni so dosežki otrok na različnih govornih preizkusih v povezavi z izobrazbo obeh staršev. Avtorice navajajo, da je kakovost vrtca pomemben dejavnik otrokove govorne kompetentnosti v interakciji z izobrazbo mam. V nizko kakovostnih vrtcih otroci mam z nižjo stopnjo izobrazbe namreč dosegajo nižje rezultate na lestvici govornega razvoja kot otroci mam z višjo stopnjo izobrazbe, medtem ko se razlike v govorni kompetentnosti otrok v visoko kakovostnih vrtcih znižujejo, kar kaže na kompenzacijski učinek visoko kakovostnih vrtcev za otroke, ki prihajajo iz manj spodbudnega družinskega okolja.

Kurikulum v slovenskih vrtcih

Kurikulum za vrtce (1999) je nacionalni dokument, ki uokvirja koncept predšolske vzgoje v slovenskih vrtcih. Predstavlja strokovno podlago za neposredno delo v vrtcu in je kot tak nadomestil *Vzgojni program za vzgojo in varstvo predšolskih otrok*, po katerem je delo v vrtcih potekalo približno dvajset let (Marjanovič Umek, Zupančič, Fekonja in Kavčič, 2003). *Kurikulum za vrtce* je dokument, ki ob rabi strokovne literature in priročnikov za vzgojitelje omogoča strokovno načrtovanje

in izvajanje predšolske vzgoje v vrtcu, ki se na ravni izvedbenega kurikula razvija in spreminja, pri tem pa upošteva neposredno odzivanje otrok v oddelku, organizacijo življenja v vrtcu ter vpetost vrtca v širše okolje. V *Kurikulu za vrtce* so predstavljeni cilji in iz njih izpeljana načela, temeljna vedenja o razvoju otroka in učenju v predšolskem obdobju ter globalni cilji in iz njih izpeljani cilji na posameznih področjih, predlagani primeri vsebin in dejavnosti na posameznih področjih pa ta področja med seboj povežejo in jih postavijo v kontekst dnevnega življenja otrok v vrtcu. Načela kurikula, ki se vežejo na socialni razvoj otroka, so naslednji: *večje omogočanje individualnosti, drugačnosti in izbire v nasprotju s skupinsko rutino; oblikovanje pogojev za večje izražanje in ozaveščanje skupinskih razlik* (nediskriminiranost glede na spol, socialno in kulturno poreklo, svetovni nazor, narodno pripadnost, telesno in duševno konstitucijo); *večje upoštevanje in spoštovanje zasebnosti ter intimnosti otrok; dvig kakovosti medosebnih interakcij med otroki ter med otroki in odraslimi v vrtcu.*

Kurikulum pripisuje otroški igri pomembno mesto v predšolski vzgoji. Igra je dejavnost, ki se izvaja zaradi nje same, spremeni odnos do realnosti in je notranje motivirana, svobodna in odprta ter za otroka prijetna (Kurikulum za vrtce, 1999) in ne glede na to, za katero vrsto otroške igre gre, ta praviloma "vzpostavi" prostor, ki je definiran z razmerjem med otrokovim dejanskim in potencialnim razvojem. Način in vsebina igre pa dajeta prostor, znotraj katerega so prepoznavna zelo različna področja kurikula. V igri se torej v otrokovih dejavnostih prepletejo in povežejo različna področja kurikula, kar je za razvojno stopnjo in način učenja v predšolskem obdobju smiselno in strokovno utemeljeno. Kljub temu pa igra v kontekstu kurikula vrtca ni razumljena kot dejavnost, ki bo sama po sebi pripeljala do realizacije tako ali drugače postavljenih, zapisanih ciljev predšolske vzgoje. Potrebno je poznati in definirati osnovne elemente kurikula ter le-te povezati z osnovnimi elementi kakovosti predšolske vzgoje v vrtcu.

Vsakodnevne oz. rutinske dejavnosti v vrtcu (npr. počitek, hranjenje) so enako pomembne kot natančno opredeljeni in zapisani cilji in vsebine kurikula. Ravno pri teh dejavnostih se namreč lahko najmočneje uveljavlja t.i. prikriti kurikulum (Kurikulum za vrtce, 1999). Ta zajema mnoge elemente vzgojnega vplivanja na otroka, ki niso nikjer opredeljeni, a so mnogokrat v obliki posredne vzgoje učinkovitejši od neposrednih vzgojnih dejavnosti, ki so opredeljene v zapisanem kurikulu. Možnost izbire, ki jo je potrebno spoštovati tudi pri organizaciji dnevne rutine, je treba na ravni načrtovanja dejavnosti razumeti kot ponujene možnosti, da otroci izbirajo med različnimi dejavnostmi in vsebinami glede na svoje želje, interese, sposobnosti in razpoloženja. Pri tem pa je pomembno, da gre za izbiro med enakovrednimi alternativnimi dejavnostmi in vsebinami, na ravni organizacije prostega časa pa tudi za možnost otrokovega umika od skupinske rutine oz. izražanje individualnosti.

Odrasle osebe v vrtcu kurikulum opredeljuje kot osebe, ki s svojim vedenjem v celoti delujejo spodbudno in pomirjajoče, vljudnost in spoštovanje v njihovi komunikaciji in vedenju naj bi bila zgled za otroke. Vzgojiteljica oz. pomočnica vzgojiteljice je ves čas z otroki in med otroki bodisi v majhni bodisi v večji skupini ali individualno; v vseh

teh interakcijah je odrasla oseba usmerjevalka, vendar ne direktivna, in praviloma zgled za prijetno in prijazno komunikacijo. Med pomembne elemente interakcije med otroki ter med otroki in odraslimi sodijo (Kurikulum za vrtce, 1999): *pogostost pozitivnih interakcij z otroki* (nasmeh, dotik, prijem, govorjenje v višini otrokovih oči); *odzivanje na otrokova vprašanja in prošnje*; *spodbujanje k zastavljanju vprašanj, razgovoru, udeleženiosti*; *spodbujanje otrok k delitvi izkušenj, idej, počutja*; *pozorno in spoštljivo poslušanje*; *uporaba pozitivnih navodil, usmeritev* (spodbujanje zaželenega vedenja, preusmerjanje otroka na bolj sprejemljive dejavnosti in vedenje, reševanje konfliktov na socialno sprejemljiv način, konsistentna in zelo jasna navodila in ne kritike, kazni in poniževanja kar splošno) in *spodbujanje ustrezne neodvisnosti pri otroku*.

Vse do sedaj naštetu prispeva k ugodni socialni klimi v vrtčevskem oddelku, k vzpostavljanju ravnotežja med sodelovanjem in tekmovanjem pri socialnem učenju. V vrtcu mora biti dovolj časa za pogovor, pripovedovanje, razlago, opisovanje, dramatizacijo, igro vlog. Govor je namreč nesporno instrument tako socializacije kot tudi spoznavanja sveta. Ta odnos pa ni enosmeren: na eni strani se usvajanje govora povezuje z otrokovim kognitivnim in socialnim razvojem, na drugi strani pa način otrokovega komuniciranja kaže na stopnjo njegove socializacije in je odraz njegovega dojemanja realnosti (Popović, 1982). A. Browne (1996) pravi, da ima vzgojiteljica pomembno vlogo v spodbujanju govornega razumevanja in izražanja otrok v predšolskem obdobju. Komunikacija v vrtcu vselej poteka v okviru načrtovanih jezikovnih dejavnosti in kot govorna interakcija med vzgojiteljico in otroki ter med otroki v raznovrstnih situacijah, ki omogočajo različno rabo jezika (Marjanovič Umek in Fekonja, 2001). Vzgojiteljica tako v veliki meri sodoloča otrokovo vključevanje v govorno interakcijo (Moyles, 1995) in ima pomembno vlogo pri razvijanju otrokove govorne kompetentnosti. L. Marjanovič Umek in sodelavke (2003), ki so v svoji raziskavi preverjale učinek izvedenega kurikula na ravni komunikacije vzgojiteljic v oddelku, zaključujejo, da je vzgojiteljčine govorne vzorce v interakciji z otroki težko spreminjati zgolj z napisanimi načeli in cilji v kurikulumu oz. da je vzgojiteljčino rabo metakognitivnega govora nemogoče vgraditi v zapisani kurikulum – obstaja namreč v vzgojiteljčini implicitni teoriji. Že N. Babić (1989), ki je opravila raziskavo, v kateri je v petih skupinah otrok, starih od 4 do 5 let, ugotavljala funkcijo govora vzgojiteljice v komunikaciji z otroki, je ugotovila, da vzgojiteljice najmanj pogosto rabijo govor v socialno-emocionalni funkciji, s katerim bi spodbujale individualne socialno-emocionalne odnose z otrokom. Prav socialno-čustvena funkcija govora je za otroka in njegov čustveni, socialni in spoznavni razvoj bistvenega pomena in predstavlja zmožnost tvorjenja in razumevanja besedil v različnih govornih položajih in za različne potrebe (Kurikulum za vrtce, 1999). Govorna kompetentnost pa ne pomeni le otrokove zmožnosti sporazumevati se z okoljem, implicira še mnogo več – otroci se tako v tem obdobju učijo sporočati svoje izkušnje, čustva, vedenja na različne načine, razumeti načine, kako drugi sporočajo in predstavljajo lastne izkušnje. Jezik se razvija v polnopomenskem kontekstu, ko imajo otroci razlog in možnost sporočati svoje ideje, poglede, zamisli, počutja. Tako otroci

spoznavajo, da se v različnih govornih položajih glede na različne situacije uporabljajo različne socialne zvrsti jezika.

V pričujoči raziskavi smo natančneje raziskali in analizirali povezanost med posameznimi kazalci kakovosti predšolske vzgoje v vrtcu in socialno kompetentnostjo otrok, vključenih v vrtec. Preverjali smo, kako vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic (strokovne delavke) same ocenjujejo kakovost svojega dela v kontekstu spodbujanja socialnega razvoja otrok in kako se te samoocene povezujejo s socialnim vedenjem otrok, ki so ga posebej ocenile.

Metoda

Udeleženci

Udeleženci raziskave so izhajali iz enega vrtca s šestimi oddelki. V vzorec je bilo vključenih 12 strokovnih delavk, in sicer vzgojiteljica in pomočnica vzgojiteljice iz vsakega oddelka. Število otrok in njihova starostna struktura po oddelkih je bila naslednja: 18 (66-76 mesecev), 15 (51-65 mesecev), 15 (48-58 mesecev), 11 (21-40 mesecev), 17 (61-80 mesecev) in 9 (30-51 mesecev). Skupno je vzorec vključeval 85 otrok (43 deklic, 42 dečkov), starih od 21 do 80 mesecev.

Pripomočki

Za ocenjevanje kakovosti predšolske vzgoje v vrtcu so bili uporabljeni trije pripomočki: (1) *Vprašalnik za strokovne delavke in delavce* (Poljanšek, Marjanovič Umek, Kavčič, Fekonja in Batistič Zorec, 2002), ki je v osnovni obliki splošen in meri različne ravni kakovosti; (2) ocenjevalna lestvica *Zaželeno-dejansko* (Poljanšek in Marjanovič Umek, 2002), ki strokovni delavki omogoča izraziti svoj lasten pogled na to, kaj je kakovosten vrtec oz. kateri načini dela so strokovni, lestvica pa tako omogoča primerjavo med po vzgojiteljičinem mnenju "idealnim", strokovno utemeljenim stanjem in dejanskim stanjem v vrtcu (primer postavke: "Z otroki se pogovarjam na način, ki izraža spoštovanje in zanimanje zanje ter jim pomaga razvijati optimalno samospoštovanje"); (3) ocenjevalna lestvica *Kakovost na procesni ravni* (Marjanovič Umek, Fekonja, Kavčič in Poljanšek, 2002), pri kateri strokovna delavka med več ponujenimi opisnimi značilnostmi dela v vrtcu izbere tiste, ki so zanjo značilne, nato pa se na podlagi vnaprej postavljenih kriterijev določi, katera stopnja (od sedmih možnih) najbolje kaže ravnanje strokovne delavke v oddelku na posameznem področju. Pri tem 1. stopnja kaže na kakovostno najnižjo raven dela strokovne delavke na posameznem področju, 7. stopnja pa na najvišjo raven.

Socialna kompetentnost otrok je bila ocenjena z *Vprašalnikom o socialnem vedenju otrok SV-O* (LaFreniere in dr., 2001), ki je v slovenskem prostoru standardiziran pripomoček (skladnost med dvema ocenjevalcema po temeljnih in

sestavljenih lestvicah znaša od 0,69 do 0,89; notranja zanesljivost za posamezne lestvice znaša od 0,76 do 0,95) za opisovanje otrokovega socialnega in čustvenega prilagajanja na okolje v skupini in je namenjen otrokom, starim od 30 do 84 mesecev. Vprašalnik izpolnjuje otrokova vzgojiteljica, ki z otrokom dela v skupini vsaj tri mesece. SV-O vključuje 80 postavk in pripadajoče 6-stopenjske lestvice, na katerih vzgojiteljica označi, kako pogosto pri otroku opaža določeno vedenje. Postavke se združujejo v osem temeljnih lestvic. Prve tri temeljne lestvice se nanašajo na otrokovo *čustveno izražanje* in so naslednje: Veselje – Potrnost, Zaupljivost – Anksioznost in Strpnost – Jeza. Naslednje tri opisujejo *otrokove interakcije z vrstniki*: Socialno vključevanje – Osamljenost, Mirnost – Agresivnost in Prosocialnost – Egoizem. Zadnji dve temeljni lestvici se nanašata na *otrokove interakcije z odraslimi*: Sodelovanje – Nasprotovanje in Samostojnost – Odvisnost⁹. Poleg tega tvorijo postavke štiri sestavljene lestvice: lestvica *Socialna kompetentnost* se nanaša na pozitivne kvalitete otrokove socialne prilagojenosti; lestvica *Težave ponotranjanja* opisuje izraženost potrtega, anksioznega, osamljenega in odvisnega vedenja (vrednotenje lestvice je obrnjeno in tako otroci z visokim rezultatom izražajo nizko stopnjo težavnega vedenja); lestvica *Težave pozunanjanja* odseva jezno, agresivno, egoistično in nasprotovalno otrokovo vedenje (vrednotenje lestvice je obrnjeno in tako otroci z visokim rezultatom izražajo nizko stopnjo težavnega vedenja); zadnja sestavljena lestvica, *Socialna prilagojenost*, pa je sestavljena iz vseh 80-ih postavk in odseva prisotnost socialne prilagojenosti in hkrati odsotnost znakov socialne neprilagojenosti.

Postopek

Strokovne delavke (vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic) so izpolnile *Vprašalnik za strokovne delavke in delavce*, ocenjevalno lestvico *Zaželeno-dejansko* in ocenjevalno lestvico *Kakovost na procesni ravni*. Iz navedenih merskih pripomočkov za strokovne delavke so bila za statistično analizo izbrana le tista področja in kazalci kakovosti, ki se teoretično povezujejo s področjem socialnega razvoja. Pri *Vprašalniku za strokovne delavke in delavce* so to posamezne postavke, ki se nanašajo na kakovost predšolske vzgoje v vrtcu v kontekstu spodbujanja socialnega razvoja; pri ocenjevalni lestvici *Zaželeno-dejansko* trditve, ki se nanašajo na področje “Podpora socialnemu in čustvenemu razvoju otrok”; pri ocenjevalni lestvici *Kakovost na procesni ravni* dve področji dela vzgojiteljic, in sicer *Govor (Neformalna raba govora, Spodbujanje govornega razumevanja, Spodbujanje govornega izražanja, Branje knjig in pripovedovanje ob slikah, Spodbujanje komunikacije)* ter *Socialna interakcija (Splošen nadzor nad otroki, Disciplina, Interakcija med vzgojiteljico in otroki, Interakcija med otroki)*. V celoti je bil vključen *Vprašalnik o socialnem vedenju otrok SV-O*, ki so ga v istem vrtcu izpolnile

⁹ Podrobnejši opis posameznih temeljnih lestvic Vprašalnika o socialnem vedenju otrok SV-O se nahaja v opombah od 1 do 8.

vzgojiteljice otrok. S slednjim so ocenjevale socialno vedenje otrok glede na siceršnje poznavanje vedenja otrok, s katerimi dnevno delajo. Pri tem so bile opozorjene, naj vprašalnike izpolnjujejo same, brez posvetovanja s pomočnicami. Vsi izračuni povezanosti so bili izvajani na ravni šestih oddelkov v vrtcu, in sicer kot izračuni zvez (Pearsonovih koeficientov korelacij) med agregatom (povprečjem) samoocen vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljice v posameznem oddelku in agregatom (povprečjem) ocen socialnega vedenja otrok.

Rezultati

V tabeli 1 je razvidno, da je bila socialna kompetentnost statistično pomembno in zelo visoko povezana z *dejansko* podporo socialnemu in čustvenemu razvoju, ne pa tudi z *želeno* podporo socialnemu in čustvenemu razvoju. Zelo visoko, vendar ne statistično pomembno, je bilo z *dejansko* podporo socialnemu in čustvenemu razvoju povezano tudi splošno prilagajanje. Preostale sestavljene lestvice vprašalnika SV-O

Tabela 1. Povezanost med samooceno strokovnih delavk na področju podpore socialnemu ter čustvenemu razvoju otrok (ocenami, pridobljenimi z ocenjevalno lestvico Zaželeno-dejansko) in sestavljenimi lestvicami vprašalnika SV-O.

	Podpora socialnemu in čustvenemu razvoju otrok – DEJANSKO	Podpora socialnemu in čustvenemu razvoju otrok – ŽELENO
Socialna kompetentnost	0,91*	0,42
Ponotranjanje težav	0,59	0,19
Pozunanjanje težav	0,59	0,23
Splošno prilagajanje	0,81	0,35

Opomba: Lestvici ponotranjanja in pozunanjanja težav se vrednotita obrnjeno.

* $p < 0,05$.

Tabela 2. Število strokovnih delavk, ki deluje na posameznih stopnjah pri različnih področjih socialne interakcije (ocene, pridobljene z ocenjevalno lestvico Kakovost na procesni ravni).

	stopnja							N_{skupaj}
	1	2	3	4	5	6	7	
Splošen nadzor nad otroki	-	-	-	0	2	3	7	12
Disciplina	-	-	-	6	1	2	3	12
Interakcija med vzgojiteljico in otroki	-	-	-	2	0	1	9	12
Interakcija med otroki	-	-	-	3	0	4	5	12

Opomba: Stopnja 1 kaže na kakovostno najnižjo raven dela strokovne delavke na posameznem področju, stopnja 7 pa na najvišjo raven.

Tabela 3. Povezanost med samooceno strokovnih delavk o spodbujanju socialne interakcije na različnih področjih (ocenami, pridobljenimi z ocenjevalno lestvico Kakovost na procesni ravni) in sestavljenimi lestvicami vprašalnika SV-O.

	Splošen nadzor nad otroki	Disciplina	Interakcija med vzgojiteljico in otroki	Interakcija med otroki	Socialna interakcija – skupaj
Socialna kompetentnost	0,51	0,84*	0,39	0,66	0,68
Ponotranjanje težav	0,44	0,71	0,22	0,61	0,55
Pozunanjanje težav	0,37	0,82*	0,12	0,40	0,46
Splošno prilagajanje	0,49	0,84*	0,31	0,62	0,63

Opomba: Lestvici ponotranjanja in pozunanjanja težav se vrednotita obrnjeno.

* $p < 0,05$.

Tabela 4. Povezanost med samooceno strokovnih delavk o spodbujanju socialnega razvoja pri različnih oblikah dejavnosti (ocenami, pridobljenimi na Vprašalniku za strokovne delavke in delavce) in sestavljenimi lestvicami vprašalnika SV-O.

	Spodbujanje socialnega razvoja pri poteku igre v zadnjih 14-ih dneh v oddelku	Spodbujanje samostojnosti in interakcije pri rutinskih dejavnostih
Socialna kompetentnost	0,61	0,24
Ponotranjanje težav	0,91**	0,00
Pozunanjanje težav	0,77	-0,30
Splošno prilagajanje	0,73	0,08

Opomba: Lestvici ponotranjanja in pozunanjanja težav se vrednotita obrnjeno.

** $p < 0,01$.

so bile sicer pozitivno povezane z obema vidikoma samoocene strokovnih delavk, vendar te povezave niso bile ne statistično pomembne, ne zelo visoke.

Strokovne delavke so svoje delo pri različnih oblikah socialne interakcije oz. spodbujanja socialnega razvoja večinoma ocenjevale na najvišjih dveh stopnjah (glej tabelo 2). Slednje ne velja le za področje discipline, kjer je polovica strokovnih delavk svojo običajno raven delovanja ocenila na 4. stopnji.

Socialna kompetentnost je bila statistično pomembno in relativno visoko povezana s področjem discipline v posameznem oddelku v vrtcu (glej tabelo 3). Z ostalimi področji ocenjene socialne interakcije se socialna kompetentnost ni povezovala pomembno in tudi ne visoko, izražen pa je bil pozitiven trend povezanosti. Pozitiven trend povezanosti se kaže tudi med preostalimi sestavljenimi dimenzijami (odsotnost ponotranjanja težav, odsotnost pozunanjanja težav in splošno prilagajanje) in ocenami socialne interakcije na drugih področjih.

V tabeli 4 vidimo, da se niti potek igre v zadnjih 14-ih dneh niti spodbujanje samostojnosti in interakcije med otroki pri različnih oblikah rutinskih dejavnosti nista

Tabela 5. Število strokovnih delavk, ki deluje na posameznih stopnjah pri različnih področjih govora (ocene, pridobljene z ocenjevalno lestvico Kakovost na procesni ravni).

	stopnja							N _{skupaj}
	1	2	3	4	5	6	7	
Neformalna raba govora (1-2 leti)	-	-	-	-	-	1	1	2
Neformalna raba govora (3-6/7 let)	-	-	-	-	1	5	4	10
Spodbujanje govornega razumevanja (1-2 leti)	-	-	-	-	-	2	-	2
Spodbujanje govornega razumevanja (3-6/7 let)	-	-	-	-	3	3	4	10
Spodbujanje govornega izražanja	-	-	1	3	1	-	7	12
Branje knjig in pripovedovanje ob slikah (1-2 leti)	-	-	-	-	-	2	-	2
Branje knjig in pripovedovanje ob slikah (3-6/7 let)	-	-	-	2	1	5	2	10
Spodbujanje komunikacije	-	-	-	-	7	3	2	12

Opomba: Stopnja 1 kaže na kakovostno najnižjo raven dela strokovne delavke na posameznem področju, stopnja 7 pa na najvišjo raven.

Tabela 6. Povezanost med samooceno strokovnih delavk o spodbujanju govornega razvoja (ocenami, pridobljenimi z ocenjevalno lestvico Kakovost na procesni ravni) in sestavljenimi lestvicami vprašalnika SV-O.

	Neformalna raba govora (3-6/7let) ^a	Spodbujanje govornega razumevanja (3-6/7let) ^a	Spodbujanje govornega izražanja	Branje knjig, pripovedovanje ob slikah (3-6/7let) ^a	Spodbujanje komunikacije	Govor - skupaj
Socialna kompetentnost	0,55	0,56	0,61	0,87	0,87*	0,78
Ponotranjanje težav	0,10	0,85	0,62	0,63	0,94**	0,72
Pozunanjanje težav	0,08	0,67	0,31	0,67	0,79	0,48
Splošno prilagajanje	0,38	0,67	0,57	0,81	0,90**	0,73

Opomba: Lestvici ponotranjanja in pozunanjanja težav se vrednotita obrnjeno.

^a Korelacije niso izračunane za starostno skupino 1-2 leti, saj je v vzorcu ena takšna skupina. Navedene vrednosti korelacije so bile dobljene na 5 parih podatkov.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

povezovala statistično pomembno s socialno kompetentnostjo otrok. Povezanost je bila pozitivna, vendar ne visoka. Statistično pomembna in zelo visoka pa je bila povezanost med potekom igre v oddelku in odsotnostjo ponotranjanja težav.

Večina strokovnih delavk je svoje delo pri različnih vidikih spodbujanja govornega razvoja otrok ocenila na najvišjih dveh stopnjah (glej tabelo 5), kar pa ne velja za področje spodbujanja govornega izražanja in spodbujanja komunikacije, kjer je približno polovica strokovnih delavk izbranega vrtca svoje običajno ravnanje v oddelku ocenila tudi na nižjih stopnjah.

Tabela 7. Sodelovanje v paru vzgojiteljica – pomočnica vzgojiteljice (število posameznih odgovorov, pridobljenih pri posameznih trditvah v Vprašalniku za strokovne delavke in delavce).

	DA	NE	N_{skupaj}
Obe skupaj izvajava dejavnosti v oddelku.	12	0	12
Z otroki delava vzporedno v dveh manjših skupinah v oddelku.	12	0	12
Vzpostavlja več neposrednih stikov in komunikacije odrasla oseba - otrok.	12	0	12
Ena v paru izvaja načrtovano dejavnost, druga pa vzporedno opazuje otroke.	4	8	12
Pomočnica pomaga vzgojiteljici pri tistih dejavnostih, pri katerih potrebuje pomoč.	4	4	8

Tabela 8. Povezanost sestavljenih lestvic vprašalnika SV-O s sodelovanjem obeh strokovnih delavk pri delu (ocenami, pridobljenimi na Vprašalniku za strokovne delavke in delavce).

Sodelovanje pri različnih dejavnostih	
Socialna kompetentnost	0,50
Ponotranjanje težav	0,38
Pozunanjanje težav	0,16
Splošno prilagajanje	0,42

Opomba. Lestvice ponotranjanja in pozunanjanja težav se vrednotita obrnjeno.

Socialna kompetentnost otrok je bila statistično pomembno in relativno zelo visoko povezana s spodbujanjem komunikacije s strani strokovnih delavk (glej tabelo 6). Prav tako se je socialna kompetentnost relativno visoko, vendar ne statistično pomembno, povezovala z branjem knjig/pripovedovanjem ob slikanicah in skupnim rezultatom govora (govor – skupaj). S spodbujanjem komunikacije kot vidikom spodbujanja govornega razvoja sta se statistično pomembno in zelo visoko povezovali tudi dimenziji odsotnost ponotranjanja težav in splošno prilagajanje.

Strokovne delavke so na eni strani poročale, da v paru sodelujejo pri izvajanju dejavnosti, na drugi strani pa, da z otroki delajo vzporedno v manjših skupinah ali da ena v paru opazuje dejavnost oz. da pomočnica vzgojiteljici pomaga le tam, kjer potrebuje pomoč (glej tabelo 7).

Tabela 8 kaže, da je bila povezanost med socialno kompetentnostjo in sodelovanjem strokovnih delavk pri različnih oblikah dejavnosti v oddelku pozitivna in srednje visoka, vendar ne statistično pomembna. Tudi s preostalimi sestavljenimi lestvicami vprašalnika SV-O se je stopnja sodelovanja med vzgojiteljico in pomočnico vzgojiteljice povezovala sicer pozitivno, vendar korelacije niso bile statistično pomembne in so bile zmerne.

Razprava

Rezultati kažejo (glej tabelo 1), da je višja ocena strokovnih delavk o kakovosti svojega dela na področju spodbujanja socialnega in čustvenega razvoja otrok povezana z višjo socialno kompetentnostjo otrok (kot so jo ocenile vzgojiteljice). Ob tem velja poudariti možnost, da je ugotovljena zveza lahko višja zaradi napake istega ocenjevalca, kot bi bila v primeru, če bi kakovost dela strokovnih delavk ocenjevali zunanji ocenjevalci. Kljub temu nas ugotovljena povezanost navede k sklepu, da so tisti otroci, vsaj na ravni izbranega vrtca, ki so deležni predšolske vzgoje v vrtcu na kakovostno višji ravni, socialno bolj prilagojeni in bolj kompetentni ter hkrati izražajo manj tako znakov ponotranjanja kot tudi pozunanjanja težav. Ali drugače, otroci, ki so deležni bolj kakovostne predšolske vzgoje, so v svojem vedenju bolj prilagojeni, fleksibilni in naj bi kazali na splošno bolj prosocialen vzorec vedenja kot njihovi vrstniki, ki so deležni predšolske vzgoje na nižji kakovostni ravni. Ti otroci naj bi tudi v manjši meri izražali stopnjo težavnega vedenja v smislu znakov anksioznosti, boječnosti in umika iz socialnih situacij kot tudi neposrednih oblik agresivnega vedenja in jeze, usmerjene na vrstnike in avtoriteto v socialnih interakcijah. Vse navedeno sicer velja zgolj na ravni izbranega vrtca, vendar se ugotovitve o pozitivni povezanosti kakovosti izvajanja predšolske vzgoje z otrokovim splošnim socialnim vedenjem oz. dejavnostmi v različnih socialnih situacijah ujemajo z ugotovitvami npr. B. Hagekull in G. Bohlin (1995). Na osnovi rezultatov obsežne raziskave sta zaključili, da ima visoka kakovost vrtecev splošne pozitivne učinke na otrokovo socialno vedenje in da otroci, gledano z razvojnega vidika, v vrtcu "pridobijo".

Rezultati kažejo tudi (glej tabelo 1), da trend povezanosti med socialno kompetentnostjo otrok in zeleno podporo socialnemu ter čustvenemu razvoju ni tako enoznačen kot trend povezanosti s samoocenjeno dejansko podporo. Do navedene razlike najverjetneje prihaja, ker se zgolj dejansko izvajanje različnih dejavnosti za spodbujanje otrokovega razvoja kaže v različni stopnji otrokove kompetentnosti. Zaželeni nivo delovanja strokovnih delavk v oddelku pa ni neposredno povezan z dejanskim delovanjem otroka v socialnih situacijah – izraža zgolj nivo pomembnosti izvajanja različnih oblik dejavnosti za zagotavljanje kakovostne predšolske vzgoje kot jo ocenjujejo strokovne delavke. Slednje pa je relativno neodvisno od njihovega dejanskega delovanja v oddelku in zato tudi povezanosti s kompetentnostjo otrok v vsakodnevnem delovanju niso visoke.

H kakovostnim in razvojno višjim oblikam socialnega vedenja (kot so jih ocenile vzgojiteljice otrok), kot so fleksibilen, prosocialen vzorec vedenja, samostojnost in neodvisnost, torej pripomore, če se strokovne delavke posvečajo vsakemu otroku posebej, na različne načine pomagajo otrokom razvijati neodvisnost in odgovornost, jim izkazujejo spoštovanje, se za njih zanimajo, jih pohvalijo za trud in dosežke, postavijo jasna pravila vedenja in se jih tudi dosledno držijo. Vse navedeno je posebej poudarjeno tudi v Kurikulu za vrtece (1999). Ker je torej otrokov socialni razvoj pomembno povezan s socialno klimo, ki je v oddelku vrtca in s stopnjo pozornosti ter spoštovanja, ki ga

otrokom namenjajo strokovne delavke, bi lahko izpeljali, da je za raven kakovosti predšolske vzgoje v kontekstu spodbujanja socialnega razvoja otrok zelo pomembno, da strokovne delavke sledijo načelom in ciljem kurikula, ne le pri posameznih dejavnostih, temveč kontinuirano tudi skozi daljše časovno obdobje.

Odnos med samooceno strokovnih delavk o spodbujanju socialnega razvoja otrok in socialno kompetentnostjo otrok smo, poleg že navedene samoocene želene in dejanske podpore otrokovemu socialnemu in čustvenemu razvoju, preverjali tudi glede na samooceno strokovnih delavk o njihovem vsakodnevem ravnanju na področju otrokovega socialnega razvoja. Ugotovili smo, da je disciplina tisti vidik socialne interakcije v oddelku, ki je pomembno povezana s pozitivnimi dimenzijami otrokovega socialnega vedenja (glej tabelo 3). Pomembni elementi spodbujanja otrokovega fleksibilnega in prosocialnega vzorca vedenja ter razvoja socialnih spretnosti so torej dejavnosti, kot so npr. vključevanje otrok v reševanje konfliktov, jasno postavljanje pravil, izključevanje kazni. Ob tem pa ne gre zanemariti relativno pomembne vloge tudi drugih področij socialne interakcije (*splošen nadzor nad otroki, interakcija med vzgojiteljico in otroki, interakcija med otroki* ter tudi *globalni skor socialne interakcije*), ki so prav tako v pozitivnem odnosu s pozitivnimi atributi socialnega vedenja. Stopnje neposrednega ravnanja strokovnih delavk na področju socialne interakcije sicer kažejo, da naj bi večina vzgojiteljic in pomočnic pri različnih aspektih socialne interakcije delovala na najvišjih dveh stopnjah, kar ne velja le za področje discipline (glej tabelo 2). Vendar pa ob tem ne gre zanemariti dejstva, da so stopnje delovanja strokovnih delavk določene glede na njihove samoocene, ki so lahko podvržene neobjektivnosti ocenjevalca zaradi raznovrstnih dejavnikov (npr. podajanja socialno zaželenih odgovorov, premajhne mere samokritičnosti, površnosti pri izpolnjevanju ocenjevalnih lestvic, nepoznavanja oz. nezadostnega vpogleda v svoje neposredno delovanje ipd.) in kljub indirektnosti postavljenih trditev v ocenjevalnih lestvicah morda niso dovolj natančne ocene njihovega dejanskega dela v oddelku. Zaradi vsega navedenega je morda povezanost s socialno kompetentnostjo otrok pri področju discipline, kjer so ravni delovanja vzgojiteljic in pomočnic razpršene v največji meri in morda tudi v največji meri odraz samokritičnosti, relativno visoka in pomembna za razliko od ostalih področij. Gledano v celoti, rezultati kažejo na pomembnost spodbujanja socialne interakcije, tako v smislu vzdrževanja ravnovesja med otrokovo potrebo po neodvisnem delovanju in vzgojiteljičinim prispevkom k otrokovemu učenju kot tudi v smislu dopuščanja in spodbujanja interakcije med otroki in med otroki ter odraslimi osebami v kontekstu podpore otrokovemu socialnemu razvoju. Te rezultate lahko primerjamo z ugotovitvami L. Marjanovič Umek in sodelavk (2003), ki so v svoji raziskavi preverjale učinek izvedbenega kurikula na ravni vpliva izvajanja kurikula na socialnoemocionalni razvoj otrok. Ugotovile so, da se kažejo pomembne razlike v več vidikih socialnega vedenja otrok med vrtci (verjetno v povezavi s kakovostjo) in ne glede na vrsto programa.

Kurikulum za vrtce (1999) otroško igro izpostavlja kot pomemben element predšolske vzgoje, saj je notranje motivirana dejavnost, za otroke prijetna in vzpostavlja

prostor med otrokovim aktualnim in potencialnim razvojem. Prav tako izpostavlja pomembnost upoštevanja učinkov prikritega kurikula. Zato smo pri ugotavljanju odnosa med samooceno strokovnih delavk o spodbujanju socialnega razvoja otrok in njihovo socialno kompetentnostjo upoštevali tudi vidike dela v oddelku, ki se nanašajo na t.i. prikriti kurikulum in igro. Rezultati so pokazali (glej tabelo 4), da je potek igre relativno pomembno povezan s socialno kompetentnostjo otrok. Potek igre je za optimalno podporo otrokovemu socialnemu razvoju torej smiselno organizirati tako, da je otrokom dopuščena samoiniciativnost pri izbiri in poteku igre, da se otroke spodbuja k medsebojni interakciji z drugimi v okviru igralne dejavnosti in da se v igro vključuje tudi strokovna delavka sama. Le na takšen način namreč lahko pride do socialnega učenja oz. se lahko izkoristi vzpostavljeni potencial območja bližnjega razvoja. Nadalje je iz rezultatov moč razbrati (glej tabelo 4), da spodbujanje samostojnosti otrok ter interakcije z drugimi nista v pomembnem odnosu z vidiki socialnega vedenja otrok, čeprav je odnos sicer pozitiven. Pomembnosti rutinskih dejavnosti v kontekstu zagotavljanja kakovostne predšolske vzgoje torej vseeno ne gre zanemarjati, saj le-te predstavljajo pomemben element vzgojnega vplivanja na otroke in so mnogokrat pomembnejše od neposrednih vzgojnih dejavnosti. Z vidika optimalne spodbude socialnemu razvoju je delo strokovnih delavk pri izvajanju rutinskih dejavnosti tako smiselno organizirati tako, da so same zgolj organizatorke in nedirektivne usmerjevalke rutinskih dejavnosti, otrokom pa je dopuščena možnost nudenja medsebojne pomoči pri vseh oblikah rutinskih dejavnosti (prehranjevanje, oblačenje, počitek), medsebojno komuniciranje, izbira partnerjev pri izvedbi vsakodnevnih dejavnosti v vrtcu. Vse to namreč prispeva k ugodni socialni klimi v oddelku, ki je nujen predpogoj za spodbujanje otrokove socialne kompetentnosti. Velja pa izpostaviti tudi obratno možnost, da namreč višja socialna kompetentnost prispeva k bolj ugodni socialni klimi v oddelku, kar se lahko povezuje z višjo kakovostjo dela strokovnih delavk.

Ker je govor instrument tako socializacije kot tudi spoznavanja sveta in ker se na eni strani usvajanje govora povezuje z otrokovim kognitivnim in socialnim razvojem, na drugi strani pa način otrokovega komuniciranja kaže na stopnjo njegove socializacije (Popović, 1982), je bil namen pričujoče raziskave preveriti tudi odnos med socialno kompetentnostjo otrok in spodbujanjem govornega razumevanja, izražanja in rabe govora s strani strokovnih delavk. Predvidevali smo, da se bo kakovostno višja raven spodbujanja govornega razvoja povezovala z višjo socialno kompetentnostjo otrok. Dobljeni rezultati kažejo (glej tabelo 6), da predvideni odnos obstaja. Še posebej izrazit trend pozitivne povezanosti je zaslediti med posameznimi vidiki otrokovega funkcioniranja v socialnem kontekstu in spodbujanjem komunikacije kot vidikom spodbujanja govornega razvoja. Za zagotavljanje kakovostne predšolske vzgoje v kontekstu spodbujanja socialnega razvoja je torej pomembno, da se spodbuja komunikacija otrok, in sicer v smislu uravnoteževanja časa med poslušanjem otrok in njihovim govorjenjem, da se povezuje otrokove izjave z napisanim besedilom, da se spodbuja komunikacijo otrok z vrstniki in odraslo osebo tako med usmerjenimi kot tudi med rutinskimi ter prehodnimi dejavnostmi v vrtcu. Ker je strokovna delavka v vrtcu

usmerjevalka dejavnosti in tako v veliki meri sodoloča otrokovo vključevanje v verbalno interakcijo, ima pomembno vlogo pri razvijanju otrokove govorne zmožnosti. Ta pa je, kot je razvidno iz predhodno navedenega, v tesni povezavi z razvojem socialne kompetentnosti otrok. Govorno zmožnost, kot zmožnost sporazumevanja z okoljem in zmožnost sporočanja svojih izkušenj, čustev, vedenj na različne načine in hkrati razumevanja načinov, kako drugi sporočajo in predstavljajo lastne izkušnje (Kurikulum za vrtce, 1999), je zato zelo pomembno razvijati skozi naslednje dejavnosti strokovne delavke v oddelku: spodbujanje otrok, da z govorom rešujejo probleme, jim zastavljati vprašanja, ki zahtevajo daljše in celovitejše odgovore, jim postavljati jasna navodila, jim omogočiti stik s knjigami in se z njimi pogovarjati o vsebini knjig, otroke spodbujati k opisovanju dogodkov, pripovedovanju zgodb, se odzivati na njihove izjave in jih z dodatnimi vprašanji spodbujati k podajanju daljših, celovitejših odgovorov. Slednje se nanaša predvsem na spodbujanje otrokovega govornega izražanja, ki pa bi ga veljalo, vsaj na ravni izbranega vrtca, spodbujati v večji meri. Rezultati namreč kažejo (glej tabelo 5), da na omenjenem področju strokovne delavke glede na lastno samooceno ne dosegajo najvišjih, optimalnih ravni delovanja. Smiselno bi bilo torej izpostaviti pomembnost razvijanja uporabe različnih oblik govora ter tehnik (npr. uporaba tehnik, kot so pogovor, pripovedovanje, razlaga, opisovanje, dramatizacija, igra vlog ipd.) v različnih govornih položajih, s katerimi se omogoča razvijanje zmožnosti tvorjenja in razumevanja besedil v različnih socialnih kontekstih.

Koeficienti povezanosti sodelovanja med vzgojiteljico in pomočnico vzgojiteljice z vidiki otrokovega socialnega vedenja kažejo na pozitiven trend povezanosti medsebojnega sodelovanja strokovnih delavk v paru in socialno kompetentnostjo otrok (glej tabelo 8). Čeprav koeficienti povezanosti sicer niso statistično pomembni, so vseeno relativno visoki, kar pomeni, da pri delu v oddelku skupno organizacijo dela v paru ne gre zanemarjati. Slednje namreč na eni strani olajša delo vzgojiteljice in njene pomočnice in na drugi strani prispeva k spodbujanju socialnega razvoja otrok oz. je v soodvisnem odnosu z otrokovim socialnim razvojem. Nenazadnje je ob načrtovanem delu in ob dobršni meri sodelovanja tudi lažje zasledovati cilje kurikula. Pa tudi avtorji (Layzer in dr., 1993), ki so analizirali različne vrtčevske programe z vidika posameznih kazalcev, kot eno izmed pomembnih področij zagotavljanja kakovosti na višji ravni navajajo sodelovanje med vzgojiteljico in pomočnico vzgojiteljice. Slednje, vsaj z vidika delitve dela med vzgojiteljico in pomočnico vzgojiteljice, v izbranem vrtcu ni optimalno (glej tabelo 7). Relativno velik delež strokovnih delavk namreč poroča o tem, da z otroki delajo vzporedno v manjših skupinah ali da ena v paru opazuje dejavnosti. Kar polovica pa jih poroča o tem, da pomočnica vzgojiteljice pomaga vzgojiteljici le tam, kjer ta potrebuje pomoč. Vse navedeno pa je nekonsistentno s poročanjem vseh strokovnih delavk, da dejavnosti v oddelku izvajata obe strokovni delavki v paru. Glede na navedeno bi bilo strokovnim delavkam, vsaj na ravni izbranega vrtca, smiselno pojasniti pomembnost načrtovanja svojega dela na ta način, da se večino časa z otroki ne ukvarja le ena oseba, temveč obe prisotni odrasli osebi. Vloga pomočnice vzgojiteljice namreč ni le v organizaciji igralnice oz. prostora oddelka in vsakodnevnih

dejavnosti, temveč tudi aktivno sodelovanje pri izvajanju različnih vrst dejavnosti, ki potekajo v oddelku – tako vsakodnevnih, rutinskih, prehodnih kot tudi načrtovanih, usmerjenih dejavnosti.

Na podlagi povezanosti med dimenzijami otrokovega socialnega razvoja in kazalci kakovosti predšolske vzgoje sicer ne moremo sklepati o smeri povezanosti med njimi, lahko pa zaključimo, da je povezanost med kakovostjo predšolske vzgoje v kontekstu spodbujanja socialnega razvoja otrok in socialno kompetentnostjo otrok pozitivna in pomembna. Prav tako rezultati kažejo tudi na pomembnost spodbujanja govornega razvoja v vrtcu, saj je slednji v tesni povezavi z razvojem socialne kompetentnosti otrok. Izpostavimo torej lahko tako pomembnost zasledovanja načel in ciljev kurikula in kakovost dela v vrtcu, ki pomembno pripomoreta k pridobivanju socialnih spretnosti pri otrocih.

Da bi izboljšali veljavnost rezultatov pričujoče raziskave, bi v prvi vrsti bilo potrebno povečati velikost vzorca, in sicer tako v smislu vključitve večjega števila oddelkov in vrtcev kot tudi v smislu vključitve starostno različnih skupin. S tem bi rezultate lahko posploševali na širšo populacijo in jih analizirali ločeno za nižjo in višjo starostno skupino otrok. Smiselno bi bilo tudi, če socialne kompetentnosti otrok ne bi ocenjevale le njihove vzgojiteljice, temveč tudi pomočnice vzgojiteljic. Pomemben vidik izboljšanja reprezentativnosti rezultatov in podajanja splošno veljavnih zaključkov o povezanosti kakovosti predšolske vzgoje s socialno kompetentnostjo otrok pa bi predstavljala tudi uvedba zunanjih ocenjevalcev, saj je samoocena strokovnih delavk lahko podvržena številnim napakam v ocenjevanju. Prav tako bi v prihodnje bilo smiselno ugotavljati tudi vzdolžne napovedne zveze med kakovostjo dela v vrtcih in socialnim vedenjem otrok.

Literatura

- Babić, N. (1989). *Govor odgajatelja i dječje aktivnosti [Preschool teachers' language and childrens' activities]*. Zagreb: Školske novine.
- Browne, A. (1996). *Developing language and literacy 3 – 8*. London: P. C. P.
- Hagekull, B. in Bohlin, G. (1995). Day care quality, family and child characteristics and socioemotional development. *Early Childhood Research Quarterly*, 10, 505–526.
- Howes, C., Phillips, D. A. in Whitebook, M. (1992). Thresholds of quality: implications for the social development of children in center-based child care. *Child Development*, 63, 449–460.
- Kurikulum za vrtce [Curriculum for preschool institutions]* (1999). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport. Urad RS za šolstvo.
- LaFreniere, P. J., Dumas, J. E., Zupančič, M., Gril A. in Kavčič, T. (2001). *Vprašalnik o socialnem vedenju otrok. SV-O priručnik [Social competence and behavior evaluation preschool edition (SCBE)]*. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva, Družba za svetovanje in založništvo.
- Lamovec, T. (1988). *Priručnik za psihologijo motivacije in emocij [Handbook for psychol-*

- ogy of motivation and emotion]. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- Layzer, J. I., Goodson, B. D. in Moss, M. (1993). *Life in preschool. Observational study of early childhood programs* (Final report Volume I). Cambridge, MA: Abt Associates, Inc.
- Maccoby, E. E. in Lewis, C. C. (2003). Less day care or different day care? *Child Development*, 74, 1069–1075.
- Marjanovič Umek, L. (1995). Vrtec in otrokov razvoj [Preschool institution and child's development]. *Sodobna pedagogika*, 7/8, 338–348.
- Marjanovič Umek, L. (2002a). Kakovost v vrtcih v Evropi in po svetu [Quality of preschool institutions in Europe and across the world]. V L. Marjanovič Umek, U. Fekonja, T. Kavčič in A. Poljanšek (ur.), *Kakovost v vrtcih* (str. 11–21). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Marjanovič Umek, L. (2002b). Razvojna psihologija kot izziv predšolski vzgoji v vrtcu [Developmental psychology as a challenge to preschool education in preschool institutions]. *Sodobna pedagogika*, 3, 10–21.
- Marjanovič Umek, L. (2005). Kakovost v vrtcu [Quality in preschool institution]. V L. Marjanovič Umek, U. Fekonja in K. Bajc (ur.), *Pogled v vrtec* (str. 9–29). Ljubljana: Državni izpitni center.
- Marjanovič Umek, L. in Fekonja, U. (2001). Govorno razumevanje, izražanje in raba jezika [Language comprehension, expression and use of language]. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija: izbrane teme* (str. 60–85). Ljubljana: Oddelek za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Marjanovič Umek, L., Fekonja, U., Kavčič, T. in Poljanšek, A. (2002). Ocenjevalna lestvica za strokovne delavke(ce). Kakovost na procesni ravni [Rating scale for professional workers in preschool institution. Quality at process level]. V L. Marjanovič Umek, U. Fekonja, T. Kavčič in A. Poljanšek (ur.), *Kakovost v vrtcih* (str. 153–174). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Marjanovič Umek, L., Kranjc, S., Fekonja, U. in Bajc, K. (V recenziji). Quality of the preeschool and home environment as a context of children's language development.
- Marjanovič Umek, L., Zupančič, M., Fekonja U. in Kavčič, T. (2003). Kurikulum za vrtce: učinki na področju komunikacije in socialnoemocionalnega razvoja otrok [Curriculum for preschool institutions: effects in the areas of communication and social-emotional development of children]. *Sodobna pedagogika*, 5, 48–73.
- Marjanovič Umek, L., Zupančič, M., Lešnik Musek, P., Fekonja, U. in Kavčič, T. (2001). Socialni razvoj v zgodnjem otroštvu in teorija uma [Social development in early childhood and theory of mind]. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija: izbrane teme* (str. 42–60). Ljubljana: Oddelek za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Moyles, J. R. (1995). *Just playing?* Milton Keynes: Open University Press.
- National institute of child health and human development early child care research network, (2003). Does amount of time spent in child care predict socioemotional adjustment during the transition to kindergarten? *Child Development*, 74, 976–1005.
- Poljanšek, A. in Marjanovič Umek, L. (2002). Ocenjevalna lestvica za strokovne delavke in delavce. Primerjava zaželenega in dejanskega dela v vrtcu [Rating scale for professional workers in preschool institution. Comparison of desired and actual level of

- work in preschool institution]. V L. Marjanovič Umek, U. Fekonja, T. Kavčič in A. Poljanšek (ur.), *Kakovost v vrtcih* (str. 145–153). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Poljanšek, A., Marjanovič Umek, L., Kavčič, T., Fekonja, U. in Batistič Zorec, M. (2002). Vprašalnik za strokovne delavke in delavce [Questionnaire for professional workers in preschool institution]. V L. Marjanovič Umek, U. Fekonja, T. Kavčič in A. Poljanšek (ur.), *Kakovost v vrtcih* (str. 71–103). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Popović, T. (ur.) (1982). *Govor u predškolskoj ustanovi [Language in preschool institution]*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd.
- Warden, D. in Christie, D. (2001). *Spodbujanje socialnega vedenja: dejavnosti za spodbujanje prosocialnih medosebnih veščin in vedenja [Stimulation of social behavior: activities for stimulating prosocial interpersonal skills and behavior]*. Ljubljana: Inštitut za psihologijo osebnosti.
- Zupančič, M. (2004). Socialni razvoj dojenčka in malčka [Infant's and toddler's social development]. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 255–278). Ljubljana: Založba Rokus.
- Zupančič, M., Gril, A. in Kavčič, T. (2001). Socialno vedenje in sociometrični položaj predšolskih otrok v vrtcu [Social behavior and sociometric status of preschool children attending kindergarten]. *Psihološka obzorja*, 2, 67–88.

Prispelo/Received: 08.03.2006

Sprejeto/Accepted: 31.03.2006

Ocena knjige “Psihološke in kognitivne študije osebnosti” (red. prof. dr. Janek Musek)

Marko Polič*
Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Ljubljana

Review of the book “Psychological and cognitive studies of personality” (Janek Musek)

Marko Polič
University of Ljubljana, Department of Psychology, Ljubljana, Slovenia

Ključne besede: psihologija osebnosti, kognitivna psihologija, predstavitve

Key words: personality psychology, cognitive psychology, reviews

CC = 3100

UDK = 159.923(049.3)

Musek, J. (2005). *Psihološke in kognitivne študije osebnosti [Psychological and cognitive studies of personality]*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. COBISS ID: 221104640.

Redni profesor dr. Janek Musek je pri Znanstvenem inštitutu Filozofske fakultete objavil knjigo »*Psihološke in kognitivne študije osebnosti*«. Knjiga obsega 253 strani besedila, slik in grafikonov, 44 strani virov ter kazali imen in pojmov. Delo je smiselno razdeljeno v pet osnovnih poglavij, posvečenih konativnemu in kognitivnemu vidiku osebnosti, temeljnim dimenzijam osebnosti, temeljnim dimenzijam intelekta, samopodobi, ter osebnosti, samopodobi in psihičnemu blagostanju. Soavtorica zadnjega poglavja je asistentka dr. Andreja Avsec. Poglavja so ustrezno členjena na podpoglavja in pregled vsebine omogoča dobro znajdenje v besedilu. Delo je pisano v strokovno korektnem in bralcu prijaznem jeziku.

Avtor na novo premišlja področje osebnosti, ki se mu raziskovalno posveča že več desetletij. Večji poudarek je tokrat dan kognitivnim vidikom (sposobnosti), saj z

* Naslov / Address: red. prof. dr. Marko Polič, Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, e-mail: marko.polic@ff.uni-lj.si

razvojem kognitivnih znanosti njihov pomen vse bolj narašča. Pri tem niso zapostavljeni konativni vidiki. Okvir obravnave je zastavljen široko in posega na transdisciplinarno ozemlje, kar ji daje večjo veljavnost. Ob zgodovinskih izhodiščih so podana tudi najnovejša spoznanja, med njimi avtorjeva lastna. Vsebina je obravnavana razvojno in zajema najpomembnejša vprašanja psihologije osebnosti. Avtor uspešno razrešuje mnoge precepe, npr. med konsistentnostjo in distinktivnostjo, med situacijo in osebo kot izvorom vedenja, ter raziskuje temeljne razsežnosti osebnosti, vključno z danes najbolj popularnim petfaktorskim modelom. Približno na polovici se delo prevesi iz proučevanja osebnosti kot objektivne danosti v proučevanje posameznikovih lastnih predstav, misli in pojmovanj o sebi, tj. v proučevanje samopodobe. Avtor obravnava tudi zapleten odnos med obema, saj se samopodoba nanaša na osebnost, je, kot pravi avtor, »posameznikovo duševno zrcaljenje osebnosti«. Obravnava tudi vse relevantne pojme, predvsem pojem jaza. To je morda ena najtemeljitejših obravnav tega pojma pri nas. Ob vsebinskem prispevku je pomembna tudi avtorjeva razmejitev različnih pojmov, saj na tem področju vlada precejšnja zmeda in se izrazi pogosto uporabljajo v različnih pomenih.

V zadnjem delu oba avtorja obravnavata najnovejše doneske t. i. pozitivne psihologije ter jih povezujeta z osebnostjo in samopodobo. To je toliko bolj pomembno, saj je psihologija še danes, tudi pri nas, bolj »negativno pristrana« in raziskovanja ter premisleki o pozitivnih vidikih življenja, sreči, zadovoljstvu ali veselju ostajajo v ozadju. Zdaj se končno tudi pri nas pojavlja delo, ki na znanstveno neoporečen način uvaja te pojme v raziskovalno polje psihologije.

Zasnova tega, za področje osebnosti že skoraj enciklopedičnega dela, je teoretsko osmišljena in empirično podprta. Obenem glavni avtor prikazuje tudi metode raziskovanja, ki so vodile do posameznih spoznanj. Ne gre zanemariti tudi njegovega lastnega raziskovalnega dela na področju osebnosti, ki je sestavni del obravnavanih spoznanj.

Delo »*Psihološke in kognitivne študije osebnosti*« dr. Janeka Museka in dr. Andreje Avsec predstavlja pomembno temeljno znanstveno delo s področja osebnosti in ga zainteresiranim za problematiko osebnosti toplo priporočam v branje.

Predstavitev doktorske disertacije “Vpliv glasbe na kognitivno funkcioniranje” (dr. Katarina Habe)#

*Valentin Bucik**
Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Ljubljana

Presentation of the doctoral dissertation “The influence of music on the cognitive functioning” (Katarina Habe, PhD)

Valentin Bucik
University of Ljubljana, Department of Psychology, Ljubljana, Slovenia

Ključne besede: zaznavanje, glasba, Mozartov učinek, kognitivni procesi, psihologija glasbe, doktorske disertacije, predstavitve

Key words: perception, music, Mozart effect, cognitive processes, psychology of music, doctoral dissertations, reviews

CC = 2340

UDK = 159.955:78(049.3)

Habe, K. (2005). *Vpliv glasbe na kognitivno funkcioniranje* (neobjavljena doktorska disertacija). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo (COBISS.SI-ID: 224902912).

Doktorsko disertacijo je mag. Katarine Habe z naslovom »Vpliv glasbe na kognitivno funkcioniranje« opravila pod mentorstvom red. prof. dr. Valentina Bucika ter somentorstvom red. prof. dr. Breda Oblak z Akademije za glasbo Univerze v Ljubljani (in v večjem, zlasti empiričnem delu pod budnim očesom red. prof. dr. Norberta Jaušovca s Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru) in decembra 2005 uspešno zagovarjala pred komisijo v sestavi red. prof. dr. Marko Polič, izr. prof. dr. Cirila Peklaj, red. prof. dr. Breda Oblak in red. prof. dr. Valentin Bucik. Disertacija je

Doktorsko disertacijo si lahko ogledate v knjižnici Oddelka za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani pri gospe Mileni Vukić.

* Naslov / address: red. prof. dr. Valentin Bucik, Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, e-mail: tine.bucik@ff.uni-lj.si

obsežno, zrelo, sodobno in izvirno znanstveno-raziskovalno delo, pomembno tako z vidika raziskovanja v poljih narave inteligentnosti ter njenega razvoja in vpliva glasbe na kognitivni razvoj ter kognitivno delovanje, kot tudi z vidika celotne psihološke znanosti. V natančno izvedenem raziskovalnem procesu, o katerem poroča v disertaciji, je avtorica z novega raziskovalnega zornega kota in na metodološko inovativen način ter po poti sistematičnega raziskovanja s pomočjo verodostojnih psiholoških ter fizioloških metod osvetlila problematiko vpliva specifičnih sestavin ali komponent glasbe na intelektualno učinkovitost.

Po vsebini delo sodi na presek med področji kognitivne psihologije in psihologije glasbe, v ožjem smislu pa v področje inteligentnosti oziroma iskanja morebitnih zunanjih vplivov (torej vplivov okolja) na razvoj intelektualnih kapacitet. Osnovni problem disertacije je bil natančneje preučiti vpliv glasbe na kognitivno funkcioniranje. Nevrobiološke raziskave glasbene kognicije, učenja glasbenih konceptov in avditornega procesiranja so pokazale, da ima glasba pomemben učinek na delovanje možganov, njihovo strukturo in aktivacijske vzorce. Problematika vpliva glasbe na kognitivno delovanje je zelo obsežna in večplastna. Nekateri segmenti so slabo, ali pa sploh ne, raziskani. Avtorica se je lotila slabo pojasnjene fenomena, preverjanja t. i. »Mozartovega učinka« na kognitivno delovanje tako, da je raziskovala razlike v osebnostnih in intelektualnih značilnostih posameznikov, pri katerih se ta učinek močno izraža, in tistimi, pri katerih je učinek le minimalno izražen ali pa ga sploh ni. Z elektroencefalografskimi meritvami (EEG) je preverjala tudi vplive na možgansko aktivacijo.

»Mozartov učinek« je nevrofiziološki fenomen, ki se kaže v pomembnem izboljšanju reševanja prostorsko-časovnih nalog in v spremembi nevrofiziološke aktivnosti ob prisotnosti Mozartove glasbe. V preteklih raziskavah je bilo namreč ugotovljeno, da naj bi določen tip glasbe, v konkretnem primeru Mozartova sonata (K.448), neposredno vplival na prostorsko rezoniranje (sposobnost ustvarjanja miselnih predstav v času in prostoru), ki je bistveno za višje možganske procese, vzpodbujene pri matematiki, šahu in tudi pri ustvarjanju in poustvarjanju glasbe. Razlagalci tega fenomena pravijo, da kompleksno strukturirana glasba, ki je v tempu, strukturi melodije, v organizaciji ter prediktibilnosti podobna Mozartovi sonati (K.448), pomembno vpliva na povečanje uspešnosti reševanja spacialno-temporalnih nalog. Do tega učinka naj bi prišlo zaradi podobnosti med vzorci nevronske aktivacije, ki so prisotni med poslušanjem Mozartove glasbe in pri prostorskem zaznavanju. S pomočjo glasbe naj bi prišlo do povečanja in vzpodbuditve operacij kortikalne simetrije med inherentnimi nevronskimi vzorci. Celoten koncept temelji na preizkušanju trionskega modela organizacije korteksa. Glasba je v tem primeru le posrednik za vpogled v delovanje višjih kognitivnih funkcij.

Mozartov učinek se nanaša na dva različna fenomena, po eni strani gre za kratkotrajno povečanje prostorskih sposobnosti ob poslušanju Mozartove glasbe ter po drugi strani za dolgotrajni učinek formalnega glasbenega izobraževanja na delovanje višjih kognitivnih funkcij. Kaže se v pomembnem izboljšanju rezultatov reševanja

prostorskih testov, povečani EEG koherenci, povečanih korelacijah nevrofiziološke aktivnosti temporalnih in levo frontalnih področij, v povečanem prostorsko časovnem sklepanju pri predšolskih otrocih po nekajmesečnem učenju klavirja, v izboljššanem učenju orientacije v labirintu pri podganah, v spremembah v amplitudi alfa ritma in povečani interhemisferični koherenci, v spremembah v moči in koherenci EEG-ja, posebno v desnem temporalnem področju ter v pomembnem upadu epileptiformne aktivnosti ter v povečanem kratkoročnem prostorsko časovnem sklepanju pri Alzheimerjevih bolnikih. Avtorica je na osnovi trionskega modela organizacije korteksa predvidevala, da bo reševanje spacialno-temporalnih nalog pomembno boljše po poslušanju Mozartove glasbe kot po sedenju v tišini ter da se bodo pojavile razlike v možganski aktivaciji. V raziskavi je preverila tudi povsem neraziskano področje, in sicer vpliv osebnostne strukture in čustvene inteligentnosti na Mozartov učinek, kar njegovo povezavo s kognitivnimi funkcijami, evalviranimi z nevrofiziološkimi meritvami, omogoča osvetliti z novega vidika. Pričakovala je razlike v osebnostni in intelektualni strukturi med osebami, pri katerih je Mozartov učinek prisoten, in tistimi, pri katerih ga ni. Vpliv glasbe na kognitivno funkcioniranje je avtorica torej preučevala s pomočjo Mozartovega učinka, preko vpliva Mozartove sonate na prostorsko-časovno rezoniranje. Raziskava je bila zastavljena večplastno. Najprej so bile na manjših vzorcih izvedene tri preliminarne EEG raziskave, nato pa je bil izveden osrednji eksperiment o vplivu poslušanja Mozartove sonate na reševanje nalog prostorsko-časovnega rezoniranja na vzorcu 315 študentov. Na podlagi slednjega eksperimenta sta bili izbrani skupina dviga (torej skupina posameznikov, pri katerih je bil zaznan Mozartov učinek) in skupina stagnacije (skupina, pri kateri ni bilo zaznati tega učinka). Avtorica je ugotovila, da učinek ni odvisen od spola, predhodne glasbene izobrazbe in študijske smeri. Prav tako nanj ne vplivajo osebnostne in čustvene značilnosti. Pokazalo pa se je, da nanj vpliva splošni faktor inteligentnosti, in sicer je Mozartov učinek bolj izrazit pri posameznikih z nižjim IQ kot pri tistih z višjim IQ. Med skupinama, kjer se je Mozartov učinek pokazal ali pa ne, je prišlo do pomembnih razlik v avditivnem in vizualnem zaznavnem stilu, pri čemer je bil v skupini z učinkom bolj izražen avditivni stil, v skupini brez učinka pa vizualni. Pokazalo se je tudi, da je v prvi skupini bolj prisoten celosten način predelovanja informacij, v drugi pa analitičen način. Med skupinama je prišlo tudi do razlik v moči in koherenci možganske aktivnosti v mirovanju.

Iz referenc, navedenih na koncu poročila o doktorski študiji, je razvidno, da avtorica pozna vse ključne raziskave, ki so bile na področju proučevanja Mozartovega učinka na kognitivno delovanje izvedene in objavljene v zadnjem času (v obdobju zadnjih desetih let). Iz pregleda do sedaj znanih podatkov o Mozartovem učinku na kognitivno delovanje in o vlogi glasbe pri mentalni aktivnosti človeka, ki jih je kandidatka predstavila v disertaciji, so jasno razvidna področja »sivih lis« v pojasnjevanju teh odnosov. Izvedena raziskava nudi nekatere rešitve in odgovore, ki pomembno prispevajo k popolnejšemu vedenju o odnosih med vlogo glasbe (vsaj glasbe določenih kompleksnih strukturnih vzorcev, tempa, strukture melodije, organizacije, ritma) in višjih kognitivnih funkcij, kot je intelektualno rezoniranje.

V uvodnem delu avtorica najprej opiše do sedaj znana empirična raziskovalna dejstva o vplivu glasbe na človeka, zlasti na njegov kognitivni razvoj ter in na intelektualno delovanje. Med teorijami se zlasti opre na Gardnerjevo teorijo mnogoterih inteligentnosti, med katerimi najdemo tudi t. i. glasbeno inteligentnost. Ta teorija ji služi kot temeljno izhodišče za razlago Mozartovega učinka. Pri tem ji uide, da Gardnerjeva teorija pri razlagi svojih dimenzij oziroma determinant inteligentnega ravnanja meša kognitivno sfero z nekaterimi drugimi, na primer z osebnostnimi ter čustvenimi plastmi razlage vedenja. Zatem v podrobnostih razloži nevrofiziološke značilnosti kognitivnih ter glasbenih sposobnosti in si pri tem pomaga z rezultati vrste – tudi sodobnih – raziskav. Na koncu bralca temeljito seznanj z Mozartovim učinkom, njegovo naravo ter različnimi razlagami njegovega izvora. Tu pošteno naniza vrsto rezultatov raziskav v zadnjih letih, kar je Mozartov učinek »vroča tema« v prostoru raziskovanja človeške inteligentnosti, in pove, da različne raziskave vodijo do različnih, včasih tudi povsem nasprotujočih si zaključkov o pomembnosti Mozartovega učinka pri kognitivnem delovanju človeka. Svoje trditve in opise v uvodnem delu avtorica opre na množico povsem sodobnih razprav in izsledkov empiričnih študij. To je zelo pomembno, saj se je v razumevanju vpliva glasbe na človekovo kognitivno delovanje ter pri proučevanju Mozartovega učinka v zadnjem desetletju odvijala živahna raziskovalna aktivnost. Avtorica na ta način podaja (in kritično primerja) najnovejša spoznanja raziskav, s katerimi uspešno polemizira tudi kasneje pri razlagi rezultatov in še posebej pri integralni interpretaciji izsledkov.

Raziskovalni problem raziskave, ki je znanstveno zelo relevanten in je bil do sedaj v ne dovoljšni meri pojasnjen, je v disertaciji predstavljen jasno in enoznačno. Preko razgradnje v sklope posameznih hipotez je dovolj natančno operacionaliziran, tako da je bil avtorici obvladljiv v obliki prikazanega raziskovalnega načrta in s pomočjo predvidenega znanstvenega orodja. Avtorici je z odgovori na zastavljena vprašanja uspelo osvetliti pomembna neraziskana področja kognitivnega delovanja. V tem vidimo veliko dragocenost opravljene študije.

Metodološko je avtorica študijo izvedla v več korakih, začenši s tremi manjšimi študijami (lahko bi jim rekli uvodne oziroma pilotske), ki so ji dale osnovne usmeritve za postavitev glavne meritve. Za zbiranje informacij o raziskovanih fenomenih je avtorica uporabila tipične, dobro znane psihološke oziroma psihometrične preizkušnje z ugodnimi psihometričnimi lastnostmi: (i) Test zahtevnejših Ravenovih progresivnih matric (test splošne inteligentnosti), (ii) Test pregibanja in rezanja papirja kot pomoč pri iskanju medosebnih razlik na področju splošnega kognitivnega delovanja in specifičnega prostorskega rezoniranja, (iii) Vprašalnik učnih stilov Keefeja in Monka, (iv) Vprašalnik Velikih Pet za preverjanje strukture osebnosti in (v) večdimenzionalni »Mayer-Salovey-Carusov test čustvene inteligentnosti« za preverjanje vloge čustvene inteligentnosti in iskanje medosebnih razlik v tej strukturi. Te preizkušnje je kombinirala s pomembnim in vedno pogosteje uporabljanim ter vse lažje dostopnim raziskovalnim orodjem pri proučevanju višjih miselnih procesov, z metodami in napravami za nevrofiziološko merjenje aktivnosti živčnih struktur oziroma možganske aktivacije, z

elektroencefalografijo (EEG metoda izvabljene desinhronizacije/sinhronizacije ter izvabljene koherence). EEG pristop ter izbor in razpoložljivost potrebnih psihodiagnostičnih sredstev so omogočile nemoteno izvedbo študije. Glede na zastavljeno problematiko – iskanje medosebnih razlik v področju, kjer ne pričakujemo izrazitih razlik, pač pa zelo fine odtenke medosebne variabilnosti med posamezniki in skupinami – je povsem ustrezna ideja, ki jo je avtorica uporabila, namreč o dvoplastnem zbiranju podatkov (večji vzorec – več kot 300 udeležencev – v prvi fazi ter nato izvedba dodatnih meritev za skupine posameznikov z zelo visokimi ali zelo nizkimi izmerjenimi vrednostmi v drugi fazi, kar imenujemo metoda ekstremnih skupin). Velikost vzorca je dala dovolj obsežno bazo rezultatov, ki je omogočala zanesljive in veljavne zaključke ter verodostojne generalizacije z vzorca na osnovno (vsaj študentsko) populacijo.

Raziskava je kombinacija korelacijske in eksperimentalne študije. Predstavljen postopek zbiranja podatkov v osrednji (četrti) študiji in celoten raziskovalni načrt nevrofizioloških meritev, ki ima naravo 2 x 2 eksperimentalnega načrta, nudi pravilno možnost za odgovore na zastavljena vprašanja. Avtorica je elektrofiziološke meritve in zbiranje psihometričnih podatkov izvedla v strogo nadzorovanih okoliščinah ob skrbi za kontrolo vseh spremenljivk, ki bi lahko pomembno vplivale na odnos med raziskovanimi fenomeni, pa niso del raziskovalnega načrta. Avtorica ugotavlja, da ima Mozartova sonata K.448 dejansko pozitivne učinke na prostorsko-časovno rezoniranje. Predvsem njena frekvenčna struktura je tista, ki vpliva na aktivacijo možganskih področij, ki so prisotna tudi pri prostorsko-časovnem rezoniranju. Zato bi imela verjetno enake učinke na prostorsko-časovno rezoniranje tudi kakšna druga skladba s podobno frekvenčno strukturo. Dobljeni rezultati potrjujejo hipotezo o Mozartovem učinku kot artefaktu vzburjenja in razpoloženja. Torej je prisoten posreden vpliv glasbe na kognicijo. Avtorica ob tem poudarja, da Mozartovega učinka ne smemo posploševati na celotno populacijo, saj je ugotovila, da obstajajo razlike v intelektualnih, čustvenih in osebnostnih značilnostih posameznikov v skupini, kjer je bil Mozartov učinek izrazit, in v skupini, kjer ga ni bilo zaznati. Na nekatere posameznike glasba deluje kot stimulans, pri drugih pa predstavlja distraktor. Največji vpliv ima na stopnjo pozornosti in budnosti ter omogoča povezovanje različnih kortikalnih področij. Mozartova sonata K.448 je torej lahko za nekatere posameznike (a ne nujno za vse) pomembno sredstvo za vzpodbujanje kognitivne aktivnosti, zato bi jo s pridom lahko uporabili v izobraževalnem procesu pri vseh tistih predmetih, ki zahtevajo prostorsko-časovno rezoniranje (npr. matematika, fizika, tehnika).

Avtorica ob koncu razlage izsledkov svoje študije naniza vrsto odprtih vprašanj, ki so bodisi vzniknili iz rezultatov njenega raziskovalnega načrta, ali pa vprašanja, na katera postavljeni načrt že v samem začetku ni mogel oziroma ni imel namena odgovoriti. Ta odprta vprašanja zagotavljajo po eni strani, da ni prav malo problemov v področju proučevanja vpliva glasbe na človekovo kognitivno funkcioniranje, ki ostajajo nejasni in nerazrešeni, po drugi strani pa, da gradiva zainteresiranim in prizadevnim raziskovalcem v tem področju še zlepa ne bo zmanjkalo. Glavne odlike raziskave, o

kateri avtorica poroča v disertaciji, so jasno osredotočenje na še ne docela raziskan problem, samoiniciativnost ter inovativnost v poti iskanja odgovorov na zastavljen problem (inovativno, a vseeno znanstveno rigorozno načrtovanje raziskovalnega načrta, uporaba sodobne metodologije – ne zgolj psihološke, temveč tudi psiho- ter nevrofiziološke – in korektna izvedba meritev, ki zagotavlja kredibilnost rezultatov), hkrati pa večdimenzionalnost pristopov k zbiranju podatkov, kar zagotavlja ustrezno generalizabilnost zaključkov o raziskovanem problemu. Nekatere posamezne težave in dileme v izvedbi študije ter v pripravi disertacije ne kvarijo celotne slike znanstvene ustreznosti ter praktične uporabnosti rezultatov študije, ki veljavno predstavljajo novo osvetlitev enega od pomembnih in danes pogosto obravnavanih fenomenov, proučevanje vpliva Mozartovega učinka na nekatere lastnosti osebnosti in čustvovanja, najbolj pa na kognitivno delovanje, pri čemer se je avtorica osredotočila predvsem na prostorsko-časovno rezoniranje (pri katerem so tudi nekatere pretekle študije pokazale pomembne vplive Mozartovega učinka), splošno inteligentnost, pa tudi na nekatere bolj specifične mere zaznavnega stila in načina predelovanja informacij. Rezultati te temeljne raziskave prav zaradi svoje kompletnosti in posplošljivosti v interpretaciji lahko služijo uporabi tudi (ali predvsem) na različnih temeljnih in aplikativnih področjih psihološke znanosti, zlasti razvojne ter pedagoške psihologije (»Naj otroci večkrat poslušajo Mozartovo sonato K.448?«), pa tudi v klinično psihološki praksi in psihološkem svetovanju, saj se izkaže, da ima glasba lahko pomembno vlogo pri krmiljenju počutja posameznika v vsakdanjih življenjskih situacijah, zlasti pri sproščanju ter osvobajanju človekovih mentalnih resursov, torej pripravi posameznika za »nove delovne zmage«. Rezultati imajo torej lahko pomembne in koristne praktične implikacije in sicer z uporabo (določene) glasbe pri delu z ljudmi (tako na kognitivnem področju – pri učenju, reševanju problemov, procesih odločanja, kot tudi na nekognitivnem – pri sproščanju, vzpostavljanju čustvene stabilnosti in podobno), zlasti z otroki, pa tudi z odraslimi. Implikacije, ki jih ponuja Mozartov učinek, so lahko pomembni za izobraževalni sistem. Dokazujejo, kako pomembna je vloga glasbe za razvoj spacialno-temporalnega rezoniranja, ki predstavlja osnovo znanstvenega mišljenja. Glasba naj bi omogočala »razumevanje« zapletenih abstraktnih vsebin že v zgodnjem otroštvu.

Disertacijo toplo priporočam v branje, prav tako pa priporočam poslušanje izredno zanimive in živahne Mozartove sonate za dva klavirja K.448 (morda se bo tudi vam kaj poznalo ...), čeprav do nje ni ravno lahko priti.

Predstavitev magistrske naloge »Samopodoba in področja čustvene inteligentnosti kot dejavniki spoprijemanja s stresom« (mag. Mateja Zupančič)

*Darja Kobal Grum**

Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Ljubljana

Presentation of the MA thesis “Self-concept and areas of emotional intelligence as factors of coping behaviour” (Mateja Zupančič, MA)

Darja Kobal Grum

University of Ljubljana, Department of Psychology, Ljubljana, Slovenia

Ključne besede: samopodoba, čustvena inteligentnost, spoprijemanje, stres, magistrska dela, predstavitev

Key words: self concept, emotional intelligence, coping behaviour, stress, M.A. theses, reviews

CC = 3100

UDK = 159.923(049.3)

Zupančič, M. (2005). *Samopodoba in področja čustvene inteligentnosti kot dejavniki spoprijemanja s stresom* (neobjavljena magistrska naloga). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
COBISS ID: 30098018.

Mateja Zupančič, univerzitetna diplomirana psihologinja, je v septembru 2005 pred komisijo v sestavi red. prof. dr. Janek Musek, izr. prof. dr. Sonja Pečjak in doc. dr. Darja Kobal Grum uspešno zagovarjala magistrsko delo z naslovom *Samopodoba in področja čustvene inteligentnosti kot dejavniki spoprijemanja s stresom*, ki ga je opravila na Univerzi v Ljubljani, na Filozofski fakulteti na Oddelku za psihologijo pod mentorstvom doc. dr. Darje Kobal Grum. Po vsebini sodi delo na področje obče

* Naslov / address: doc. dr. Darja Kobal Grum, Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, e-mail: darja.kobal@ff.uni-lj.si

psihologije oziroma ožje na področje psihologije osebnosti.

Avtorica je v magistrskem delu obravnavala fenomena samopodobe in čustvene inteligentnosti, ki ju je opredelila kot poglavitna dejavnika spoprijemanja s stresom. Namen njenega dela je bil ugotoviti stopnjo izraženosti in stopnje povezanosti posameznih načinov spoprijemanja s stresom, neodvisne in soodvisne samopodobe in področij emocionalne inteligentnosti. Posledično jo je zanimalo, katere razsežnosti emocionalne inteligentnosti in samopodobe pomembno napovedujejo načine spoprijemanja s stresom. Omenjene relacije je ugotavljala pri skupinah odraslih oseb iz Slovenije in Srbije. Pri tem so jo empirično najbolj zanimale razlike med spoloma in razlike med kulturama.

Magistrsko delo Mateje Zupančič obsega skupno 213 strani, dodanih pa je še 14 strani prilog. Teoretično poglavje zajema 5 podpoglavij in obsega 83 strani, Metoda prav tako 5 podpoglavij in zajema 12 strani, rezultati tudi 5 podpoglavij in obsegajo 64 strani, sledijo pa še Interpretacija, Sklepi, Literatura in Priloge. Uvodoma se delo ukvarja z razlago temeljnih fenomenov, in sicer spoprijemanja s stresom, samopodobe, čustvene inteligentnosti posebej, nato pa jih na teoretski ravni preučuje na ravni medsebojne povezanosti. Vsako posebej najprej opremi z osnovnimi delovnimi opredelitvami, nato s teorijami in modeli, na koncu pa spregovori o dejavnikih, ki soodločajo o spoprijemanju s stresom, o samopodobi in o emocionalni inteligentnosti. Konceptualno vrednost njenega dela nekoliko zniža manjkajoče poglavje o medkulturnih in mednacionalnih razlikah v samopodobi, stresu in emocionalni inteligentnosti, saj se v empiričnem delu ukvarja prav z ugotavljanjem razlik in povezanosti omenjenih pojavov v medkulturnih kontekstih. Kot vpeljava v problemski in empirični del naloge je vsekakor zanimiva razlaga medsebojne prepletenosti naslovnih psiholoških pojavov. Pri tem izhaja M. Zupančič iz hipoteze Ciarrochija, Deana in Andresona (2002), po kateri naj bi bilo učinkovitejše spoprijemanje s stresom povezano z višjo stopnjo emocionalne inteligentnosti. Avtorji so namreč ugotovili, da je obvladovanje dnevnih naporov v vsakdanjem življenju v pozitivnem odnosu s stopnjo emocionalne inteligentnosti, višja stopnja regulacije čustev pa se povezuje z nižjo depresivnostjo. Ko pa Zupančičeva razpravlja o samopodobi in stresu, se, po recenzentkinem mnenju, preveč osredotoča le na tiste raziskave, ki v omenjenem kontekstu preučujejo predvsem vrednostni vidik samopodobe, torej samospoštovanje, in se premalo pogloblja na področje raziskovanja samopodobe kot celovite psihične entitete. Kljub tej oviri pa avtorica spretno preide na naslednje poglavje, v katerem razloži empirični pristop magistrskega dela k omenjenim pojavom.

Empirični namen dela je bil ugotoviti povezanost naslovnih treh konstruktov, ki jih je kandidatka preučevala pri odraslih posameznikih. Pri tem je učinkovito zajela tudi spremenljivko narodnosti, saj je med udeležence povabila pripadnike dveh narodnosti: slovenske in srbske. Podatke je analizirala s skrbno izbranimi statističnimi analizami, kar kaže na njeno poglobljeno razumevanje uporabe statističnih analiz v empiričnem psihološkem raziskovanju. V raziskavi je pričakovano ugotovila pomembne razlike glede na nacionalnost: Srbi izražajo v vseh odvisnih spremenljivkah višje vrednosti od Slovencev, najbolj pa se razlikujejo v načinih spoprijemanja s stresom. V splošnem

Srbi izkazujejo tudi pogostejšo uporabo različnih strategij spoprijemanja. Avtorica meni, da je zadnji rezultat lahko posledica nestabilnega socialnega in ekonomskega okolja v državi. Poleg tega je ugotavljala tudi razlike po spolu in našla kar nekaj pomembnih razlik. Pri tem je zanimivo, da se moški in ženske razlikujejo v strategijah spoprijemanja in emocionalni inteligentnosti, ne pa tudi v samopodobi. Tako v neodvisni kot v soodvisni samopodobi so se pokazale razlike samo med Slovenci in Srbi, ne pa tudi glede na spol in interakcijo nacionalnosti ter spola. Te ugotovitve se skladajo s študijama Kashime in dr. (1995) in Watkinsa in dr. (1997), kjer razlik med spoloma v samopodobi ne ugotavljajo. Prav takšne rezultate kaže tudi medkulturna študija Williamsa in Besta (1990), v kateri avtorja ugotavljata, da se spolne razlike v smislu višje soodvisne samopodobe pri ženskah pokažejo le v državah z nižjim socialno ekonomskim statusom. Pri razlagi, zakaj se razlike med moškimi in ženskami v njenem vzorcu niso pokazale, M. Zupančič ustrezno vpleta izsledke tujih raziskav in meni, da kljub temu, da je Srbija v zadnjih 10 letih postala socialno ekonomsko revnejša država, Slovenija pa bogatejša, to ni odpravilo posledic relativnega blagostanja države Srbije od druge svetovne vojne do 90. let prejšnjega stoletja. Ne glede na spol pa v obeh vidikih samopodobe Srbi kažejo višje izraženosti kot Slovenci, vendar so te razlike v soodvisni samopodobi mnogo večje kot v neodvisni samopodobi. M. Zupančič meni, da je ta izsledek lahko pokazatelj tega, da je Srbija kolektivistično naravnana in ima bolj razvito soodvisno samopodobo ne glede na spol. Višja neodvisna samopodoba pa pri Srbih lahko izvira iz zgodovine narodovega značaja, ki narekuje, da se neradi podrejujejo, so vodje in imperialistično usmerjeni.

Iz celotnega poglavja *Interpretacija*, ki v sklepnem delu zajema še razpravo o omejitvah in odprtih problemih raziskave in o smernicah za nadaljnje delo, je razvidno, da avtorica razlaga in utemeljuje zbrane rezultate na prepričljiv, logično argumentiran in s teoretskim znanjem osnovan znanstven način. Pri tem se po eni strani opira tako na raziskave in spoznanja iz medkulturnih in mednacionalnih študij, po drugi strani pa v svoje razlage spretno zajema dognanja s področja psihologije spolov. Navsezadnje o tem pričajo tudi številne reference v poglavju *Literatura*, ki jih je uporabila pri svojem študiju.

Magistrsko delo *Samopodoba in področja čustvene inteligentnosti kot dejavniki spoprijemanja s stresom*, ki ga je napisala Mateja Zupančič, predstavlja inovativen poskus dopolniti in razviti sodobno raziskovanje samopodobe v povezanosti s temeljnimi osebnostnimi korelati. V danem primeru so to področja čustvene inteligentnosti in načini spoprijemanja s stresom. Magistrsko delo torej ponuja znanstveno primeren in izviren modul raziskovanja samopodobe in čustvene inteligentnosti kot dejavnikov spoprijemanja s stresom.

Sonja Pečjak

**Osnove psihologije
branja**

Spiralni model kot oblika razvijanja
bralnih sposobnosti učencev

Ljubljana
1999

Predstavitev magistrske naloge “Razvoj otrokovega interesa za branje v povezavi z branjem odraslih otroku” (mag. Nataša Bucik)

*Ljubica Marjanovič Umek**

Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Ljubljana

Presentation of the MA thesis “Development of the child’s early interest in reading in connection with shared reading at home” (Nataša Bucik, MA)

Ljubica Marjanovič Umek

University of Ljubljana, Department of Psychology, Ljubljana, Slovenia

Ključne besede: predšolski otroci, bralni razvoj, skupno branje, domače okolje, pismenost, interes, magistrska dela, predstavitev

Key words: preschool children, reading development, interest, shared reading, home environment, MA theses, reviews

CC = 2800

UDK = 159.922.7(049.3)

Bucik, N. (2005). *Razvoj otrokovega interesa za branje v povezavi z branjem odraslih otroku* (neobjavljena magistrska naloga). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo. COBISS ID: 30989154.

Mag. Nataša Bucik, univerzitetna diplomirana psihologinja, je decembra 2005 pred strokovno komisijo v sestavi red. prof. dr. Ljubica Marjanovič Umek (mentorica), red. prof. dr. Maja Zupančič in izr. prof. dr. Simona Kranjc (oddelek za slovenistiko) zagovarjala magistrsko delo z naslovom *Razvoj otrokovega interesa za branje v povezavi z branjem odraslih otroku*. V magistrskem delu s področja razvojne psihologije avtorica preučuje zelo aktualno problematiko skupnega branja, ki ima v

* Naslov / Address: red. prof. dr. Ljubica Marjanovič Umek, Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, e-mail: ljubica.marjanovic@ff.uni-lj.si

razvojni psihologiji številne izpeljave, npr. v smer razvijanja otrokovega interesa za branje (to je avtoričin osrednji problem), razvijanja otrokovega govora, otrokove zgodnje in kasnejše pismenosti.

V začetnih uvodnih poglavjih je opredelila zgodnjo (porajajočo se) pismenost in z njo povezala pomen branja predšolskim otrokom v domačem okolju in otrokov interes za zgodnje branje. Ko avtorica, upoštevajoč teoretična spoznanja o razvoju pismenosti (zlasti sociokulturno teorijo Vigotskega, Bronfenbrennerjevo ekološko teorijo) in rezultate več tujih empiričnih raziskav (praviloma novejšega datuma), razlaga povezanost med zgodnjim branjem odraslih otroku in pismenostjo, ugotavlja, da gre za vrsto dejavnikov v družinskem okolju, ki bodisi neposredno ali posredno določajo pogostost in kakovost skupnega branja. V nadaljevanju konceptualizira motivacijo in/ali interes za branje, ki ju, podobno kot nekateri drugi avtorji oz. avtorice (npr. Baker in Scher, 2002; McKenna, 2001) umešča med pomembna napovednika otrokove kasnejše pismenosti. To je tudi razlog, da avtorica pomenu razvijanja otrokovega zgodnjega interesa za branje posveča posebno poglavje, v katerem posebej izpostavlja raznolikost pristopov, ki jih starši uporabljajo pri skupnem branju in splošno domačo klimo kot kontekst za skupno branje.

Sledi obsežno in podrobno razčlenjeno poglavje o dejavnikih v domačem okolju, ki spodbujajo otrokov interes za branje, in direktno ali indirektno učinkujejo na otrokovo pismenost. Avtorica na prvo mesto postavi odrasle (zlasti mame) in njihovo vlogo razčleni preko skupnega branja odraslih in otrok (npr. pomembno je, koliko je bil otrok star, ko so mu začeli brati; način vzpostavljanja interakcije v času skupnega branja; kakovost branja) in prepričanja staršev o pomenu branja, pri čemer se prepričanja pogosto oblikujejo na osnovi recipročnosti med starši in otroki ter tudi niso neodvisna od izobrazbe staršev in njihove govorne kompetentnosti. Kot pomembne dejavnike domačega okolja, ki so povezani z otrokovim interesom za branje, avtorica navaja še odnose med starši in otroki, dostopnost in raznolikost bralnega gradiva ter sodelovanje staršev z vzgojiteljicami oz. učitelji/cami.

Zadnje obsežnejše poglavje v uvodu avtorica namenja podrobnemu in kritičnemu prikazu različnih pristopov, ki so jih tuji in domači raziskovalci oz. raziskovalke razvile za ocenjevanje družinskega bralnega okolja (najbolj pogosta vsebinska področja, ki so jih vključili v merske pripomočke, so: pogostost branja odraslega otroku, bralne navade staršev, čas, ki ga starši dnevno porabijo za branje, skupni obiski knjižnice, otrokov interes za branje, število otroških knjig doma, demografski podatki o družini); za ocenjevanje otrokovega interesa oz. motivacije za branje (npr. bralne navade; otrokovo doživljanje ob branju) in za ocenjevanje odnosa staršev do branja (zakaj je branje potrebno, zakaj oni berejo ...). Avtorica podrobno analizira nekatere vprašalnike oz. ocenjevalne lestvice za starše ter otroke in ugotavlja, da so v vprašalnike, ocenjevalne lestvice, delno strukturirane pogovore pogosto vključene podobne vsebine, čeravno so uporabljeni pristopi različni, ter da se avtorji oz. avtorice odločajo za izbor tega ali onega pripomočka oz. kombinacijo pripomočkov glede na ožji problem raziskovanja, saj standardnega pripomočka za ocenjevanje družinskega bralnega okolja ni.

Empirični del magistrskega dela avtorica uvede z natančno opredelitvijo problema raziskave, ki ga še podrobneje razčleni s štirimi hipotezami, ki se na eni strani nanašajo na povezanost med otrokovim interesom za branje in bralno dejavnostjo v domačem okolju ter med odnosom mam do branja in otrokovim interesom za branje ter na drugi strani na pričakovano podobnost med ocenami otrokovega interesa za branje s strani mam in vzgojiteljic in tudi na podobnost v interesih za branje med deklicami in dečki. V raziskavo je vključila 66 otrok (otroci so bili stari od 4;8 do 6;2 let) in njihovih mam ter 9 vzgojiteljic iz vrtčevskih oddelkov, ki so jih obiskovali v vzorec vključeni otroci. Avtorica je posebno pozornost posvetila razvoju oz. prireditvi ustreznih merskih pripomočkov: sama je izdelala *Vprašalnik o branju v družini*, *Usmerjen pogovor z otrokom o interesu za branje*, *Vprašalnik o otrokovem interesu za branje za vzgojiteljice* ter prevedla in priredila *Vprašalnik o branju z otrokom* (angl. Parent Reading Belief Inventory, avtorice B. DeBaryshe, 1990).

Vse zbrane podatke je obdelala z ustreznimi statističnimi postopki in dobljene rezultate natančno interpretirala tako v kontekstu njenega problema raziskave kot primerjalno z nekaterimi drugimi relevantnimi raziskavami, opravljenimi doma in v tujini. V nadaljevanju ocene predstavljamo nekatere ključne ugotovitve, o katerih poroča avtorica:

- Med otrokovim interesom za branje, ki je bil merjen preko spremenljivk, kot so pogostost otrokovih prošenj za skupno branje, pogostost otrokovega samostojnega gledanja knjig in otrokov užitek ob skupnem branju, in bralno dejavnostjo v domačem okolju, ki je vključevala starost, pri kateri so starši začeli brati otroku, skupno branje z mamo in drugimi v družini, skupno obiskovanje knjižnice, število otroških knjig, naročnino ali redno kupovanje otroških revij, obiskovanje pravljíčne ure ali igralne ure s knjigo, posedovanje knjižnične izkaznice, je pomembna povezanost. V raziskavo vključeni otroci so bili v povprečju deležni dobrih pogojev družinske pismenosti; prav tako otroci sami svoj interes za branje ocenjujejo zelo visoko.
- Mamina in vzgojiteljíčina ocena otrokovega interesa za branje se pomembno povezuje s pogoji za bralno dejavnost v družinskem okolju. Otroci, ki imajo doma boljše pogoje, v ocenah mam in vzgojiteljic izkazujejo višji interes za branje. Zanimivo je, da otroci, ki imajo v družinskem okolju slabe pogoje, ocenjujejo svoj interes za branje kot visok.
- Mamina in vzgojiteljíčina ocena otrokovega interesa za branje se pomembno razlikujeta: mame pomembno višje ocenjujejo interes otrok za branje kot njihove vzgojiteljice.
- Povezanost med družinskimi pogoji pismenosti in mamino izobrazbo je pomembna: otroci mam z nižjo izobrazbo so pogosteje izpostavljeni slabšim pogojem družinske pismenosti in obratno.
- Mamin odnos do branja je pomembno povezan z otrokovim interesom za branje, pri čemer gre tudi za skupni učinek maminega interesa za branje in njene izobrazbe.

- Pomembne razlike v interesu za branje med deklicami in dečki se kažejo le pri spremenljivki *samostojno gledanje knjig* (deklice pogosteje samostojno gledajo knjige kot dečki).

Avtorica je v interpretaciji kritična do nekaterih dobljenih rezultatov, pri čemer posebej izpostavlja nereprezentativnost vzorca, relativno majhno število udeležencev raziskave in soglasje za sodelovanje v raziskavi, ki že samo po sebi pomeni pozitivno selekcijo. Njena kritičnost je usmerjena tudi na same merske pripomočke oz. zbiranje podatkov z vprašalniki, ki s seboj nosijo socialno zaželenost odgovarjanja. Ne glede na določene omejitve, ki jih je potrebno upoštevati, pa je avtorica v svojem raziskovalnem delu prišla do dragocenih rezultatov in ugotovitev, ki se nanašajo na zagotavljanje osnovnih pogojev za razvoj otrokovega zgodnjega interesa za branje ter otrokove kasnejše pismenosti in na aplikacijo njenih ugotovitev v prakso, tako v ožje družinsko kot širše strokovno okolje.

V naslednji številki (letnik 15, številka 1, 2006) PSIHOLŠKIH OBZORIJ bodo predvidoma objavljeni naslednji prispevki [Forthcoming articles]:

Andreja Avsec and Boštjan Bajec
Validation of the Slovene version of the self-consciousness scale

Shlomit Levy
Israelis in the Gulf War in the light of the longitudinal analysis of varieties of morale

Tanja Repič
Avtonomija in intimnost v družini kot dejavnika tveganja za spolno zlorabo

Katarina Habe
Vpliv Mozartove sonate za dva klavirja v D-duru na prostorsko-časovno sklepanje

Katarina Habe in Norbert Jaušovec
Razlike v možganski aktivaciji posameznikov z Mozartovim učinkom in tistih brez njega

Andreja Poljanec in Barbara Šömen
Ocena stila navezanosti, samopodobe in osebnostne čvrstosti pri poročenih in ločenih ženskah

Ana Krevh
Vloga anksioznosti pri spolnih motnjah: Povezava obsesivno kompulzivnih simptomov in simptomov agorafobije s spolnimi motnjami

Valentin Bucik
Predstavitev doktorske disertacije "Pomen in značilnosti znanstvenih zakonov v behaviorizmu in Gestalt psihologiji" (dr. Aleš Friedl)

Peter Praper
Predstavitev doktorske disertacije "Ugotavljanje dejavnikov psihoterapevtskega odnosa: vpliv klientovih in psihoterapevtovih implicitnih odnosnih shem" (dr. Leonida Kobal)

Predstavitev dokumenta o evropski diplomi psihologije in razmišljanja ob njem

Recenzenti prispevkov v letniku 14 (2005)

- asist. dr. Andreja Avsec, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- asist. mag. Boštjan Bajec, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- izr. prof. dr. Karin Bakračević Vukman, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta v Mariboru, Oddelek za pedagogiko, didaktiko in psihologijo
- dr. Marcela Batistič Zorec, viš. pred., Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta
- mag. Nataša Bucik, Ministrstvo RS za kulturo
- red. prof. dr. Valentin Bucik, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- doc. dr. Saša Cecić Erpič, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport
- red. prof. dr. Zlatka Cugmas, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta v Mariboru, Oddelek za pedagogiko, didaktiko in psihologijo
- asist. dr. Robert Cvetek, Frančiškanski družinski inštitut / Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta
- doc. dr. Urška Fekonja, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- dr. Livija Knaflič, Andragoški center Slovenije
- doc. dr. Darja Kobal Grum, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- asist. Luka Komidar, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- asist. dr. Katarina Kompan Erzar, Frančiškanski družinski inštitut / Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta
- red. prof. dr. Edvard Konrad, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- asist. dr. Metka Kuhar, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
- mag. Tina Kumelj, Ljubljanske mlekarnice
- asist. dr. Robert Masten, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- asist. dr. Polona Matjan, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- red. prof. dr. Janek Musek, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- dr. Robert Oravec, Psihiatrična bolnišnica Ormož
- izr. prof. dr. Sonja Pečjak, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- doc. dr. Anja Podlesek, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo

- asist. dr. Alenka Polak, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta
- red. prof. dr. Marko Polič, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- red. prof. dr. Peter Praper, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- doc. dr. Melita Puklek Levpušček, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- izr. prof. dr. Argio Sabadin, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- doc. dr. Gregor Sočan, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- dr. Mojca Štraus, Pedagoški inštitut
- doc. dr. Lea Šugman Bohinc, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo
- doc. dr. Vislava Velikonja, Klinični center, Pediatrična klinika, Nevrološki oddelek
- red. prof. dr. Maja Zupančič, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo
- izr. prof. dr. Sonja Žorga, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta
- asist. Gregor Žvelc, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo

V. kongres psihologov Slovenije
Ljubljana, 8. do 11. november 2006
z mednarodno udeležbo

Vse informacije na:
<http://www.dps.si/kongres2006.htm>

**PUBLIKACIJE ZNANSTVENEGA INŠTITUTA FILOZOFSKE
FAKULTETE**

Založniška dejavnost Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete

Znanstveni inštitut Filozofske fakultete je leta 1980 v okviru financiranja raziskovalnega dela iz lastnega vira razvil založniško dejavnost. Začetki so bili skromni, že leta 1985 pa je oblikoval lastno zbirko Razprave FF, v kateri je do danes izšlo 94 publikacij. Besedila so rezultat znanstveno raziskovalnega dela raziskovalcev, ki ga avtorji uresničujejo v okviru raziskovalnega programa Filozofske fakultete in tako pokrivajo vse stroke na področju humanistike in družboslovja.

Poleg tega je inštitut soizdajatelj in sofinancer številnih publikacij, ki so izšle pri drugih založbah ali v okviru založniške dejavnosti kulturnih in znanstvenih institucij. Ni zanemarljiv niti delež sofinanciranja prevodov publikacij in posameznih prispevkov naših sodelavcev, ki so izšli v tujini.

CENIK

nekaterih del ZIFF s področja **PSIHOLOGIJE** in sorodnih ved

RAZPRAVE FILOZOFSKE FAKULTETE

<i>Leto</i>	<i>Avtor</i>	<i>Naslov dela</i>	<i>Cena</i>
1985	Musek, J.	Narava in determinante zavestnega odločanja	966,00
1990	Musek, J.	Simboli, kultura, ljudje	1.932,00
1997	Kovačev, A.N.	Govorica telesa	1.200,00
1997	Tušak, M.	Risanje v psihodiagnostiki I (3. dop. izdaja)	840,00
1998	Kline, M., Polič, M. in Zabukovec, V.	Javnost in nesreče	1.200,00
1999	Šumijev zbornik	Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem	3.700,00
1999	Pečjak, S.	Osnove psihologije branja	1.200,00
2000	Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M.	Psihologija otroške igre	2.000,00
2001	Tušak, M. in Tušak, M.	Psihologija športa (2. dopolnjena izdaja)	3.000,00
2001	Strmčnik, F.	Didaktika: osrednje teoretične teme	4.000,00
2002	Marjanovič Umek, L. in dr.	Kakovost v vrtcih	2.800,00
2002	Tušak, M. in Tušak, M.	Psihologija konja	3.500,00
2002	Polič, M., in dr.	Spoznavni zemljevid Slovenije	3.800,00

V ceni je upoštevan 8,5 % DDV.

Prodajalna knjig: Knjigarna »Rimljanka« na Rimski cesti 11v Ljubljani.

PANIKA

ŽE DESET LET ŠIRIMO PSIHOLOŠKA OBZORJA

Osrednja tema

Manipulacija

Ali kdaj manipulirate?

Barbara Malečkar

Seks na terapevtskem kavču: medsebojna privlačnost ali zloraba položaja

Ana Jerman

Pogovor s Tinkaro Pavšič Mravlje: Manipulacija v trgovini z ljudmi

Matevž Tratnjek

Argumentiranje dr. Sreča Dragoša in dr. Ivana Štuheca: Manipulacija in katoliška cerkev

Tina Vuri in Gregor Konstantinovič

Hipnoza in medijske sugestije

Ana Jereb

O ženskem telesu in oblasti

Katja Košir

Je res kriva mama?

Ana Ožura

Psihonevroimunologija pri boleznih HIV

Nagovor profesorice Cirile Peklaj in študenta Uroša Roškerja.

Intervju s Petrom Praperjem, Aleksandrom Bratino, Mašo Vidmar in Matejo Svet.

Da ne boste zmanipulirani, prberite Paniko!

PANIKA je časopis študentov psihologije. Izdaja ga skupina za časopis v okviru Društva študentov psihologije Slovenije.

**društvo študentov
psihologije
slovenije**

Navodilo avtorjem prispevkov

Opredelitev prispevkov

V Psiholoških obzorjih so objavljeni prispevki, napisani v slovenskem ali angleškem jeziku (izjemoma, po presoji uredniškega sveta, še v kakšnem drugem svetovnem jeziku). Znanstveni in strokovni prispevki morajo biti napisani v jedrnatem, razumljivem, jasnem in logičnem ter jezikovno ustreznem slogu. Avtorji morajo sami poskrbeti za jezikovno lekturo prispevkov. *Empirični članek* avtor napiše kot poročilo o raziskavi. Vsebovati mora vse značilne dele, ki odslikujejo korake raziskovalnega procesa: *uvod, metoda* (s podpoglavji *udeleženci, pripomočki* oziroma *inštrumenti ter postopek*), *rezultati, razprava in literatura*. Za *teoretski članek* se predvideva, da v podrobnostih preuči in kritično analizira določene modele ali teorije. Empirični podatki so predstavljeni le, če so v neposredni zvezi s teorijo. *Pregledni članek* kritično ovrednoti na različnih mestih že objavljene prispevke. Značilni deli preglednega članka so opredelitev in razlaga problema, povzetek predhodnih raziskav, pojasnitev medsebojnih odnosov, protislovij, pomanjkljivosti in na koncu predlogi za nadaljnje raziskovanje. *Metaanalitična študija* predstavlja posebno vrsto članka, v katerem avtor s pomočjo posebne raziskovalne metodologije, značilne za metaanalitične študije, pregledno predstavi rezultate številnih empiričnih študij na temo nekega raziskovalnega problema.

Struktura prispevka

Prispevek mora vsebovati v slovenskem in angleškem jeziku napisane: *naslov* prispevka, *ključne besede* (okrog pet), ki najbolje opredeljujejo vsebino, in *povzetek* prispevka, ki vsebuje bistvene informacije o prispevku. Povzetek naj obsega do 300 besed (če je članek po dogovoru napisan v katerem od drugih svetovnih jezikov, morajo biti navedene informacije v tem, a tudi nujno v slovenskem in angleškem jeziku). V besedilu naj (zaradi postopka slepe recenzije) ne bo navedeno ime in/ali naslov avtorjev. Empirični prispevek naj v nadaljevanju sledi naslednjim splošnim pravilom:

1. Uvodni del ne sme biti preobširen, vendar mora ponuditi glavno teoretično ali konceptualno ogrodje, v katerega je vpet raziskovalni problem.
2. Raziskovalni problem mora biti jasno formuliran, predstavljati mora logično nadaljevanje uvodnega dela prispevka. Problem mora biti relevanten in v zastavljeni obliki še neraziskan. Poudarjeno mora biti, katere nove dileme odpira.
3. Raziskovalne hipoteze in spremenljivke morajo biti operacionalizirane in postopki opazovanja in merjenja morajo biti natančno opisani. Kratak, a natančen opis izbire udeležencev, uporabljenih psiholoških inštrumentov in raziskovalnega načrta je nujen.
4. Uporabo statističnih postopkov in rezultate morajo avtorji opisati s potrebno natančnostjo. Tabele morajo vsebovati le nujne informacije. Če je potrebno, so podrobnosti lahko predstavljene v dodatku (prilogi).
5. Razprava in interpretacija izsledkov se mora nanašati na znane koncepte in teorije, ne glede na to, ali jih dobljeni rezultati podpirajo ali ne.
6. Trditve ali dognanja drugih avtorjev so v besedilu potrjena z referenco. Na koncu prispevka je priložen seznam literature, na katero se besedilo sklicuje.

Za druge vrste sestavkov se ta struktura ustrezno in smiselno prilagodi.

Tehnična navodila za predložitev prispevkov

APA standardi

Oblika poslanih rokopisov naj sledi standardom in priporočilom, opisanim v priročniku za pisanje raziskovalnih poročil, ki ga je izdalo ameriško združenje psihologov (APA Publication Manual, 5. izd., 2001) in je že pred leti postal mednarodni standard, ki ga upoštevamo tudi slovenski psihologi. Vsak rokopis, ki bo prispel v objavo v revijo Psihološka obzorja, ki bo ustrezal tehničnim (oblikovnim) zahtevam in ki bo sodil v okvir »*namenjena in ciljev revije*«, bo po postopku dvojne slepe recenzije poslan v oceno dvema kompetentnima ocenjevalcema.

Oblikovni izgled

Avtorji besedilo prispevka pripravijo v enem od standardnih računalniških programov za obdelavo besedil (npr. Word za Windows) in ga shranijo v datoteki standardnega formata, npr. .doc ali .rtf. Besedilo naj bo napisano z dvovrstičnim ali 1,5 vrstičnim razmikom, z razločnimi naslovi, podnaslovi in oštevilčenimi stranmi. Napisano naj bo z eno osnovnim oblik pisave (Times Roman, Arial, Helvetica, Courier) velikosti 12, besedilo naj bo levo poravnano. Začetki odstavkov naj ne bodo umaknjeni navznoter, pač pa naj bo pred vsakim novim odstavkom, naslovom, podnaslovom, predvidenim mestom za sliko ali tabelo vrinjena prazna vrstica. Prispevek naj praviloma ne bo daljši kot ena avtorska pola (16 strani po 32 vrstic z okoli 60 znaki v vrstici oziroma okoli 30.000 znakov, vključno z razniki).

Tabele, slike, opombe

Za vsako tabelo in sliko mora biti v prispevku nakazano približno mesto, kjer je predvidena (npr. '*vstaviti sliko 1*' ali '*vstaviti tabelo 1*'). Tabel in slik avtorji ne vstavljajo v besedilo, pač pa jih pripravijo v ločeni datoteki, v katero najprej vstavijo vse tabele in nato vse slike, vsak prikaz na svoji strani (če je potrebno, lahko slike shranijo tudi v več ločenih datotekah).

Zaporedna številka slike in besedilo, ki sliko opisuje, naj bosta v besedilo vstavljena takoj za mestom, kjer je označen predvideni položaj slike (npr. najprej v svoji vrstici podamo informacijo: '*vstaviti sliko 1*', pod njo pa ime in za piko naslov slike: '*Slika 1. Odnos med X in Y ...*'). Slike morajo biti izdelane brezhibno in z dovolj velikimi črkami, številkami in ostalimi znaki (nabora Arial ali podobno), ki omogočajo pomanjševanje brez večje izgube preglednosti. Avtorji ne uporabljajo barv, pač pa, če je potrebno, različne dobro razločljive raste, sivine in/ali vzorce. Avtorji naj grafe v datoteko s tabelarjnimi in grafičnimi prikazi prilijepejo v taki obliki, da jih bo možno urejati v izvornem programu (npr. Excelov grafikon naj prilijepejo kot predmet in ne kot sliko ali metadatoteko). Fotografije z visoko ločljivostjo (> 300 dpi) naj bodo shranjene v kar najboljši kvaliteti grafičnega formata JPG, TIF ali PNG. Sheme in diagrami naj bodo iz izvornega programa prilijepljene v datoteko kot predmet, izjemoma kot slike navedenih grafičnih formatov z visoko ločljivostjo. V primeru posebnih zahtev (npr. pri uporabi manj običajnih programov za generiranje slik ali če se določene slike ne da izdelati računalniško), naj se avtorji o načinu priprave slik predhodno posvetujejo s tehničnim urednikom revije (e-naslov: luka.komidar@ff.uni-lj.si).

Tabele naj bodo natipkane z enojnim razmikom. Nad tabelo naj bo (v datoteki s tabelaričnimi in slikovnimi prikazi) izpisana zaporedna številka tabele in za piko njen naslov (npr. Tabela 1. *Korelacijska matrika* ...). Tabela mora biti informativna brez posebnega sklicevanja na besedilo, torej opremljena s potrebnimi informacijami in po potrebi z opombami. Avtorji se v besedilu sklicujejo na sliko ali tabelo (npr. z 'glej sliko 1', 'v tabeli 2' ...), saj prikaz ne bo nujno na mestu, ki ga je predvidel avtor. V poglavju o rezultatih naj bo isti podatek vedno prikazan le enkrat. Avtorji naj se odločijo, kateri način (slika, tabela ali prikaz v vezanem besedilu) je najbolj primeren in informativen. Opombe pod črto naj bodo vključene v prispevek le izjemoma.

Citiranje, literatura

Uporabljene reference drugih avtorjev naj bodo v besedilu citirane po harvardskem sistemu: npr. Rostohar (1952) ali (Rostohar, 1952). Kadar je citiranih več avtorjev, so navedeni v abecednem redu, npr. (Bujas, 1953; Rostohar, 1952; Trstenjak, 1953). Citati posameznih referenc so ločeni s podpičjem, npr. (Petrič, 1970; Petrovič, 1969). Kadar so citirano delo napisali trije avtorji ali več (do vključno šest), so pri prvem citiranju vedno navedena imena vseh soavtorjev, npr. (Toličič, Šebek, Pečjak in Zorman, 1957), pri morebitnih naslednjih citatih pa le ime prvega avtorja, za druge pa je dodano le 'in dr. '; drugi citat bi se tako glasil (Toličič in dr., 1957). Kadar je citiranih več del istega avtorja, napisanih v istem letu, so letnicam dodane male črke po abecednem redu, npr. (Peršič, 1968a, 1968b).

V seznamu literature na koncu prispevka so navedena po abecednem redu avtorjev (in brez zaporednih števil) vsa v besedilu citirana dela (in samo ta). Celoten seznam literature mora biti napisan v skladu z APA standardi citiranja. Pri navedbi vira so vedno izpisana imena vseh avtorjev prispevka, ne glede na to, koliko jih je.

Navedki prispevkov v revijah morajo vsebovati priimek avtorjev, začetnice imena, leto izdaje, naslov prispevka, polno (neokrajšano) ime revije, letnik, če se v vsakem zvezku znotraj istega letnika število strani začne z 1, tudi številko zvezka (v oklepaju), in navedbo strani, na katerih je natisnjen prispevek (pri tem uporabljamo pomišljaj -, ne vezaj -). Pri tem je potrebno paziti na ločila, ki ločijo posamezne enote navedka. Ime revije in letnik izhajanja pri navajanju prispevkov v revijah ter naslov knjige (tako pri avtorskih kot pri urejenih knjigah) so v poševnem tisku. Primer navedbe:

Plomin, R. in Caspi, A. (1998). DNA and personality. *European Journal of Personality*, 12, 387–407.

Navedba avtorske knjige vsebuje priimek avtorjev, začetnice imena, leto izdaje, naslov knjige, kraj izdaje in založbo. Primer navedbe:

Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford: Oxford University Press.

Navedba poglavja avtorja v knjigi z urednikom (*»edited book«*) vsebuje priimek avtorjev, začetnice imena, leto izdaje, naslov poglavja v knjigi, začetnice imena ter priimek urednikov, označbo, da gre za urednike, naslov knjige, strani, na katerih je natisnjeno poglavje, kraj izdaje in založbo. Primer navedbe:

Schutz, R. W. in Gessaroli, M. E. (1993). Use, misuse and disuse of psychometrics in sport psychology research. V R. N. Singer, M. Murphey in L. K. Tennant (ur.), *Handbook of research in sport psychology* (str. 901–917). New York: Macmillan.

Vsaka navedba prispevka, katerega naslov ni v enem od pogosto uporabljenih svetovnih jezikov (npr. angleškem, nemškem, francoskem, italijanskem, španskem) mora imeti v seznamu referenc v oglatem oklepaju dodan tudi naslov prispevka, preveden v angleški jezik. Primera navedbe:

Pogačnik, V. (1995). *Pojmovanje inteligentnosti [Conceptions of intelligence]*. Radovljica: Didakta.

Tušak, M. (1998). Barvne preference, simbolika barv in osebnost [Colour preferences, colour symbolism and personality]. *Psihološka obzorja*, 7 (4), 67–79.

Oddajanje prispevkov

Avtorji besedilo in druge dele prispevka pripravijo v elektronski in natisnjeni obliki, ki morata biti identični. Datoteke, ki naj bodo poimenovane s priimkom prvega avtorja in dodano specifično oznako (npr. novak-besedilo.doc; novak-tabeleslike.doc), avtorji pošljejo glavni in odgovorni urednici na elektronski naslov anja.podlesek@ff.uni-lj.si (namesto tega lahko po navadni pošti na naslov urednice pošljejo CD). Natisnjeno obliko prispevka pošljejo na naslov: dr. Anja Podlesek, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana.

Ob prvem pošiljanju prispevka avtorji pripravijo dodatno datoteko (npr. novak-kontaktnipodatki.doc) z osnovnimi podatki o prispevku in avtorjih: izpišejo naslov prispevka, ime in priimek avtorjev, strokovne nazive, ime inštitucije, v kateri so zaposleni, in natančen naslov tistega avtorja, s katerim bo uredništvo revije komuniciralo (tudi elektronski naslov, številko telefona in, če je možno, telefaksa ter URL naslov).

Datoteke z besedilom, tabelami in slikami avtorji natisnejo z računalniškim tiskalnikom v treh izvodih. Vsaka stran naj bo natisnjena na posebnem listu. Po koncu besedila naj bodo dodane tabele in nato slike, vsaka na posebnem listu papirja (pri slikah naj bo na hrbtni strani lista s svinčnikom zapisana zaporedna številka slike).

Po končanem redakcijskem postopku in strokovnih recenzijah bo izvod prispevka vrnjen avtorjem, skupaj z recenzijama in kratkim mnenjem urednice glede sprejetja besedila v objavo. V primeru, da je prispevek sprejet v objavo, avtorji upoštevajo vse prejete pripombe, popravke in sugestije ter pripravijo končno verzijo prispevka. V končni verziji naj bo prva stran besedila takoj za naslovom prispevka dopolnjena še z imenom in priimkom avtorjev, imenom inštitucije, kontaktnimi podatki in morebitnimi dodatnimi informacijami o financiranju studija, o tem, da je bil prispevek predstavljen na kakšnem od kongresov, ali zahvalo.

Pri oddaji končne verzije prispevka avtorji natisnejo en izvod prispevka. Natisnjeno in elektronsko obliko pošljejo na naslov glavne in odgovorne urednice. Tipkopolis in slike bodo mesec dni po objavi uničeni, če avtorji ne bodo posebej pisno zahtevali vrnitve originalnih gradiv.

Zaključne opombe

Poslana končna verzija rokopisa pomeni tudi potrditev avtorjev, da prispevek v enaki ali podobni obliki ni bil objavljen v kateri drugi domači ali tuji publikaciji in da tudi v bodoče ne bo brez poprejšnjega soglasja izdajatelja Psiholoških obzorij. Uredniški odbor, uredniški svet ter izdajatelj ne prevzemata odgovornosti za strokovna mnenja in trditve oziroma zaključke, ki so jih podali avtorji v posameznih prispevkih.

Instructions for Authors

Papers should be written either in Slovenian or English language (occasionally, the Scientific Board might also accept for publication papers in other languages). Scientific and technical papers should be written in economic, intelligible, clear and concise style. An *empirical paper* should report original research, presenting all the standard elements of scientific investigation (introduction, method — including *participants*, *instruments* and *procedure* - results, discussion, references). A *theoretic paper* is expected to examine in detail and critically analyse selected models and/or theories, and empirical data are described only if they are directly related to the theory. A *review paper* is expected to evaluate previously published work and it is typically composed of the following sections: problem definition, summary of previous research, explanation of subject matter inter-relations, contradictions, problems, and suggestions for further research. *Meta-analytic study* is a particular type of article, based on the established meta-analysis methodology, comparing different empirical investigations addressing a common problem.

Manuscript Structure

The manuscript must contain the English and Slovenian version of the *title*, *keywords* (about five, defining the contents), and *abstract* of up to 300 words (the authors that do not speak Slovene should ask the Editor for help). If the paper is written in some other world language, the title, keywords, and abstract must be provided in that language in addition to the English and Slovenian version.

A typical empirical paper should be written in accordance with the following guidelines:

1. Introduction should not be too extensive, yet it should provide the necessary conceptual framework.
2. The problem should be clearly and consistently defined, following logically from the introduction. It should be of sufficient relevance and novelty, whereby the new dilemmas opened should be emphasised.
3. Research hypotheses and variables of interest should be concisely defined; the observation and measurement procedures should be precisely described. A short but accurate description of psychological instruments applied and of the methodology in general (research design, selection of participants) is mandatory.
4. Application of statistical techniques and the results should be described in sufficient detail. The tables and figures may only contain essential information (if necessary, details can be presented separately in appendix).
5. Discussion and interpretation of the findings should refer to the established concepts and theories, regardless of whether they are supported by the findings or not.
6. Whenever possible, statements should be supported by citing work and findings of other authors, and the list of references should be included at the end of the paper.

Editorial and Scientific Boards assume no responsibility for the expert opinions, claims, and conclusions stated by the authors in their papers.

Technical Aspects of Manuscript Preparation

The manuscripts should be prepared in accordance with the *APA Publication Manual* (Fifth Edition, 2001). Each manuscript, meeting the technical standards and falling within the aims and scope of the journal, will be subject to double-blind review by two reviewers.

The manuscript must be typeset in a standard font (Times Roman, Arial, Helvetica, or Courier, 12 pt size), with left justification and double spacing. Titles and subtitles must be clearly indicated and pages must be numbered (no other header/footer information is allowed). The paragraphs must not be indented and they must be separated by a blank line. The paper should normally not exceed 16 standard pages (32 rows by 60 characters) in length. The main text, without author(s) name(s) and institution(s), should be saved in a .doc or .rtf file (e.g., in MS Word – if non-Windows software is used, the author must perform the necessary conversion to assure seamless operation on the Windows platform). Tables and figures should not be included in the text (but their position should be indicated). They should be added as one or more separate files. Figures should be provided in camera-ready format without excessively small details. Graphs, schemes, and diagrams should be pasted from the original program into a .doc file as objects. Photographs should be supplied in high-resolution (> 300 dpi) graphic files as JPG, TIF, or PNG.

Manuscript Submission

The files containing the text, tables and figures should be named by the first author's surname and a short description of the file (e.g. novak-text.doc, novak-tables&figures.doc). In another separate file (e.g. novak-about authors.doc) the basic information on the paper should be provided – title of the paper, name(s) of the author(s), title(s), institution(s), and exact address of the author the Editorial Board will contact for further correspondence (including telephone number, fax number, e-mail address, home page URL if possible etc.). All the files should be sent by e-mail to anja.podlesesek@ff.uni-lj.si

The manuscript should also be printed in three copies on a single side of paper and sent to the Editor-in-Chief: Dr. Anja Podlesesek, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Psychology, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia. Each table and/or figure with the proper caption should be provided on a separate sheet. The manuscript will be destroyed one month after publication unless the author submits a request in writing for the originals to be return to her/him.

After editorial consideration and review process, a copy of the manuscript will be returned to the author together with the two reviews and editorial opinion on acceptability. In case the manuscript is accepted for publication, the author must take into account all the suggestions (including language and style changes) while preparing the final version. The text in the final version should include (after the title of the paper) the authors' names and institutions, contact information, and potential additional information on funding, congress presentation and/or acknowledgements. The files and a single copy of the final version should be mailed to the Editor-in-Chief. Submission of the final version implies author's declaration that the paper has not been published in any other Slovenian or foreign publication in its present (or similar) form. At the same time it implies author's consent that the paper or its parts can only be reproduced in any other publication by permission of the publisher of the *Horizons of Psychology*. For any additional correspondence please make use of e-mail.